

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
Факультет історії та міжнародних відносин
Кафедра історії України та спеціальних галузей історичної науки**

І. І. Мартинчук

ДИДАКТИКА ІСТОРІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

**Навчально-методичний посібник до вивчення дисципліни
для студентів ОП «Публічна історія»**

Електронне видання

**Вінниця
2021**

УДК 930.1/2:37.02(075.8)
М 292

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
факультету історії та міжнародних відносин,
(протокол № 10 від 19.05.2021 р.)*

Укладач:

І. І. Мартинчук, канд. іст. наук, доц., доцент кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки.

Рецензенти:

В. В. Міщанин, д-р іст. наук, доцент, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Н. Р. Темірова, д-р іст. наук, професор, професор кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Мартинчук І. І.

М 292 Дидактика історії та управління освітою: навчально-методичний посібник для студентів ОП «Публічна історія» / уклад. І. І. Мартинчук. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 147 с.

У навчально-методичному посібнику запропонована навчальна програма дисципліни, конспекти лекцій, методичні вказівки (рекомендації) для проведення лабораторних, практичних та семінарських занять, самостійної роботи студентів з дисципліни «Дидактика історії та управління освітою».

Навчальна дисципліна формує міждисциплінарні взаємозв'язки з іншими дисциплінами, зокрема: педагогікою, філософією, психологією, методикою навчання історії в школі.

Призначена студентам СВО «Магістратура».

УДК 930.1/2:37.02(075.8)

© Мартинчук І. І., 2021

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2021

ЗМІСТ

Передмова	4
Програма навчальної дисципліни	6
Конспекти лекцій	15
<i>Лекція 1. Теоретичні аспекти навчальної дисципліни «дидактика історії та управління освітою»</i>	<i>15</i>
<i>Лекція 2. Система вищої освіти в Україні</i>	<i>27</i>
<i>Лекція 3. Процес навчання у закладах вищої освіти</i>	<i>39</i>
<i>Лекція 4. Місце лекційних занять у вищій школі</i>	<i>49</i>
<i>Лекція 5. Педагогічні технології активізації навчання</i>	<i>60</i>
<i>Лекція 6. Дидактичні основи управління навчальною та творчою діяльністю студентів</i>	<i>72</i>
<i>Лекція 7. Організація навчального процесу як науково-педагогічної діяльності викладача</i>	<i>84</i>
<i>Лекція 8. Моделі управління, напрями діяльності і структура закладу вищої освіти</i>	<i>93</i>
<i>Лекція 9. Управління закладом вищої освіти</i>	<i>105</i>
<i>Лекція 10. Освітній менеджмент</i>	<i>115</i>
Семінарські заняття та рекомендації до їхньої підготовки	129
Завдання для самостійної роботи	133
Індивідуальні творчі завдання	142
Список рекомендованої літератури	144

ПЕРЕДМОВА

Навчально-методичний комплекс дисципліни «Дидактика історії та управління освітою», складений відповідно до освітньої програми підготовки магістра галузі знань 03 Гуманітарні науки, формує інтегральні, загальні та фахові компетентності та програмні результати навчання, якими оволодіють студенти.

Метою вивчення навчальної дисципліни є підготовка викладача історичних дисциплін, фахівця публічного простору, який володіє теоретичними знаннями з дидактики історії і навичками освітнього менеджменту, використовуючи сучасні технології навчання, вироблення компетентностей якісної професійної діяльності.

Навчальна дисципліна формує міждисциплінарні взаємозв'язки з іншими дисциплінами, зокрема: педагогікою, філософією, психологією, методикою навчання історії в школі.

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у студентів компетентностей і програмних результатів навчання відповідно до освітньої програми спеціальності 032 Історія та археологія.

Загальні компетентності (ЗК):

1. Готовність до викладацької діяльності у галузі історії (ЗК4).
2. Орієнтованість на управлінську діяльність у сферах історичної освіти та науки, музейній, туристичній, медійній (ЗК7).
3. Спроможність поширювати досвід професійної діяльності, демонструвати гідну соціальну поведінку, дотримуватися здорового способу життя (ЗК8).
4. Готовність застосовувати поглиблені знання при розробці проєктів прикладного спрямування, а також при вирішенні певних практичних проблем (ЗК9).

Спеціальні компетентності (СК):

1. Обізнаність в історії розвитку суспільства, соціальних систем, соціальних інститутів і явищ (СК7).
2. Готовність застосовувати знання з історичної дидактики в освітньому процесі у закладах середньої, вищої та післядипломної освіти (СК10).
3. Спроможність проєктувати та реалізовувати дослідницьку діяльність, аналізувати її результати (СК11).
4. Здатність реалізувати прикладний характер історичних знань у суспільстві – надавати консультації з проблем історії державним установам, засобам масової інформації, громадським організаціям, зрозуміло доносити знання, висновки та аргументації до фахівців і нефахівців (СК12).

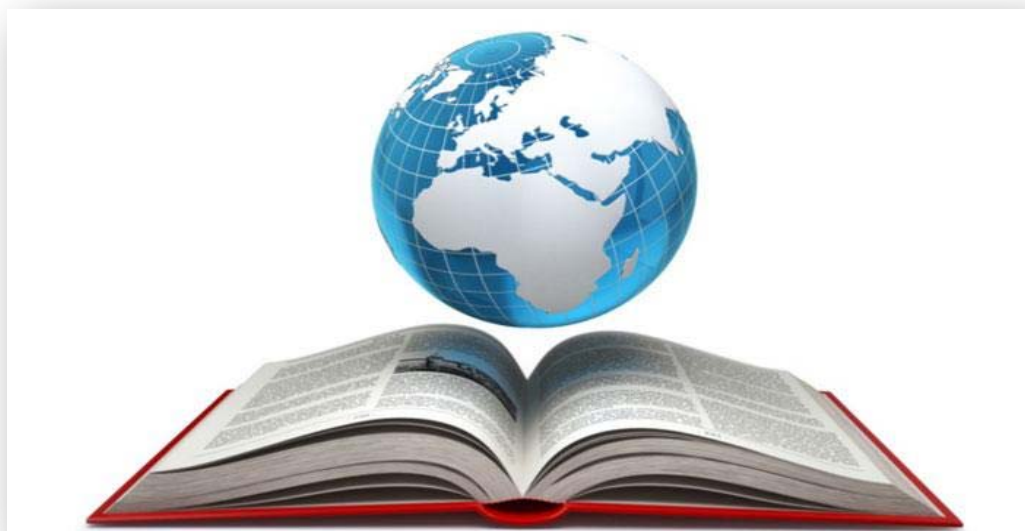
Програмні результати навчання (ПРН):

1. Пояснювати широкій аудиторії взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, оцінювати альтернативні варіанти інтерпретації основних тенденцій та особливостей історичного розвитку людства у певні історичні періоди (ПРН4).

2. Відповідати сучасним вимогам до організації навчального процесу; використовувати європейський досвід організації навчального процесу (ПРН10).

3. Реалізовувати організаційно-управлінські функції, керувати робочими або навчальними процесами, які потребують нових стратегічних підходів (ПРН17).

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЗМІСТ І СКЛАДОВІ ДИДАКТИКИ ІСТОРІЇ

Тема 1. Методологічні основи викладання історичних курсів у закладах вищої освіти

Дидактика історії як складова компетентності викладача та управління освітою. Предмет, завдання та функції дидактики історії. Науково-методична організація процесу навчання (форми, методи, методичні прийоми, засоби викладання і навчання); пізнавальні можливості студентів; результати навчання. Роль та місце дидактики історії в освітньому процесі.

Поняття дидактики. Дидактика історії. Принципи процесу навчання у закладі вищої освіти. Зміст освіти як проблема дидактики вищої школи.

Структура дисципліни «Дидактика історії та управління освіти». Зв'язок дисципліни з іншими історичними та суміжними науками, її роль у професійній підготовці майбутнього викладача.

Джерела. Навчальна та методична література. Закон України «Про освіту». Закон України «Про вищу освіту». «Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті». Визначення стратегічних цілей освіти.

Тема 2. Система, зміст вищої освіти в Україні

Соціально-гуманітарні навчальні дисципліни, що є фаховими з відповідної спеціальності, вилучаються з переліку соціально-гуманітарних навчальних дисциплін і вносяться до переліку фахових навчальних дисциплін. Зміст фахової підготовки магістрів у закладі вищої освіти.

Зміст стандартів вищої освіти. Складові освіти майбутнього фахівця з публічної історії. Реалізація визначених напрямів на відповідних ступенях освіти. Складові державного стандарту вищої освіти: освітньо-кваліфікаційна характеристика, нормативна частина змісту освіти і тести (засоби діагностики).

Державні стандарти вищої освіти розробляються для кожного освітнього ступеня та напряму підготовки (спеціальності) і затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Рівні акредитації сучасних закладів вищої освіти. Мета діяльності закладу вищої освіти. Головні завдання закладу вищої освіти. Типи закладів вищої освіти України.

Поняття педагогічної діяльності; її структура. Мотивація і функції діяльності викладача закладу вищої освіти (педагогічні уміння, функціональні компоненти педагогічної системи).

Тема 3. Процес навчання у вищій школі

Моделі системи вищої освіти в сучасному світі. Освітній світовий простір. Освіта в сучасній Україні. Болонський процес і освіта в Україні. Кредитно-модульна система організації навчального процесу. Закономірності процесу навчання.

Дидактика вищої школи. Поняття дидактики вищої школи. Дидактичні системи у вищій школі. Дидактичні технології у вищій школі. Структура педагогічної технології. Види педагогічних технологій. Технологія дистанційного навчання. Технологія модульного навчання. Принцип модульності.

Види і стилі навчання. Зміст освіти у закладах вищої освіти. Проектування змісту навчання у закладах вищої освіти. Робоча програма навчальної дисципліни. Закони та закономірності навчання. Принципи навчання.

Лекція як форма організації і метод навчання. Класифікація лекцій. Типи лекцій, їх зміст та особливості проведення. Види лекцій: тематична, оглядова й консультативна, спецкурси, настановча, поточна лекції. Завдання і переваги лекційного викладання. Сучасні проблеми лекційного викладання. Лекція як основа для подальшої самостійної роботи. Методика підготовки, проведення лекційних занять у вищій школі.

Семінарські та практичні заняття. Мета семінарського заняття. Види семінарських занять: тематичний, оглядовий, узагальнюючий, семінар-конференція та ін. Семінарські заняття в умовах проблемного навчання історії. Методика проведення семінарів. Підготовка викладача до семінарського заняття.

Ціль та зміст практичних, лабораторних занять. Структура практичних занять. Курсова / випускна робота. Послідовність дій виконання курсової / випускної роботи. Мета і функції курсової / випускної роботи. Структура випускної роботи. Значення курсових та випускних проєктів.

Тема 4. Організація навчального процесу в системі підготовки фахівців

Навчально-методичний комплекс за спеціальністю «Історія та археологія». Організаційно-методичне забезпечення навчального процесу. Освітня програма (ОП) підготовки. Ступінь вищої освіти (СВО). Структурно-логічна схема підготовки. Зміст освіти складається з нормативної і вибіркової частин. Державний стандарт освіти. Навчальний план. Принципи розподілу дисциплін за навчальним планом. Навчальний графік, робочі програми і тематичні плани. Навчальна програма дисципліни.

Організація аудиторної роботи зі студентами. Роль кафедри у встановленні видів навчальних занять, що входять до обов'язкового обсягу навчального навантаження викладача відповідно до його посади. Організація праці викладача. Планування робочого часу викладачів. Графік робочого часу викладача.

Роль кафедри в управлінні навчальним процесом. Основні структурні підрозділи закладу вищої освіти III–IV рівнів акредитації: інститути, факультети, кафедри, бібліотека. Кафедра як основний структурний навчально-науковий підрозділ закладу вищої освіти, що проводить навчальну, методичну, науково-дослідну і виховну роботу з підготовки кадрів відповідної спеціальності. Посада завідувача кафедри. Функції та завдання завідувача кафедри. Інститут кураторства у закладі вищої освіти. Обов'язки куратора студентської групи.

Тема 5. Методологічні основи активізації навчального процесу

Педагогічний процес як соціальний процес. Механізм суб'єкт–суб'єктної взаємодії педагога і студента.

Інноваційні педагогічні технології активізації навчання. Соціологізаторська педагогіка, що ґрунтується на ідеях організованого структурного починання в межах широкого соціального спілкування. Біхевіористська педагогіка. Програмоване навчання (або кібернетичний підхід). Алгоритмічний підхід.

Методи навчання як система способів, прийомів, засобів, послідовних дій викладача і студентів на заняттях, спрямована на досягнення навчальних,

дидактичних і виховних цілей і завдань, тобто оволодіння знаннями, уміннями, навичками і досвідом виховання.

Загальні і спеціальні методи навчання. Загальні методи (розповідь, лекція, ілюстрація, бесіда). Спеціальні методи як методи різноманітних досліджень пошукового змісту. Проблемно-пошукові методи. Логічні методи. Методи формування інтересу до навчання поділяють на методи інтелектуальної колективної діяльності та імітаційні. Імітаційні методи навчання пов'язані з імітацією визначеного процесу, явища, системи управління. Методика й етапи розроблення ділових ігор. Етапи підготовки і проведення ділової гри.

Тема 6. Сучасні технології навчання

Основні напрями оптимізації навчального процесу. Фактори активізації навчання. Робота з новітніми технічними засобами навчання. Поняття «педагогічна технологія».

Класифікація педагогічних технологій. Сучасні педагогічні технології у вищій школі. Групи педагогічних технологій: за рівнем застосування, за характером змісту і структури, за типом організації й управління пізнавальною діяльністю

Синектика як методика дослідження, заснована на соціально-психологічній мотивації колективної інтелектуальної діяльності (Дж. Гордон). Організація навчальної роботи за синектикою.

Інформаційні ресурси навчального процесу. Інформаційні технології як системи збору, накопичення, зберігання, пошуку, обробки та подання інформації. Нові інформаційні технології навчання (НІТН) як системи засобів і методів обробки даних, що мають на увазі цілеспрямоване створення, передачу, охорону, відображення інформаційного продукту (даних, ідей, знань тощо) з найменшими витратами та залежно від закономірностей середовища, де вони розвиваються.

Комп'ютерна навчальна система як основа нових інформаційних технологій. Можливості сучасного комп'ютера у навчальному процесі. Комп'ютерна підтримка навчального процесу (аналіз комп'ютерних програм, організація навчання із застосуванням комп'ютера). Властивості програм при комп'ютерному навчанні. Можливості використання комп'ютерів у процесі навчання. Використання Internet-ресурсів. Роль викладача при оволодінні студентами знань Internet.

Педагогічні технології дистанційного навчання. Характерні риси дистанційної освіти. Організаційна структура навчального процесу за дистанційною освітою. Склад та структура дистанційного навчання. Основні

технології дистанційного навчання: кейс-технологія, портфоліо. Інтернет та телекомунікаційна технології навчання. Головні переваги і недоліки дистанційного навчання. Функціональні відмінності викладачів під час організації дистанційного навчання

Тема 7. Дидактичні основи управління навчально-творчою діяльністю студентів

Концептуальні основи управління навчально-творчою діяльністю. Основні ознаки творчої особистості. Педагогічний вплив на розвиток творчої особистості. Основні напрями вивчення творчості. Форми поведінки викладача стосовно студента. Педагогічна творчість як варіант організації професійної діяльності викладача.

Самостійна робота студента як одна з головних умов глибокого і міцного оволодіння знаннями, формування переконань. Мета самостійної роботи студентів. Сутність та основні функції самостійної роботи. Зміст самостійної роботи визначається в робочій програмі кожної дисципліни з орієнтацією на вимоги освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця. Види і форми самостійної роботи.

Технологія управління навчально-творчою діяльністю студентів. Поняття навчально-дослідної діяльності студентів. Організаційні компоненти реалізації технології управління навчально-творчою діяльністю. Функціональне керівництво НДД студентів. Положення про НДД студентів. Завдання НДД студентів. Організація та форми. Планування НДД студентів, що проводиться під час навчання, його етапи. Організація НДД студентів у позааудиторний час. Підбиття підсумків НДД студентів. Керівництво НДД студентів з боку керівника, кафедри, факультету.

Тема 8. Діагностування й оцінювання знань, умінь та навичок студентів

Критерії та норми оцінки знань і вмінь. Критерії оцінок: «відмінно», «добре», «задовільно», «достатньо», «незадовільно». Завдання контролю та оцінки знань і вмінь.

Модульна технологія навчання. Модульна технологія в індивідуальному та дистанційному навчанні. Модульне навчання як пакет науково адаптованих програм для індивідуального навчання, що оптимізує на практиці академічні та особисті досягнення студента з певним рівнем попередньої підготовки.

Рейтингове оцінювання навчальних досягнень студентів. Умови застосування рейтингового контролю. Шкала оцінювання навчальних досягнень студентів за модульно-рейтинговою системою.

Різновиди контролю. Класифікація тестів, організація тестового контролю. Поточний контроль. Періодичний контроль. Підсумковий контроль.

Види і форми контролю діяльності студентів. Модульний контроль, його особливості. Тестовий контроль. Тестування як визначення рівня підготовленості людини в певній галузі знань. Види тестових завдань. Технологія створення тестових завдань. Вимоги до тестових завдань. Класифікація тестів. Організація тестового контролю.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. СУТНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ ТА МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Тема 9. Педагогічна майстерність у професійній підготовці викладача закладу вищої освіти (ЗВО)

Викладач закладу вищої освіти у сучасному суспільстві. Портрет педагогічного працівника вищої школи. Психолого-педагогічні вимоги до викладача вищої школи. Самовиховання, самовдосконалення і саморозвиток викладача вищої школи як передумова набуття, збереження і зростання його професіоналізму.

Педагогічна майстерність викладача вищої школи як вищий рівень його професійної діяльності. Мотивація професійної діяльності. Діагностика мотивації професійно-педагогічної діяльності. Внутрішній та зовнішній типи мотивації. Мотиви професійної діяльності: заробітна плата, кар'єрне зростання, задоволення від процесу та результату праці, можливість найбільш повніше самореалізуватися, потреба в досягненні соціального престижу та поваги з боку інших.

Специфіка діяльності педагога та моральні основи ставлення до своєї праці. Характер педагогічної діяльності. Творчість і проблема «конкурентноздатності» у педагогічній діяльності. Необхідність постійного самовдосконалення педагога.

Тема 10. Професійно-педагогічна культура викладача та її функції

Культура як умова, поле прояву та реалізації індивідуальності людини. Професійна спрямованість викладача вищої школи. Типізація викладачів вищої школи. Індивідуальний стиль діяльності викладача вищої школи. Педагогічна діяльність викладача як конкретний прояв професійно-педагогічної культури. Функції професійно-педагогічної культури:

інформативно-гносеологічна, оціночно-прогностична, креативно-розвивальна, регулятивно-корекційна, професійно-гуманістична, організаційно-комунікативна, індивідуально-виховна. Зміст і структура професійно-педагогічної культури викладача вищої школи.

Педагогічні цінності в структурі професійно-педагогічної культури. Технологія педагогічної діяльності як компонент професійно-педагогічної культури. Особистісно-творчий компонент професійно-педагогічної культури. Професійно-педагогічна культура як система, її функції, критерії та рівні. Мовленнєва культура викладача вищого навчального закладу.

Тенденції та принципи формування професійно-педагогічної культури. Інноваційна спрямованість формування професійно-педагогічної культури. Диференціація та індивідуалізація формування професійно-педагогічної культури. Професійне направлення особистості. Здатність до самооцінювання.

Діагностика та тренінг педагогічної проникливості. Поняття професійного емоційного вигорання. Психологічний аспект емоційного вигорання. Діагностика синдрому «професійне вигорання» та його профілактика.

Індивідуальна педагогічна бесіда як модель діалогічної взаємодії. Тренінг умінь активного слухання та розуміння співрозмовника. Прийоми педагогічної взаємодії: спонукальні, етичного захисту, гальмівні. Майстерність побудови діалогічної взаємодії. Майстерність організації педагогічної взаємодії у навчанні.

Тема 11. Організація навчального процесу як науково-педагогічної діяльності викладача

Професійна діяльність викладача вищої школи. Структурні елементи: суб'єкт педагогічного впливу; об'єкт педагогічного впливу; предмет їхньої спільної діяльності; цілі навчання; засоби педагогічної комунікації.

Організаційно-методична робота викладача. Навчально-методична діяльність викладача з підготовки навчального процесу. Виховна частина викладацької діяльності. Науково-дослідна робота викладача.

Сутність і структура педагогічної діяльності: професіоналізм знань; професіоналізм спілкування; професіоналізму самовдосконалення.

Організація навчальної діяльності викладача. Графік робочого часу викладача. Обсяг навчальної роботи. Норми робочого часу.

Професіограма викладача вищої школи та шляхи її реалізації. Поняття та сутнісні характеристики професіограми викладача: загальногромадянські якості; морально-педагогічні якості; педагогічні якості; соціально-перцептивні якості; індивідуально-психологічні особливості; психолого-педагогічні здібності.

Тема 12. Управління закладом вищої освіти

Моделі управління закладом вищої освіти як передумови формування сучасної освітньої парадигми. Модель як спрощений опис об'єкта (управління), який дає уявлення про властивості й зв'язки. Підходи щодо формалізації моделей управління.

Базові моделі управління організаціями, засновані на теорії різних шкіл управління. «Механістична» модель раціональної бюрократії. Модель, побудована на визначенні організації як колективу людей, що виконують спільну роботу, використовуючи принципи поділу та кооперації праці. Модель організації у вигляді складної відкритої ієрархічної системи, що тісно взаємодіє з навколишнім середовищем. Теорії систем управління Людвіга фон Берталанфі, Альфреда Чандлера, Пола Лоуренса, Джея Лорша, Еріка Юдіна та ін.

Нова парадигма управління навчальним закладом з позиції суб'єкта ринку. Ринкова модель управління закладом вищої освіти як суб'єкт ринку.

Принципи і структура управління закладом вищої освіти. Стратегічні завдання управління. Практичні завдання управління.

Права та обов'язки керівника закладу вищої освіти. Посадові обов'язки декана як керівника факультету. Посадові обов'язки завідувача кафедри. Вчена рада як колегіальний орган закладу вищої освіти III або IV рівня. Організації навчально-виховного процесу на факультеті; ухвалення фінансових плану і звіту факультету. Вищий колегіальний орган громадського самоврядування закладу вищої освіти – загальні збори (конференція) трудового колективу. Студентське самоврядування. Основні завдання органів студентського самоврядування.

Тема 13. Освітній менеджмент

Менеджер як керівник організації. Рівні і групи менеджерів освіти. Технологічний рівень (1 ранг). Управлінський рівень (2 ранг). Інституційний рівень (3 ранг). Завданням менеджера.

Колектив як група людей, яка характеризується організованістю і психологічною згуртованістю при досягненні спільних цілей діяльності, зумовлених суспільно корисними мотивами. Мета й ознаки колективу. Мотивація членів колективу та можливості їх використання задля організації успішної роботи.

Соціально-психологічний портрет керівника закладу освіти. Керівник як особа, на яку офіційно покладені функції управління колективом й організація його діяльності. Моделі особистісних якостей керівника. Адапційна мобільність. Емоційне лідерство. Здатність до інтеграції соціальних функцій (ролей). Контактність. Стійкість до стресу. Акцентуйовані типи управлінців:

бюрократичний, драматичний, параноїдальний, депресивний, шизоїдний.

Якості і риси керівника: психологічні, інтелектуальні, професійні та соціальні. Моделі і стилі управління (директивна та кооперативна), їх характерні риси. Стилi управління. Авторитарний (тоталітарний) стиль. Демократичний (колегіальний) стиль управління. Ліберальний стиль управління, або анархічний.

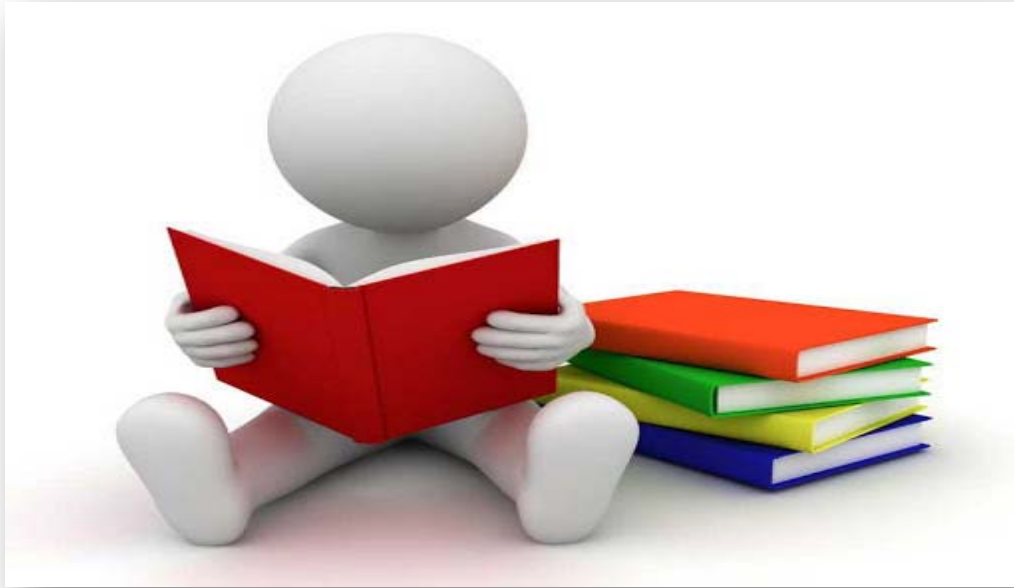
Тема 14. Етика відносин у системі вищої освіти

Особливості ставлення науково-педагогічних працівників до своєї праці: творчий, індивідуальний підхід, свобода дій, особливості взаємин зі студентами. Наукова діяльність як атрибут професійної діяльності у ЗВО: викладач вищої школи як науковець. Вимоги до особистості та поведінки вченого: дотримання наукової об'єктивності в дослідженнях; чесність і сумлінність (проблема помилки, компіляції та плагіату); вимога доказовості; скромність і самокритичність; повага до опонентів і праць попередників. Моральні проблеми взаємин і спілкування у науковому колективі. Психологічна сумісність і несумісність та їх роль у науковому колективі.

Роль наукового керівника в організації продуктивного спілкування у науковому колективі. Дотримання керівником етичних норм спілкування та управління. «Мистецтво керівництва» науковими співробітниками.

Специфіка конфліктів у наукових колективах. Сутність, структура, класифікація, причини, динаміка конфлікту. Способи поведінки педагога у конфліктних ситуаціях. Типи конфліктних особистостей. Технології раціональної поведінки в конфлікті. Психологія переговорного процесу у вирішенні конфліктів. Міжособистісні і групові конфлікти: сфера прояву, класифікація. Виробничий конфлікт. Конфлікт у педагогічній взаємодії, причини виникнення. Типові конфліктні ситуації у навчальному закладі. Основні стратегії педагогічної взаємодії у конфліктах. Способи розв'язання конфліктів. Моральні вимоги, що регулюють стосунки в трудовому колективі закладу освіти.

Вправи на розвиток умінь управляти конфліктами та на розвиток конструктивної комунікації.

КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ

ЛЕКЦІЯ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ДИДАКТИКА ІСТОРІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ»

1. *Поняття дидактики історії та управління освітою.*
2. *Методологічні засади навчальної дисципліни.*
3. *Інтелектуально-професійні вміння та методика їх формування.*

Література

Баханов К. О. Специфіка методики навчання історії у вищій школі. Київ, 2009. URL: <http://vuzlib.com/content/view/239/84/>

Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року. *Українська історична дидактика. Міжнародний діалог* (фахівці різних країн про сучасний український підручник з історії): зб. наук. статей. Київ, 2000.

Заболоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз. *Вісник Житомирського державного університету*. 2008. Випуск 40. Педагогічні науки. С. 63–68.

Закон України «Про вищу освіту». № 1556-VII від 1 липня 2014 року. URL: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu>

Концепція гуманістичної освіти України. Київ, 1997.

Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009.

Сучасні форми методичної роботи з підвищення педагогічної майстерності викладачів в університеті. URL: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/nvnau_ppf/2010.

Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ, 2006.

Основні терміни і поняття: дидактика історії, компетентності, педагогічна майстерність, професійні вміння.

1. Поняття дидактики історії та управління освітою

Навчальна дисципліна «Дидактика історії та управління освітою» спрямована на озброєння майбутніх викладачів знаннями теоретичних основ сучасної методики, ознайомлення зі специфікою історичних дисциплін у вищій школі, вироблення умінь і навичок, необхідних для забезпечення високої ефективності викладання.

Закон України «Про вищу освіту» визначає вищу освіту як таку, що здобувається особою у закладі вищої освіти внаслідок послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на новій загальній середній освіті і завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації. Водночас зміст освіти тлумачиться як обумовлена цілями та потребами суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадських якостей, що мають бути сформовані в процесі навчання з огляду на перспективи розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва.

У своїй сукупності історична освіта в закладах вищої освіти покликана сприяти:

- 1) розвитку національної свідомості та загальнолюдських ціннісних орієнтацій майбутніх спеціалістів;
- 2) вихованню патріотичних і морально-етичних переконань фахівця, причетності до тисячолітньої історії українського народу та культурно-цивілізаційних здобутків людства;
- 3) прищеплення навичок наукового аналізу, спрямованих на забезпечення глибокого осмислення історичного розвитку людства;
- 4) навчанню практичних навичок роботи з історичними джерелами і науковою літературою;
- 5) виробленню умінь застосовувати набуті знання з історії у повсякденній діяльності для орієнтації в суспільно-політичному житті, оцінки суспільних явищ і подій.

Мета навчальної дисципліни полягає у загальнотеоретичній та практичній професійній підготовці студентів організації та здійснення комплексної систематичної безперервної історичної освіти у закладах вищої освіти різного рівня акредитації.

Навчальна дисципліна має на меті реалізацію комплексу таких задач:

- ознайомити зі змістом вищої історичної освіти в Україні та науковими основами стандартизації освіти, створення освітніх кваліфікаційних характеристик і програм, навчальних планів і робочих програм, методичного забезпечення навчальних дисциплін;
- формувати вміння майбутніх викладачів історичних дисциплін планувати навчально-виховний процес у закладах вищої освіти, створювати навчально-методичне забезпечення окремих курсів історичних дисциплін;
- конкретизувати положення типових і робочих програм з наявних навчальних предметів;
- формувати вміння організовувати та проводити лекційні та практичні заняття із зазначених вище дисциплін, прагнення вдосконалювати навчальний процес у закладах вищої освіти відповідно до актуальних потреб сьогодення та інноваційних тенденцій в освіті;
- навчати раціонально і науково обґрунтовано організовувати самостійну роботу студентів, постійно урізноманітнюючи її форми та методи;
- формувати вміння майбутніх викладачів історичної дисципліни ефективно контролювати і правильно оцінювати навчальні досягнення студентів за модульно-рейтинговою системою;
- розвивати практичні навички, необхідні під час педагогічної діяльності викладачів історичної дисципліни закладу вищої освіти.

Виходячи з того, що магістранти під час навчання у бакалавраті оволоділи основами теорії та методики навчання історії і отримали певний досвід викладання у закладі середньої освіти під час безперервної і виробничої практики в межах практичної частини дисципліни «Дидактика історії та управління освітою», головні наголоси зроблено на теоретичні та нормативні відмінності викладання у вищій школі та специфіку організації навчання студентів.

Для ефективного навчання підростаючого покоління викладачеві закладу вищої освіти необхідно добре засвоїти наукові засади викладання, на що і спрямовує свої зусилля дидактика вищої школи.

Дидактика (від грецького «*didacticos*» – навчальний) – галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти, навчання і виховання у процесі навчання. Термін «дидактика» запровадив у науковий обіг німецький педагог В. Ратке (1571–1635), який надав своєму курсу лекцій назву «Короткий звіт з дидактики або

мистецтво навчання Ратихія». Чеський педагог і мислитель Я. А. Коменський, автор «Великої дидактики», визначав зміст дидактики як мистецтво навчання усіх усьому.

Об'єктом дидактики як науки є процес навчання у всьому його об'ємі та у всіх аспектах, а предметом дидактики визначається система відповідних відносин «учитель–учень», «учень–навчальний предмет», «учень–інші учні», відповідно ж до системи вищої освіти це – «викладач–студент», «студент–навчальний матеріал», «студент–інші студенти».

Завдання дидактики полягає у тому, щоб науково обґрунтувати зміст освіти, досліджувати і пояснювати закономірності процесу навчання й умови його оптимальної організації, розробляти й упроваджувати в педагогічну практику більш досконалі моделі навчального процесу, новітні технології, методики та методи навчання. Дидактика, як наука, аналізує залежності, що обумовлюють перебіг і результати процесу навчання, визначає методи, організаційні форми і засоби, що забезпечують результативність запланованих цілей і завдань. Дидактика охоплює систему навчання всіх предметів та на всіх рівнях навчальної діяльності.

За широтою охоплення педагогічної діяльності виокремлюють загальну дидактику і конкретні (прикладні) дидактики, які називають методиками викладання. Прикладні дидактики (методики – історична дидактика) вивчають особливості перебігу процесу навчання, зміст, форми і методи викладання конкретних навчальних дисциплін. Кожна навчальна дисципліна має свою специфіку і відповідно свою методику викладання.

До категоріального апарату дидактики історії у вищій школі належать:

- викладання – діяльність викладача, яка полягає в постановці перед студентами пізнавальних завдань, повідомленні нових знань, організації навчально-пізнавальної діяльності студентів та керівництво нею, перевірці якості набутих ними знань, умінь і навичок;

- учіння – цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, оволодіння уміннями і навичками, у широкому розумінні – оволодіння соціальним досвідом у його узагальненому вигляді;

- навчання – цілеспрямований процес взаємодії викладача зі студентами з метою засвоєння студентами знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини. Навчання розглядається як двосторонній процес, який поєднує у собі учіння та викладання;

- освіта – процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості (визначення, прийняте Генеральною конференцією ЮНЕСКО).

Найважливіше завдання дидактики вищої школи – розкриття педагогічних закономірностей, що діють у межах навчання й освіти, їх використання для побудови процесу навчання з метою збагачення майбутніх фахівців – студентів ЗВО сучасними науковими знаннями.

Рівень і якість засвоєння знань за рівних умов (пам'ять, здібності, рівень підготовки студентів) залежать від урахування педагогом значущості для студентів засвоюваного змісту, ефективного поєднання теорії та практики.

Результативність навчального процесу залежить від рівня психолого-педагогічної та методичної підготовки викладача.

2. Методологічні засади навчальної дисципліни

У роботах сучасних дослідників відзначається, що система вищої освіти переходить до нової стадії свого функціонування, оскільки відбувається перехід від підготовки фахівця до створення умов формування особистості, що, в свою чергу, вимагає розробки та реального втілення на практиці нової парадигми особистісно-орієнтованої освіти.

Суб'єктам педагогічного процесу (насамперед студентам) повинна бути надана свобода вибору як необхідних їм знань, так і способів їх отримання, а значить, забезпечений максимально вільний доступ як до джерел інформації, так і до прогресивних технологій її добування і використання. Основні підходи до вирішення цієї проблеми повинні стати основою організації власне навчального процесу в системі професійної підготовки у закладах вищої освіти.

Особистісно-орієнтована парадигма освіти передбачає суб'єктну позицію студента, яка, в свою чергу, реалізується в «діалоговому» процесі професійного навчання. Водночас система вищої освіти не може повною мірою забезпечити суб'єктну позицію студента через домінування формально-психологічної орієнтації, масово-репродуктивної практики підготовки, спрямованої на формування вузькоспеціалізованого випускника. Суб'єктність, критичність та інші власне особистісні якості поки ще не розглядаються як самоцінність.

Автори зазначають, що навчальний процес у вищій школі – це не тільки повідомлення і засвоєння знань, прищеплення навичок і вмінь, це складна система організації, управління і розвитку пізнавальної діяльності студентів, це процес багатостороннього формування фахівця вищої кваліфікації. Така система вимагає суворої організації, функціонування, всебічного методологічного обґрунтування, глибокого аналізу умов свого розвитку.

Як зазначає більшість авторів, метою навчання в умовах сучасної освіти повинна виступати сама феноменологія особистості, взята в динамічному стані поступального розвитку. Багато авторів підкреслюють, що замість абстрактно-функціональних «цілей-готовностей» (до праці, сімейного життя, самоосвіти, службі в армії і т. ін.) необхідно покласти в основу інтегральні орієнтири, які виражають вічні загальнолюдські властивості індивіда, – відповідальність за свої вчинки, оптимізм і життєлюбство, шанобливе ставлення до старших і прагнення допомогти молодшим, творчий підхід до справи, вміння подолати себе і досягти мети, здатність слухати чужу думку і сміливо висловлювати свою.

Затвердження загальнолюдського компонента в освітніх цілях вимагає іншого підходу до вивчення людини як вихідної для педагогіки категорії. Замість функціонального вивчення і підготовки людини (функції студента, майбутнього фахівця і т. ін.) необхідне вивчення його самого, без заздальних встановлених меж і норм. І в цьому плані насамперед необхідна орієнтація дидактики на особистісні властивості.

Реалізація цілей вищої освіти відбувається за допомогою їх уточнення через формулювання завдань, детермінованих основними функціями навчального процесу та специфікою різних наукових галузей, сфер професійної діяльності студента як майбутнього фахівця. Назвемо ці завдання:

- *освітня*, яка визначає необхідність надання студенту фундаментальних, системних, логічно вибудованих наукових знань як загальнокультурного, так і суто спеціального, професійно орієнтованого характеру в обраній предметній галузі з певного профіля;

- *виховна*, обумовлена гуманістичним змістом соціальної еволюції, за допомогою розвитку духовного потенціалу особистості через уточнення і поглиблення його уявлень про навколишній цілісний світ і фундаментальних, універсальних загальнолюдських гуманістичних цінностей. Рішення цього завдання пов'язане з культурно-гуманістичною функцією освіти, яка є провідним транслятором культури наступним поколінням;

- *розвиваюча*, пов'язана із всебічним розвитком соматичної і духовної складової особистості студента, формуванням потреби в постійному саморозвитку і самовдосконаленні шляхом становлення його творчої індивідуальності, оволодіння моральними імперативами.

З огляду на рух прогресивної гуманістичної педагогічної думки автори вказують на необхідність розвитку змісту освіти в зв'язку з його особистісною орієнтацією.

Головна функція змісту такої освіти полягає в тому, щоб забезпечити цілісне орієнтування у світі з позицій інтересів людини – головного продукту

генезису природи, суспільства і саморозвитку духу. Саме тому освіта передбачає такий рівень і характер засвоєння змісту наук, за яких це знання може бути ефективно використано для утвердження інтересів людини, оптимізації її взаємин зі світом природи, техніки і пізнання.

Гуманістична тенденція в освіті вимагає різнобічності її змісту, посилення зв'язку з життям, історизму, вільнодумства і широти свідомості, етичної та екологічної спрямованості, єдності емоційного і раціонального, відмови від стандартизації та уніфікації освіти, зростання ролі рефлексивних знань, а також умінь, що орієнтують учня на подальшу безперервну освіту.

Згідно з теорією сучасних методистів відправною платформою побудови змісту освіти у вищій школі виступають відомі загальнодидактичні принципи.

Принцип науковості розкриває нерозривний зв'язок розвитку об'єктивного світу і процесу його відображення у наукових концепціях і теоріях, обґрунтовує наукоємність навчальних дисциплін, встановлюючи зв'язки з основними напрямками соціально-економічного розвитку.

Принцип системності визначає особливості функціонування навчального процесу у ЗВО як взаємопов'язаного комплексу, що забезпечує цілеспрямоване набуття студентами змістовних, інтеграційних знань, умінь і навичок, засвоєних у певній послідовності.

Принцип свідомості та самостійності навчання полягає у формуванні власної суб'єктної позиції студентів у сфері навчання шляхом подолання наявних навчальних стереотипів і розвитку здатності до рефлексії.

Принцип зв'язку індивідуального з колективним розглядає студентський колектив як «сукупного суб'єкта діяльності», який формується в процесі обміну результатами пізнавальної діяльності кожного індивіда у спілкуванні, взаємної регуляції (корекції) виконуваних дій, взаємного стимулювання.

Принцип єдності конкретного й абстрактного найчастіше трактується як єдність абстрактного мислення з наочністю викладання.

Принцип доступності знань являє комплекс вимог до навчальної інформації, дозволяє звертатися до найвищої межі інтелектуальних можливостей студентів з метою постійного її підвищення.

Незважаючи на прагнення дидактики до наукового структурування змісту історичної освіти на практиці воно складалося (і складається) стихійно в міру розвитку наукового знання у відповідних наукових дисциплінах. До середини ХХ ст. ця традиція все ще не викликала явних хворобливих явищ в освіті. Але зараз спостерігається непомірне перевантаження як навчальних планів предметами, так і предметів навчальною інформацією.

При визначенні структури навчального матеріалу необхідно враховувати три незалежних компоненти щодо змісту навчальних дисциплін:

предметний, логічний і психологічний. Кожен із них пропонує специфічний зміст, пов'язаний із предметом самої дисципліни, логікою і структурою її освоєння, формами аналізу, фіксації та актуалізації.

Принцип узагальненості і фундаментальності знань означає пріоритет глибоких теоретичних і фундаментальних знань над прикладними й емпіричними. Цей принцип спрямований на формування цілісного системного світогляду студентів, розвиток широкої ерудиції та розуміння ними основ світобудови. Цей принцип передбачає збільшення системи знань, його гносеологічної ємності і пояснювальних можливостей, досягнення більшого зв'язку знань в єдині фундаментально-тематичні цикли, здатні об'єднувати суміжні предмети, дисципліни, курси.

Принцип смислової спрямованості змісту навчання полягає у зверненні до знань, вносить смисловий порядок у свідомість студентів. У реаліях інформаційного суспільства освіта повинна давати знання, що дають змогу студентам швидко орієнтуватися в різних інформаційних потоках, самостійно проводити смислову селекцію різної інформації на предмет її цінності та значення.

Принцип проблемності змісту освіти передбачає зосередження навколо наукових, гуманітарних, соціальних та інших знань проблем на основі розвитку міжпредметних зв'язків та інтеграції знань з різних галузей науки. Цей принцип орієнтує зміст освіти на єдність мови і дидактичного простору навчання, на глибоке поєднання і взаємозв'язок процесу навчання і розумової діяльності евристичного характеру.

Принцип відкритості знань передбачає побудову змісту навчання у ЗВО на основі відбору і пред'явлення знань у відкритому, ймовірно-стохастичному, діалектичному вигляді, в їх незавершеності і русі. Відомо, що досконалість знання аж ніяк не означає його завершеність, закінченість, навпаки – життєздатність і достовірність знань укладені в можливості його розвитку та нарощування пояснювально-евристичної складової.

Принцип конструктивності знань вважає формування змісту навчання через знання, які відкривають реальні виходи і способи вирішення актуальних проблем науки, професійної діяльності та саморозвитку. В сучасних умовах особистість як ніколи потребує творчих знань, у конструктивному ставленні до реальності і до самої себе. Властиве людині прагнення до творчості й самовираження має спиратися не на деструктивні схеми і технократичні побудови, а на життєстверджуючі цілісні знання творчого порядку. Цей принцип виходить з того, що кожна людина за своєю природою винахідник, і завдання освіти полягає в тому, щоб налаштувати й озброїти свідомість

людини позитивними смислами, прищепити смак і потребу взаємодії з навколишнім світом.

Принцип гуманізації змісту розглядає необхідність олюднення змісту навчання через включення знань, в центрі яких знаходиться людина в її взаємодії з природним і рукотворним світом, людина в культурі, соціумі, всесвіті. У змісті освіти мають зайняти гідне місце знання з основних сфер мистецтва, літератури, художньої творчості, музики, релігієзнавства, історії культури тощо, прищеплювати емоційно-ціннісний досвід пізнання і ставлення до дійсності.

Принцип альтернативності знань у змісті освіти спрямований на розкриття свідомості і розвитку плюралістичності мислення учнів у розумінні всієї складності і неоднозначності світу. У змісті освіти потрібно подолати ситуацію, коли учням дається не тільки готове знання, а й єдине, безальтернативне знання, що претендує на монополію істини. Зміст вищої освіти має пропонувати в рівних частках різні підходи, концепції, наукові моделі і пояснювальні схеми розуміння проблем пізнання, вирішення наукових, соціокультурних, професійних завдань. Йдеться про такий зміст освіти, який прищеплює культуру вибору і прийняття усвідомленої позиції, яка навчає поважати і враховувати іншу думку, формує широту поглядів.

Принцип гнучкості і варіативності організації змісту освіти спрямований на формування надлишкового та різноманітного складу дисциплін і курсів для забезпечення можливості свободи їх вибору учнями, що відповідає не тільки їхній професійній спеціалізації, а й особистісним перевагам. Особистісна орієнтація вищої школи передбачає елективний характер свого змісту за допомогою диверсифікації структури освітніх програм, що забезпечує наявність багатьох різноманітних шляхів досягнення вищої освіти людиною, дає можливість кожному побудувати освітню траєкторію з урахуванням особистісних особливостей і прагнень, життєвої ситуації. Водночас крім варіативності складу і зміни курсів та дисциплін потрібно також і гнучкість у справі режиму освоєння змісту навчання.

Принцип науково-дослідницької орієнтації змісту освіти вважає високий ступінь залучення студентів до знань, що вводить їх в коло актуальних і передових наукових досліджень. Сьогодні відзначається все більше віддалення освіти від науки. Наукові знання підміняються знаннями, що носять чисто інформативний, довідково-ілюстративний характер. Тим часом наука завжди виступала головним атрибутом вузівської освіти. Саме в науці і через науку лежить шлях становлення творчої особистості фахівця. У зв'язку з цим сучасна освіта вимагає більшого включення знань, що становлять основу організації наук та їх дослідницько-евристичного потенціалу. Йдеться

насамперед про знання методології науки, знання про рух наукової думки, про залучення до основ діяльності з отримання нового знання.

Загалом вища школа, яка відображає об'єктивні потреби соціального розвитку, будує свою роботу в умовах активного реформування всієї системи вітчизняної освіти на основі визнання цінності людини як індивідуальності, особистості і суб'єкта професійної діяльності.

Науково визначити зміст освіти означає встановити взаємозв'язок і спадковість між окремими циклами дисциплін, знайти їх правильне співвідношення, яке дає змогу в мінімальні строки передати студентам необхідну наукову інформацію. Ці завдання виконуються за допомогою навчальних планів і програм. Під час складання *навчальних планів* виникають дві проблеми: 1) відбір дисциплін для вивчення; 2) послідовність їх розподілення за роками навчання.

Вища освіта має на меті підготувати людину до професійної діяльності й активної участі в громадському житті. Будь-яка професія висуває до людини низку вимог. Ці вимоги: 1) до якостей особистості, яка живе в конкретно-історичний період; 2) до рівня загального розвитку; 3) до рівня спеціально-професійних знань і умінь (вимоги індивідуальні для різних професій).

Конкретне наповнення змісту кожної навчальної дисципліни в закладі освіти – справа фахівців із цих предметів. Завдання дидактики – дати принципи, якими треба користуватися при відборі змісту. Головна соціальна функція освіти – передача досвіду, накопиченого попередніми поколіннями людей у формі матеріальної і духовної культури. Тому у зміст освіти мають бути, як уже зазначалося, внесені такі елементи культури:

1) система знань про природу, суспільство, мислення, способи діяльності. Функції цього елемента – формування картини світу, формування методологічних підходів до пізнавальної і практичної діяльності;

2) система інтелектуальних і практичних навичок і вмінь, що дозволяє новим поколінням відтворювати культуру і зберігати її;

3) досвід творчої діяльності. Засвоєння цього елемента забезпечує подальший розвиток культури, що без творчої діяльності неможливо;

4) система норм ставлення до світу, один до одного. Це обумовлює моральні стимули, естетичну потребу, емоційну забарвленість, мотиви діяльності тощо, тобто всі прояви ставлення до діяльності та її продуктів.

Отже, зміст дидактики історії у вищій школі – це система знань, компетентностей, якими мають володіти ті, хто навчається у відповідний період навчання для здобуття певної професії на рівні фахівця вищої кваліфікації.

3. Інтелектуально-професійні вміння та методика їх формування

Якість підготовки випускників закладів вищої освіти – критерієм виступає професійна компетентність. Сутність концептуальних вимог до професійної компетентності зводиться до розширення знань, умінь і навичок, необхідних безпосередньо для підвищення продуктивності праці, у сфері життєдіяльності загалом.

При підготовці фахівців на сучасному етапі маємо більше справу з ринком, який характеризується перевищенням пропозиції над попитом. Тут значною мірою умови диктують «покупці», тобто абітурієнти і студенти, підсилюючи свій вплив на якість освітніх послуг і, в остаточному підсумку – на весь потенціал ЗВО. Тому вони змушені конкурувати як між собою за абітурієнтів, кошти, матеріально-технічні й інформаційні ресурси і науково-педагогічних працівників, так і з підприємствами, що пропонують роботу випускникам шкіл, інших навчальних закладів, що змушує їх чутливо реагувати на попит і швидко адаптуватися до змін кон'юнктури.

Якщо абітурієнти та студенти виступають як споживачі (покупці) освітніх послуг, то випускники ЗВО – це продавці знань і професійних навичок, що змушені на ринку праці конкурувати за робочі місця. Нині і в найближчому майбутньому на ринку праці буде спостерігатися перевищення пропозиції над попитом. Тут як покупці виступають роботодавці (підприємства й організації). Вони, як і студенти, впливають на політику ЗВО – виробників освітніх послуг.

Проведений вище короткий аналіз підходу до підготовки фахівця з погляду ринкової економіки дає підстави досліджувати комплекс якостей майбутнього фахівця, який би дозволяв йому з урахуванням кон'юнктури ринку праці, власних можливостей і потреб ефективно конкурувати і реалізовувати свій потенціал. Для ЗВО такий маркетинговий підхід до організації власної діяльності означає необхідність пошуку і реалізації технології чи технологій, що забезпечували б майбутньому фахівцю комфортне існування з погляду особистісних і суспільних цілей розвитку.

Вивчення зарубіжного досвіду дає змогу виявити підходи до підготовки як фахівців, так і професійних менеджерів. В основі його лежить єдина педагогічна концепція. Суть її – формування у студентів трьох груп навичок: технологічних, комунікативних і концептуальних. *Технологічні* навички пов'язані з освоєнням конкретної професії. *Комунікативні* мають безпосереднє відношення до спілкування з різного роду людьми та самим собою. *Концептуальні* – це мистецтво прогнозувати події, планувати діяльність великих груп людей, приймати відповідальні рішення на основі

системного аналізу. При визначенні рівня здібностей фахівця оцінюється його здатність: приймати рішення, планувати, вести бесіду, організовувати людей, здійснювати контроль за діяльністю підлеглих.

Розглянемо вимоги до особистісних якостей майбутнього фахівця:

Психологічні – емпатія (здатність до співпереживання), емоційність (у межах норми для цього співтовариства і професії), автентичність, відкритість (стосовно інших людей і до нового), терпимість, розвиненість інтуїції, стійкість до стресів, оптимізм як філософія життя, розвиненість сприйняття.

Розумові – аналітичність, рефлексивність, швидкість реакції, креативність, спостережливість, критичність мислення, цілісність мислення.

Поведінкові – комунікативність, ініціативність, завзятість, здатність до імпровізації, здатність до релаксації, здатність йти на ризик, здатність керувати і підкорятися, відповідальність.

Навчальний заклад нового типу обумовлений його метою, новизна якої складається в орієнтації вищого професійного навчання на підготовку конкурентоздатного, професійно-компетентного фахівця, готового до співробітництва і взаєморозуміння між людьми. Це вимагає зміни змісту й технологій навчання та їхніх диференціацій залежно від особливостей особистості та здібностей студентів, а також від різних рівнів навчання.

Завдання і запитання для самоперевірки

1. Яка мета навчальної дисципліни «Дидактика історії та управління освітою»?
2. Які завдання навчальної дисципліни «Дидактика історії та управління освітою»?
3. Яке значення має навчальна дисципліна «Дидактика історії та управління освітою» у професійному зростанні майбутнього викладача і менеджера освіти?
4. Які нормативно правові документи регулюють діяльність системи вищої освіти в Україні?

ЛЕКЦІЯ 2.

СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

1. Тенденції та перспективи розвитку й удосконалення підготовки фахівців в умовах формування європейського освітнього простору.
2. Система вищої історичної освіти в Україні.
3. Кредитно-модульна система організації навчального процесу.

Література

Бойчук І. Д. Організаційно-педагогічні умови впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу бакалаврів у коледжі (стаття додається)

Болюбаш Я. Тимчасове положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців. URL: http://pidruchniki.com/pravo/timchasove_polozhennya_pro_organizatsiyu_navchalnogo_protsestu_kreditno-modulniyu_sistemi_pidgotovki_fahi

Драч І. І. Компетентісний підхід як засіб модернізації змісту вищої освіти. *Проблеми освіти: Науковий збірник* / Кол. авт. Київ, 2008. Вип. 57.

Кінаш Р. І., Гладишев Д. Вища освіта України і болонський процес. Конспект лекцій з курсу «Вища освіта України і Болонський процес» для студентів базового напрямку «Мистецтво». Львів, 2006. URL: <http://nayrok.com.ua/elknugu/183-vischa-osvta-ukrayini-bolonskiy-proces.html>

Національний звіт України про впровадження положень Болонського процесу. 14 грудня 2006 року. URL: <http://timo.com.ua/node/615>

Січкаренко Г. Г. Трансформація вищої освіти в незалежній Україні. Київ, 2009.

Хан Є. Реформування вищої освіти як один з виявів цивілізаційного вибору: досвід України та Росії. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/evgenhan-reformuvannya-vyshhoyi-osvity-yak-odyn-z-vyyaviv-tsyvilizatsijnogo-vyboru-dosvid-ukrayiny-ta-rosiyi/>

Основні терміни і поняття: система вищої освіти, типи закладів вищої освіти, кредитно-модульна система організації навчального процесу, державний стандарт освіти.

1. Тенденції та перспективи розвитку й удосконалення підготовки фахівців в умовах формування європейського освітнього простору

Інформаційна цивілізація XXI ст., яка прийшла на зміну індустріальній цивілізації XX ст., об'єктивно вимагає глобальної соціальної трансформації, в основі якої лежать корінні соціокультурні, технологічні, гуманітарні й

освітньо-інформаційні зміни. Україні, яка обрала шлях на європейську інтеграцію, демократизацію суспільства і, зокрема, гуманітаризацію освіти в державній програмі «Україна. Освіта. XXI ст.» повинна гідно увійти до зони європейської освіти, у Болонський процес. Болонським процесом в останні роки прийнято називати діяльність європейських країн, яка спрямована на те, щоб зробити узгодженими системи вищої освіти цих країн.

Вища освіта в контексті Болонського процесу в підготовці фахівців порівняно з країнами ЄС має ще й такі недоліки:

- вузька спеціалізація на переддипломному етапі;
- перевантаженість навчального плану як за кількістю дисциплін, так і за кількістю годин;
- малий обсяг самостійної роботи студентів;
- 34–36 годинний навчальний тиждень;
- відсутність індивідуальних планів студентів;
- «лінійна система» організації навчального процесу, яка не сприяє фаховій підготовці; велике навантаження на викладача-вченого: співвідношення викладач / студент 1:8 / 10 замість 1:4, 1:5 у країнах ЄС.

Тільки стисло названі недоліки підтверджують те, що Болонський процес сьогодні для вищої освіти в Україні є не просто стратегією вибору, але тим, очевидно, пріоритетною напрямом, який дозволить нинішньому і майбутнім поколінням молодих людей отримати вищу освіту на рівні європейських (світових) стандартів, які практично вже сформувалися і мають переваги перед вітчизняною системою підготовки фахівців.

Актуальні проблеми викладання у ЗВО безпосередньо пов'язані з вирішенням питань забезпечення випуску спеціалістів із високою гуманітарною культурою, обрання шляхів, форм і методів утвердження неперервності навчального процесу. Ці взаємопов'язані питання передбачають розробку комплексної системи навчання і виховання, що спрямована на підготовку всебічно розвиненої особистості у профільній освіті в межах Болонського процесу.

Відповідно до Національної програми «Освіта» принципами освіти сьогодні є доступність для кожного громадянина усіх форм освітніх послуг щодо реалізації його здібностей; науковий, світський характер освіти, інтеграція з наукою і виробництвом, взаємозв'язок з освітою інших країн, гнучкість і прогностичність системи освіти, а також її безперервність і різноманітність.

Через це постає завдання наскрізного перегляду програм, підручників та інших посібників з погляду ефективності професійної спрямованості, урахування спеціалізації майбутнього випускника при навчанні студентів ЗВО щодо цілісності і неперервності процесу освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства і спільного європейського освітнього простору.

Міністерство освіти і науки України запропонувало як експеримент запровадження кредитно-модульної методики оцінювання знань студентів. Однак ця методика має помітні слабину. По-перше, вона практично не передбачає кінцевого іспиту, а отже, втрачається важливий стимул до навчання, який індукує цей іспит. По-друге, тривалість семестру штучно скорочується внаслідок так званих модульних тижнів (двох чи трьох). По-третє, поділ дисципліни на окремі модулі не забезпечує системного її сприйняття. Нарешті, ця методика не враховує відвідування студентом занять. Але входження в європейський освітній простір передбачає не лише запровадження системи трансферу і нагромадження кредитів, а й використання нових освітніх технологій, що дасть змогу помітно поліпшити якість мовної підготовки гуманітарних фахівців.

Отже, підписання Україною Болонської декларації є об'єктивно необхідним; розумна гармонізація наших освітніх програм стала наразі потребою життя і сприяє поліпшенню підготовки фахівців вітчизняними університетами. Але запроваджувати її треба не поспіхом, а обережно, зважаючи на особливості навчального процесу і умови викладання кожної навчальної дисципліни у ЗВО.

2. Система вищої історичної освіти в Україні

Вища освіта – рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі внаслідок послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті і завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації.

Мета вищої освіти – забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу, формування інтелектуального потенціалу нації та всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства.

Система вищої освіти – сукупність закладів вищої освіти, які забезпечують фундаментальну наукову, професійну і практичну підготовку фахівців, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, а також удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників різних галузей економіки, освіти, культури, соціальної сфери.

Основним компонентом структури системи вищої освіти є *заклад вищої освіти* – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує згідно з наданою ліцензією освітньо-

професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку громадян відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову і науково-технічну діяльність.

Основною метою діяльності закладу вищої освіти (ЗВО) є забезпечення умов, необхідних для отримання особою вищої освіти, підготовка фахівців для потреб України.

Структурними підрозділами закладу вищої освіти можуть бути наукові, навчально-наукові, науково-дослідні та науково-виробничі *інститути*.

Заклад вищої освіти повинен мати у своєму складі *бібліотеку*, яку очолює директор (завідувач).

Заклад вищої освіти може мати у своєму складі *підготовчі відділення (підрозділи), підрозділи* перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, лабораторії, навчально-методичні кабінети, комп'ютерні та інформаційні центри, навчально-виробничі та творчі майстерні, навчально-дослідні господарства, виробничі структури, видавництва, спортивні комплекси, заклади культурно-побутового призначення та інші підрозділи, діяльність яких не заборонена законодавством.

Розглянемо рівні акредитації і типи закладів вищої освіти України.

- *ЗВО першого рівня* акредитації – заклад вищої освіти, в якому здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями рівня освіти молодший спеціаліст;

технікум (училище) – ЗВО першого рівня акредитації або *структурний підрозділ* ЗВО III або IV рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації за кількома спорідненими спеціальностями і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;

- *ЗВО другого рівня* акредитації – заклад вищої освіти, у якому здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста та за напрямками підготовки рівня освіти бакалавр;

коледж – ЗВО другого рівня акредитації або *структурний підрозділ* ЗВО III або IV рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у споріднених напрямках підготовки (якщо є структурним підрозділом ЗВО III або IV рівня акредитації або входить до навчального чи навчально-науково-виробничого комплексу) або за кількома спорідненими спеціальностями і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;

- *ЗВО третього рівня акредитації* – заклад вищої освіти, в якому здійснюється підготовка фахівців за напрямками рівня освіти бакалавра, а також за *окремими спеціальностями* рівня освіти магістр;

інститут – ЗВО *третього або четвертого рівня акредитації* або *структурний підрозділ* університету, академії, який провадить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить наукову, науково-методичну та науково-виробничу діяльність і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;

консерваторія (музична академія) – ЗВО *третього або четвертого рівня акредитації*, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у галузі культури і мистецтва, проводить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;

- *ЗВО четвертого рівня акредитації* – заклад вищої освіти, в якому здійснюється підготовка фахівців за напрямками рівня освіти бакалавр, спеціальностями рівня освіти магістр;

університет – багатoproфільний ЗВО *четвертого рівня акредитації*, який провадить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинену інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність.

Можуть створюватися класичні та профільні (технічні, технологічні, економічні, педагогічні, медичні, аграрні, мистецькі, культурологічні тощо) університети;

академія – ЗВО *четвертого рівня акредитації*, який провадить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Державному ЗВО тільки *четвертого рівня акредитації* відповідно до законодавства може бути надано статус *національного*. У своїй діяльності національний ЗВО керується Законом «Про вищу освіту».

Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах може здійснюватися з відривом від виробництва (очна форма навчання), без відриву від

виробництва (вечірня, заочна форма навчання), шляхом поєднання цих форм (очно-заочна), екстерном, а також як форма дистанційного навчання.

Освітній рівень вищої освіти – характеристика вищої освіти за ознаками ступеня сформованості знань, умінь і навичок особи, що забезпечують її здатність виконувати завдання та обов'язки (роботи) певного рівня професійної діяльності.

Базова вища освіта – освітній рівень вищої освіти особи, який характеризує сформованість її інтелектуальних якостей, що визначають розвиток особи як особистості і є достатніми для здобуття нею кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра.

Бакалавр (лат. *baccalaureus* – увінчаний лаврами) – це освітній ступінь фахівця, який на основі повної загальної середньої освіти здобув поглиблену загальнокультурну підготовку, фундаментальні та професійно-орієнтовані уміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці і здатний розв'язувати типові професійні завдання, передбачені відповідними посадами у певній галузі народного господарства.

Магістр (лат. *magister* – начальник, учитель) – освітній ступінь фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні знання та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування і продукування нових знань для розв'язання проблемних професійних завдань у певній галузі народного господарства.

Отже, вищу освіту отримують особи, які завершили навчання у закладах вищої освіти, успішно пройшли державну атестацію відповідно до стандартів вищої освіти та отримали відповідний документ про вищу освіту державного зразка.

3. Кредитно-модульна система організації навчального процесу

Вища освіта в Україні розвивається нині в контексті як загальнопланетарних освітніх тенденцій, так і в умовах радикальних політичних, економічних і соціальних змін у суспільстві. Вона зазнає докорінного реформування в період суспільних перетворень і спрямована на вдосконалення фахової підготовки особистості у поєднанні з ґрунтовною базою загальноосвітніх знань.

Необхідно вказати на стратегічні напрями радикальних змін у сфері освіти:

- узгодженість освіти з самостійним статусом української держави;
- розвиток і функціонування освітньої сфери відповідно до становлення конкретної моделі демократичного, правового громадянського суспільства;
- реконструкція освітньої системи за умов утвердження ринкових економічних відносин;

– курс освіти на відмову від тоталітаризму та комуністичної ідеології й утвердження плюралістичних засад сповідування ідей, поглядів, переконань, нових, апробованих людством, цінностей.

З огляду на те, що керівництво України беззаперечно й однозначно задекларувало інтеграцію в європейське співтовариство, його науково-освітній простір, як основний напрямок зовнішньої політики, здійснюється низка заходів Міністерства освіти і науки щодо приєднання до Болонського процесу, нині реалізуються чимало ідей і проєктів.

Варто зазначити, що процес інтеграції у європейський освітній простір вимагає підготовки фахівців нової генерації, що будуть не тільки конкурентоспроможними на ринку праці, але й відрізнятимуться високою національною самосвідомістю, духовністю й політичною культурою. Важливе місце у формуванні цих якостей займає вивчення курсу історії України, інших історичних дисциплін, які сприяють світоглядній підготовці студентів та всебічному вихованню їх як особистостей.

Знання, вміння та навички, якими повинні опанувати студенти, полягають в оволодінні ними культурою розумової праці, вмінням орієнтуватися у потоці наукової інформації, формуванні власного погляду на питання, що вивчаються.

Процес об'єднання Європи супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору та розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах усього континенту. Головна мета цього процесу – консолідація зусиль наукової та освітянської громадськості й урядів Європи для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки і вищої освіти у світовому вимірі, а також для підвищення ролі цієї системи в суспільних перетвореннях.

Розпочатий у 1999 р. міністрами освіти та керівниками університетів з 29 країн Болонський процес, що мав на меті створення до 2010 р. Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), розвинувся у значну реформу, в якій задіяні 45 країн. Участь у Болонському процесі – це добровільне рішення, прийняте кожною країною та її спільнотою вищої освіти, підтримати принципи, виділені в Європейському просторі вищої освіти. На всіх етапах Болонського процесу було проголошено, що цей процес: полісуб'єктний, ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури, не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи, багатоваріантний, гнучкий, відкритий, поступовий. Україна приєднанням до Болонської угоди підтвердила готовність до інтеграції в освітній і науковий простір Європи, тому активно здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог. Однією із передумов входження України до єдиної Європейської зони вищої освіти є реалізація системою вищої освіти України принципів Болонського процесу.

В Україні законодавчо визначено багаторівневу (ступеневу) структуру вищої освіти. Ця багатоступеневість передбачає освітні рівні молодшого спеціаліста (неповна вища освіта), бакалавра (базова вища освіта) та магістра (повна вища освіта). Уже практично впроваджено систему ступенів бакалавр-магістр, яка найбільш наближена до європейської системи за обсягом і термінами навчання, якістю знань і умінь фахівців.

Основним завданням впровадження кредитно-модульної системи підготовки фахівців є запровадження системи академічних кредитів, що аналогічна ECTS (Європейській кредитно-трансферній системі). Важливий аспект запровадження кредитної системи накопичення – можливість враховувати не тільки навчальне навантаження, а й всі досягнення студента, наприклад, участь у наукових дослідженнях, конференціях, предметних олімпіадах тощо.

Рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 28.02.2003 р. (протокол № 2/3-4) та від 24.04.2003 р. (протокол № 5/5-4) передбачено проведення з 2004/2005 навчального року педагогічного експерименту щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу (далі – КМСОНП) у закладах вищої освіти III–IV рівня акредитації, а з 2005/2006 навчального року заклади вищої освіти зобов'язані були запровадити КМСОНП для студентів усіх спеціальностей і напрямів підготовки (рішення Колегії МОН України від 24.03.2005 р.).

Кредитно-модульна система організації навчального процесу – модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів).

Необхідно назвати й охарактеризувати структурно-діяльнісні елементи кредитно-модульної системи.

Кредит. Умовно-числове вираження трудомісткості студента, розподілення за академічними годинами (від 1 до 60). Згідно з додатком 1 Конвенції Ради Європи і ЮНЕСКО про визнання кваліфікації з вищою освітою, кредит – точно документована мінімальна умовна одиниця вимірювання «вартості» будь-якої складової навчальної програми, яку виконав студент під час навчання. У кредит входять години, призначені не лише для аудиторної, але і для самостійної роботи студента.

Заліковий кредит. Це завершена задокументована частина навчальної дисципліни, практики, курсового проектування тощо навчання студента, що підлягає обов'язковому оцінюванню та зарахуванню.

Модуль. Це задокументована завершена частина освітньо-професійної програми (навчальної дисципліни, практики, державної атестації), що реалізується відповідними видами навчальної діяльності студента (лекції, практичні, семінарські, лабораторні заняття, самостійна та індивідуальна робота, практики, контрольні заходи, кваліфікаційні роботи).

Змістовий модуль. Система навчальних елементів навчальної дисципліни, що засвоюється за допомогою відповідних методів навчання і складового модуля.

Нормативні змістові модулі. Змістові модулі, необхідні для виконання вимог нормативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики. Сукупність нормативних змістових модулів визначає нормативну (обов'язкову) складову індивідуального навчального плану студента.

Вибіркові змістові модулі. Це змістові модулі, які забезпечують підготовку для виконання вимог варіативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики.

Трансфер кредитів. Процес «перенесення кредитів» у розумінні визнання в закладах вищої освіти країни А чи закладах іншої країни Б, де були задокументовані ці кредити.

Слід зазначити, що для впровадження КМСОНП заклад вищої освіти повинен мати такі *основні елементи* ECTS:

– *інформаційний пакет* – документ, що містить загальну інформацію про університет, назви напрямів, спеціальностей, спеціалізації спеціальностей, анотації дисциплін із зазначенням обов'язкових та вибіркових курсів, методики і технології викладання, залікові кредити, форми та умови проведення контрольних заходів, опис системи оцінювання якості освіти тощо;

– *договір про навчання* між студентом і закладом вищої освіти (напрямок, освітній рівень, правила і джерела фінансування, система розрахунків);

– *академічна довідка* оцінювання знань, що засвідчує досягнення студента в системі накопичення кредитів і за шкалою успішності на національному рівні, і за системою ECTS.

Також слід вказати, що необхідними умовами для впровадження КМСОНП в університеті є наявність:

– графіків навчального процесу (зокрема й індивідуальних) з урахуванням кредитно-модульної системи;

– структурно-логічних схем підготовки фахівців за усіма напрямами і спеціальностями;

– програм навчання, які формуються як набір залікових кредитів із дисциплін, що передбачає відхід від традиційної схеми «навчальний семестр – навчальний рік»;

– програм навчання усіх освітніх рівнів на основі ОКХ та ОП підготовки фахівців, які передбачають необхідні зміни співвідношення обсягів дисциплін освітньої та кваліфікаційної складових підготовки;

– необхідного навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення КМСОНП.

Необхідно зазначити, що важливим аспектом запровадження кредитної системи накопичення є можливість враховувати не тільки навчальне

навантаження, а й всі досягнення студента, наприклад, участь у наукових дослідженнях, конференціях, предметних олімпіадах тощо. Визначення змістових модулів навчання з кожної дисципліни, узгодження кредитних систем оцінювання досягнень студента має стати основою для вирішення ще однієї задекларованої в Болоньї мети – створення умов для вільного переміщення студентів, викладачів, дослідників на теренах Європи. Обов'язковою також є наявність внутрішніх та зовнішніх державних і громадських систем контролю та оцінки якості освіти.

Інтеграція системи вищої освіти України до європейського освітнього простору, запровадження у закладах вищої освіти кредитно-модульної системи зобов'язує кожного викладача вивчати досвід вітчизняної та зарубіжної вищої школи, творчо використовувати його у своїй практичній діяльності.

Навчальний процес має два головних аспекти: *навчання* як системна цілеспрямована діяльність кафедр (предметних або циклових комісій), що передбачає передачу студентам наукових знань і формування їх особистісних якостей, і *учіння* як навчальна діяльність студентів.

Навчальний процес організовується з урахуванням науково-педагогічного потенціалу, матеріальної і навчально-методичної бази вищого закладу освіти, сучасних інформаційних технологій. Він орієнтується на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до динамічних процесів в освітній та соціально-культурній сферах, галузях техніки і технологій, системах управління й організації праці в умовах ринкової економіки.

Зміст освіти – це науково обґрунтована система дидактично та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів. Він визначається освітньо-професійною програмою підготовки, структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та закладу вищої освіти і відтворюється у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах.

Зміст освіти визначається Міністерством освіти і науки України для кожного освітнього рівня (бакалавр, магістр). Він містить *нормативний* та *вибірковий* компоненти. Нормативний компонент змісту освіти визначається відповідним державним стандартом освіти, а вибірковий – закладом вищої освіти.

Освітньо-професійною програмою підготовки називають перелік нормативних навчальних дисциплін із зазначенням загального обсягу часу (в годинах), відведеного для їх вивчення, та форм підсумкового контролю з кожної навчальної дисципліни.

Загальний обсяг часу для вивчення навчальної дисципліни містить час для аудиторних форм навчання і самостійної роботи студентів.

Співвідношення між обсягами аудиторних занять та самостійної роботи студентів, форми і періодичність проміжного контролю визначаються навчальним планом закладу вищої освіти.

Наукове і методичне обґрунтування процесу реалізації освітньо-професійної програми (послідовність вивчення навчальних дисциплін, форми і періодичність виконання індивідуальних завдань та проведення контролю тощо) визначається структурно-логічною схемою підготовки.

Велике значення в організації навчально-виховного процесу мають державні стандарти освіти. На сьогодні вони активно розробляються. *Державний стандарт освіти* – сукупність норм, які визначають вимоги до освітнього рівня. Державні стандарти розробляються для кожного освітнього рівня та на пряму підготовки (спеціальності) і затверджуються Кабінетом Міністрів України. Вони підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше, як один раз на десять років.

Складовими державного стандарту освіти є: освітня (освітньо-кваліфікаційна) характеристика; тести і нормативна частина змісту освіти.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика – це основні вимоги до професійних якостей, знань і умінь фахівця, які необхідні для успішного виконання професійних функцій. Зміст освітньо-кваліфікаційної характеристики визначається Міністерством освіти і науки України для кожного освітнього рівня: кваліфікований робітник; молодший спеціаліст; бакалавр; магістр.

Нормативна частина змісту освіти визначається державним стандартом освіти і є обов'язковим компонентом реалізації освітньої (освітньо-професійної) програми. Нормативна частина змісту освіти – це обов'язковий для засвоєння зміст навчання, сформований відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики, як змістові модулі із зазначенням їх обсягу і рівня засвоєння, а також форм державної атестації. Вищим навчальним закладам освіти надається автономне право щодо визначення змісту освіти.

Нормативні навчальні дисципліни визначаються державним стандартом освіти (освітньо-професійною програмою підготовки), дотримання їх назв є обов'язковим для вищої освіти. Їхній обсяг не може бути меншим від обсягу, встановленого державним стандартом освіти (зазвичай вони становлять до 75 % кількості годин, визначених освітньо-професійною програмою). До нормативних навчальних дисциплін належать: цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін; цикл фундаментальних дисциплін; цикл професійно орієнтованих дисциплін.

Вибіркова частина змісту освіти – це рекомендований для засвоєння зміст навчання, сформований як змістові модулі із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення можливостей особистості,

регіональних потреб у кваліфікованих фахівцях певної спеціалізації, досягнень наукових шкіл і закладів освіти.

Вибіркові навчальні дисципліни запроваджуються переважно у формі спеціальних навчальних курсів для поглиблення загальноосвітньої, фундаментальної і фахової (теоретичної і практичної) підготовки. Обсяг навчальних дисциплін за вибором визначається як різниця між загальним обсягом годин та обсягом годин нормативних навчальних дисциплін і формується з циклу професійно орієнтованих дисциплін за переліком освітньо-професійної програми, циклу дисциплін за вибором закладу, циклу дисциплін за вибором студента. На основі освітньо-професійної програми заклади вищої освіти розробляють навчальний план і робочі навчальні програми дисциплін, які є нормативними документами закладу.

Отже, Болонський процес – це здійснення структурного реформування вищої освіти, зміна освітніх програм, форм і методів навчання, контролю й оцінювання навчальних досягнень студента для підвищення якості освіти, спроможності випускників закладів вищої освіти працевлаштуватися на європейському ринку праці. Його мета – прийняття зручних і зрозумілих градацій дипломів, ступенів і кваліфікацій, введення двоступеневої структури освіти (бакалавр–магістр), використання єдиної системи кредитних одиниць (ECTS – Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи) і додатків до дипломів, розроблення, підтримання і розвиток європейських стандартів якості освіти, усунення наявних перепон для підвищення мобільності студентів, викладачів, науковців. Кредитно-модульна система організації навчального процесу – модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів).

Завдання і запитання для самоперевірки

1. Що являє собою система вищої освіти в Україні?
2. Які типи закладів вищої освіти діють в Україні?
3. Назвіть і поясніть пріоритети впровадження Болонської системи в заклади вищої освіти України.
4. Розкрийте позитивні риси і вади кредитно-модульної системи організації навчального процесу.
5. Назвіть складові державного стандарту освіти.

ЛЕКЦІЯ 3.

ПРОЦЕС НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1. *Процес навчання та його психолого-педагогічні основи.*
2. *Поняття педагогічної діяльності; її структура. Функції викладача.*
3. *Сутність і класифікація форм організації навчання.*

Література

Гушинець Н. О. Інноваційні методи і форми проведення семінарських занять. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/gushinez.php>

Єфремов С. В. Роль семінарського заняття у навчальному процесі середньої та вищої шкіл. URL: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2011-03/11ysvahs.pdf>

Інноваційні методи і форми проведення семінарських занять. URL: <http://www.edudirect.net/sopids-390-1.html>

Каплинський В. Методика викладання у вищій школі. Вінниця, 2015.

Методика проведення семінарських занять за алгоритмом роботи динамічної мережі для вирішення творчих та евристичних задач. URL: <http://politiko.ua/blogpost45883>

Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі. Київ, 2007. С. 32–38.

Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. Київ, 2010. С. 176–185, 198–203. URL: https://vk.com/doc137973041_437073701

Основні терміни і поняття: процес навчання, педагогічна діяльність, суб'єкт процесу навчання, студент, викладач, форма організації навчання.

1. Процес навчання та його психолого-педагогічні основи

Навчання як один із видів суспільної діяльності складається з двох взаємопов'язаних процесів – викладання й навчання.

Викладання – упорядкована діяльність викладача в процесі навчання, спрямована на реалізацію цілей навчання (освітніх завдань); забезпечення управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, формування майбутніх фахівців.

Навчання – цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, оволодіння вміннями і навичками, під час якого на основі пізнання, практичних вправ та набутого досвіду формуються якості спеціаліста у різних сферах суспільства.

Власне *процес навчання* – це динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) викладача та студентів, під час якого здійснюється стимулювання й організація активної навчально-пізнавальної діяльності студентів з метою засвоєння системи наукових знань, умінь, навичок, розвитку особистості.

Більш детально слід зупинитися на характеристиці компонентів навчання. Процес навчання формують тісно пов'язані між собою компоненти: цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольно-регулюючий, оціночно-результативний.

Цільовий компонент передбачає постановку конкретної мети вивчення навчального матеріалу на занятті, вивчення основ навчальних дисциплін, осягнення освітньої мети вищого навчального закладу.

Стимуляційно-мотиваційний – передбачає створення умов, які спонукають студентів до активної навчально-пізнавальної діяльності, формують у них позитивну мотивацію цієї діяльності.

Змістовий компонент передбачає оптимальний відбір предметів навчального плану, змістовність навчальних програм і підручників, продуманість змісту кожного навчального заняття.

Операційно-діяльнісний – означає відбір оптимальних методів, прийомів і організаційних форм навчання, вдале поєднання різноманітних форм роботи щодо засвоєння студентами змісту навчального матеріалу, вироблення в них відповідних умінь та навичок.

Контрольно-регулюючий компонент передбачає контроль за засвоєнням студентами знань, набуттям умінь і навичок, внесення необхідних коректив до змісту і методики навчання з метою підвищення ефективності процесу навчання.

Оціночно-результативний компонент означає виявлення рівня знань, умінь і навичок кожного студента, визначення причин неуспішності в кожному конкретному випадку і відповідна робота щодо їх усунення.

Насамперед необхідно охарактеризувати загальнонаукові принципи викладання. із зазначенням відповідних їм правил навчання, спираючись на які необхідне і при навчанні історії. Зокрема принцип спрямованості навчання на реалізацію мети освіти, який полягає у тому, що навчання обумовлене потребами суспільства у всебічному і гармонійному розвитку особистості. У психології та педагогіці аргументовано доведена закономірність єдності навчання, розвитку і виховання. Зважаючи на це, необхідно так проектувати завдання на кожному занятті, щоб в єдності реалізовувалися навчальна, розвивальна і виховна функції навчання; принцип спрямованості навчання на реалізацію мети освіти, а також принципи науковості, зв'язку теорії з

практикою, принцип наочності, свідомості й активності, принцип доступності, принцип систематичності й послідовності, принцип міцності та інші.

Необхідно зазначити, що загалом сучасна методика навчання повинна спиратися не на засвоєння відомої істини, а на створення такої атмосфери навчання, за якої студент під керівництвом викладача прагне: опанувати факти, дати, образи, події історії; вміти інтерпретувати історичний матеріал (діалог з історичним фактом); самостійно здобувати додаткові історичні знання; робити з історичного матеріалу висновки морального характеру, які б безпосередньо стосувалися його життя.

2. Поняття педагогічної діяльності. Функції викладача

Професійно-педагогічна діяльність – це діяльність викладача, змістом якої є керівництво діяльністю студентів у навчально-виховному процесі.

Головна мета педагогічної діяльності – розвиток особистості молодої людини. У зв'язку з цим *об'єктом* педагогічної діяльності є процес керівництва навчально-пізнавальною діяльністю студента, який є активним суб'єктом цієї діяльності.

Розглянемо функції викладача

- *Навчальна (дидактична)*. З часом, коли обсяг знань зріс до неможливості осягнути їх однією людиною, *дидактична* функція почала формулюватися так: не передавати знання, а вчити, як здобувати їх. Діяльність викладача не стільки в тому, що він несе інформацію майбутнім поколінням, скільки в умінні бути організатором її засвоєння, проводирем у лабіринті знань.

- *Розвивальна*. Сутність її – у створенні сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу молодої людини, для її саморозкриття, самоутвердження.

- *Виховна*. Бути вихователем – означає вміти трансформувати цілі, які поставило суспільство перед вищою школою, у конкретні педагогічні завдання – формування необхідних якостей особистості у кожного студента. Виховна функція полягає в організації діяльності, «спрямованої на усвідомлення вихованцем себе як особистості, на його вільне і відповідальне самовираження».

- *Громадсько-педагогічна*. У процесі навчання і виховання педагоги мають домагатися єдності своїх вимог із вимогами суспільства, що стає можливим за умов реалізації цієї функції. У вихованні молодого покоління так чи інакше бере участь майже все доросле населення.

Важливу роль у досягненні цих результатів відіграє особистість педагога, його фахова підготовка, професійна самосвідомість, професійно-значущі властивості та сформованість індивідуального стилю діяльності.

Різноманітність індивідуальних особливостей студентів, які залучені до педагогічної взаємодії, та нестандартність педагогічних ситуацій, у межах яких відбувається взаємодія, визначають творчий характер педагогічної діяльності.

Керівництво діяльністю студента ґрунтується на уявленні, за яким студент є центральною постаттю навчально-виховного процесу, його головним учасником. Завдання педагога – полегшувати студентам процес розвитку, створювати для них умови та всіляко сприяти досягненню повного самовиявлення.

Отже, основними формами прояву педагогічної культури педагога є рівень оволодіння педагогічним досвідом людства, сукупність основних професійно-важливих особистісних якостей. Без педагогічної культури діяльність педагога втрачає своє гуманне забарвлення й ефективність. Інакше кажучи, це зріз основних складових педагогічної культури педагога, які досягли високого рівня розвитку, та їх ефективний прояв у практичній діяльності.

3. Сутність і класифікація форм організації навчання

У вищому закладі освіти функціонують різноманітні форми організації навчання, серед них найбільш поширені: лекція, лабораторне та практичне заняття, семінар, самостійна робота, практика, курсове та дипломне проектування тощо.

У дидактиці ці форми розглядають як способи управління пізнавальною діяльністю для вирішення певних дидактичних завдань. Водночас лекція, семінар, практичне заняття, самостійна робота виступають як організаційні форми навчання.

Протягом усієї історії вищої школи, з моменту зародження і до наших днів, провідною організаційною формою і методом навчання є *лекція*. З неї починається перше знайомство студента з навчальною дисципліною, саме лекція закладає підвалини наукових знань. Студенту слід усвідомити, що за певних умов лекційна форма навчання не може бути замінена ніякою іншою. Особливо це стає відчутним тоді, коли не вистачає підручників; новий навчальний матеріал із тієї чи іншої теми ще не знайшов свого віддзеркалення в наявних друкованих виданнях. Водночас молодий науковець повинен мати чітке уявлення про вимоги до лекції. Педагоги, науковці формулюють їх по-

різному. Проте основними вимогами до лекції є: її моральний аспект, науковість та інформативність, доказовість й аргументованість, наявність певної кількості яскравих переконливих прикладів, фактів, обґрунтувань і наукових доказів, емоційність форми викладу, активізація мислення слухачів, постановка питань для роздумів; чітка структура й логіка викладу матеріалу, методична обробка виведення головних думок і положень, формулювання висновків; виклад матеріалу доступною і зрозумілою мовою, використання, по можливості, аудіовізуальних дидактичних матеріалів. Ці вимоги лежать в основі критеріїв оцінки якості лекції.

Якщо раніше лекція була головним джерелом інформації, то тепер, при забезпеченні навчального процесу інформаційними комп'ютерними мережами, аудіовізуальними засобами навчання й передавання інформації, підручниками і навчально-методичними посібниками, призначенням лекції стало гнучке управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, яке спрямоване на розвиток пізнавальних інтересів, спонукання до активної діяльності, формування самостійного наукового і пізнавального мислення та на систематичне оволодіння знаннями.

Запровадження в навчальний процес сучасних технологій супроводжується перерозподілом часу, який відводиться на різні форми навчання.

Індивідуальне навчальне заняття проводиться з окремими студентами з метою підвищення рівня їхньої підготовки і розкриття індивідуальних творчих здібностей. Індивідуальні заняття організовуються за графіком індивідуального навчального плану студента і можуть охоплювати частину або повний обсяг занять з певної дисципліни, а в окремих випадках – повний обсяг навчальних занять для конкретного освітнього чи кваліфікаційного рівня.

Консультація – форма навчального заняття, коли студент одержує відповіді або пояснення від викладача на конкретні питання певних теоретичних положень та аспектів їх практичного застосування. Консультація може бути індивідуальною або проводитися для групи студентів. Обсяг часу, відведений викладачеві для проведення консультацій з конкретної дисципліни, визначається навчальним планом.

Реферат – доповідь на певну тему, що містить огляд відповідних літературних джерел або виклад змісту наукової роботи. Варто зазначити, що реферат охоплює не лише висвітлення відповідної інформації, а й ставлення до неї того, хто готує реферат.

Написання реферату сприяє:

- *оволодінню прийомами опрацювання літературних джерел;
- *творчому підходу до формулювання проблеми й обґрунтуванню її актуальності;

- *вмінню систематизувати матеріал;
- *визначенню основних положень, їх аргументації;
- *самостійному формулюванню висновків.

Важливою формою індивідуальних занять є *курсова робота*. Вона являє собою навчальне завдання для студента, який уже має певний досвід наукової діяльності, набутий у процесі роботи над рефератами та опанування знань із педагогіки, психології і спеціальних дисциплін. Цей досвід дає можливість студентові виконувати самостійне дослідження, що за своїм змістом відповідає науково-методичному пошуку. Тому курсова робота не повинна обмежуватися реферуванням літературних джерел, вона має містити елементи нових здобутих знань. Виконання курсової роботи передбачає таку послідовність дій: вибір теми та висвітлення її актуальності; складання списку літератури та її критичний аналіз; визначення теоретичного підходу до розв'язання визначеної проблеми, мети, завдань і методів дослідження; проведення, якщо потрібно, експерименту, та збір фактичного матеріалу; обробку отриманих результатів, їх якісний і кількісний аналіз; обґрунтування розроблених методичних рекомендацій та формування висновків проведеного дослідження, а також оформлення курсової роботи за наявними вимогами, її захист. На особливу увагу заслуговує визначення теоретичного підходу до розв'язання проблеми та розробка методики її дослідження. Ці складові курсової роботи мають бути взаємопов'язаним між собою і розкривати зв'язок науки і практики.

Досвід показує, що студентові важко підготувати стислий виступ, рецензію на роботу, тому заняття і передбачає розвиток саме цих навиків. Групу студентів поділяють на авторів дослідної роботи (п'ять-шість осіб), рецензентів (п'ять-шість осіб), опонентів (п'ять-шість осіб), членів комісії, яка оцінює виступи.

Виконання *курсної / випускної роботи* передбачає реалізацію різнопланових функцій: загальнонаукову (контролюючу, навчальну, виховну); специфічні функції виявлення, виміру та оцінки професійної компетенції студента. Виконання випускної роботи – це перша серйозна спроба наукової творчості майбутнього фахівця, випробування власних сил, усвідомлення та оцінка своїх можливостей. Вони так чи інакше відбивають цілісну структуру наукового дослідження, її окремі елементи. Але залежно від того, який тип наукового знання переважає, дипломну роботу умовно можна віднести до певного виду.

Курсовий проєкт (робота) – це самостійно виконана і подана в рукописному (комп'ютерному) вигляді навчально-дослідна робота аналітично-розрахункового характеру на певну тему.

Метою курсової роботи є поглиблення знань з навчальної дисципліни, формування умінь та навичок самостійного узагальнення думок вчених, передового досвіду в певній галузі науки, аналізу системи практичного застосування знань при вирішенні різноманітних виробничих питань.

Тематика курсових робіт повинна відповідати задачам навчального курсу і тісно погоджуватися з практичними потребами конкретної спеціальності. Студенти самостійно вибирають тему за розробленою кафедрою тематикою курсового проектування. Студентам, які не обрали тему курсового проєкту у встановлений термін, викладач визначає тему самостійно.

Зробити самостійну роботу студентів більш організованою, підвищити ефективність використання часу студента під час курсового проектування допомагає викладач. Для цього ведучий курсу розробляє графіки індивідуальних консультацій.

Готуючи студентів до вирішення завдань курсового проектування, викладач розкриває їм технологію ефективної самостійної індивідуальної роботи, звертає увагу на головні моменти, основні та додаткові літературні джерела, які прямо або дотично стосуються даного питання. Інакше кажучи, викладач підказує, як організувати раціональний режим робочого часу і які методи, форми та засоби використати для ефективного вирішення завдання у визначений час.

План курсової роботи студент складає самостійно на основі орієнтовних планів, погоджуючи його з викладачем. При складанні детального плану студент може дещо інакше формулювати назви розділів, змінювати перелік питань, послідовність їх викладення, якщо це обґрунтовано досягненням мети дослідження.

Загальними вимогами до курсової роботи є актуальність обраної теми, науковий підхід до вирішення проблемних питань, практична значимість пропозицій, а також чіткість побудови його структури, логічна послідовність викладу матеріалу, обґрунтованість висновків і рекомендацій, належне оформлення.

Захищається курсова робота перед комісією. Результати захисту оцінюються за 4-бальною шкалою («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно») або за 100-бальною шкалою ECTS.

Випускна робота є заключним етапом навчання у закладі вищої освіти і призначена для формування у студентів уміння під керівництвом наукового керівника провести науково-дослідну роботу за визначеною темою. Випускна робота має бути комплексною і обов'язково включати розділ, присвячений науковому обґрунтуванню прийнятих рішень.

Випускна робота повинна показати уміння і здатність майбутнього фахівця самостійно працювати зі спеціальною літературою, використовувати внутрішню і зовнішню інформацію, застосовувати наукові методи дослідження, використовувати комп'ютерні програми, виконувати порівняльний аналіз, робити висновки, вміти узагальнювати, давати рекомендації, використовуючи комплекс методів дослідження.

Якість випускної роботи багато в чому залежить від обраної теми та її плану. Тема роботи має відображати виробничі функції та типові завдання діяльності, які надані в Державному стандарті вищої освіти Міністерства освіти і науки України (ДСВО МОНУ) «Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра / магістра» за відповідною спеціальністю. Тематика кваліфікаційних робіт визначається у варіативній компоненті ДСВО відповідно до спеціалізації або програми підготовки магістрів вищих навчальних закладів. Тематику випускних робіт розробляє випускова кафедра. Студент самостійно обирає тему роботи із запропонованого списку, що є на кафедрі, керуючись схильністю до визначеного виду діяльності, відповідності науковим інтересам, базою практики і місцем майбутньої роботи. Студент може самостійно запропонувати тему роботи, виходячи з її актуальності, що відповідає спеціальності, науковим інтересам і сучасним умовам розвитку наукових досліджень, визначених для обраної проблеми, а також якщо тема представляє наукову і практичну цінність.

Випускна робота може бути реферативною і дослідницькою. У першому випадку робота має теоретичний характер і пишеться на основі аналізу й узагальнення літературних джерел: монографій, брошур, статей та ін. Студент повинен на основі аналізу теоретичного матеріалу дати оцінку вивченим роботам, викласти власну думку з досліджуваної проблеми, запропонувати науково-обґрунтовані пропозиції і зробити висновок. Якщо робота має дослідницький характер, то студент використовує як науково-методичну літературу, так і власні спостереження, результати експериментів, які він проводив, може висунути власні гіпотези тощо.

У першій редакції робота повинна бути представлена науковому керівникові. У закінченому вигляді робота представляється науковому керівникові за 20 днів до початку захисту, а за 15 днів – завідувачу кафедри. Студент допускається до захисту випускної роботи за наявності: оформленої і підписаної студентом і науковим керівником випускної роботи; відгуку наукового керівника; 2 рецензій (внутрішньої та зовнішньої) на роботу провідних фахівців із даної проблеми (викладача іншої кафедри, іншого ЗВО); оформленого ілюстративного матеріалу по захисту; тез доповіді.

У відгуку науковий керівник визначає теоретичний рівень роботи, глибину дослідження, обґрунтованість рекомендацій, елементи новизни, підготовленість студента до самостійної роботи за відповідною спеціальністю.

Рецензія повинна містити оцінку випускної роботи за чотирибальною шкалою. Негативна рецензія не може бути підставою для відхилення роботи від захисту.

За результатами захисту магістерської роботи державна атестаційна комісія приймає рішення про присвоєння відповідної кваліфікації і про видачу диплома державного зразка.

Практичне заняття – форма навчального заняття, на якому викладач організує детальне закріплення студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, внаслідок чого формуються уміння і навички практичного застосування знань теоретичного матеріалу шляхом індивідуального виконання студентами відповідних завдань.

Практичне заняття містить проведення попереднього контролю знань студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення, рішення завдань з їх обговоренням і оцінюванням результатів. Оцінки, отримані студентом на окремих практичних заняттях, враховуються при виставлянні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни.

Практичне заняття має формуватися з такою відповідністю: мета, вихідні дані, методичні вказівки, алгоритм рішення, завдання для самостійної роботи (за аналогією з розглянутим раніше алгоритмом), контрольні запитання студентам для закріплення матеріалу, оцінювання рівня сформованості умінь, обговорення перебігу заняття і питання до викладача, видання домашнього завдання студентам.

У структурі заняття домінує самостійна робота. Викладач бере участь на стадії постановки завдання, при розробленні методичних вказівок і здійснює контроль. При цьому практична робота може бути організована за допомогою комп'ютерів під час виконання задач на оптимізацію і з використанням спеціалізованих прикладних програм.

Практичне заняття може проводитися у вигляді підсумкової роботи, ділової або дидактичної гри, аналізу виробничих ситуацій, роботи з документами, колоквиуму, дискусії, контрольної роботи.

Семінарське заняття – форма навчального заняття, на якому викладач організовує дискусію за попередньо визначеними темами. До заняття студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань (рефератів). Перелік тем семінарських занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені виступи, активність студентів у дискусії, уміння

формулювати і відстоювати свою позицію. Підсумкові оцінки за кожне семінарське заняття викладач вносить до журналу.

Мета проведення семінару – активізувати процес мислення студентів шляхом безпосереднього залучення їх до організації та керівництва заняттям. Активна форма занять передбачає якісні зміни у взаємовідносинах між викладачами і студентами: джерелом інформації стає не тільки викладач і відповідна навчальна і наукова література, а й сама аудиторія. Викладач створює таку дидактичну систему, за якої учні самостійно організовують проведення навчального заняття, виконуючи не тільки ретрансляторські функції з передачі інформації, а й розробляють алгоритм управління навчально-творчою діяльністю, що забезпечує загальне підвищення ефективності процесу засвоєння знань і формування творчого досвіду особистості. Водночас взаємини викладачів зі студентами стають суб'єкт-суб'єктними. У процесі проведення семінарського заняття оцінка дій його учасників дається самими студентами, а в кінці заняття (при підведенні підсумків) – викладачем.

Провідне місце серед організаційних форм навчання у вищій школі також займають дискусії, ділові ігри і «круглі столи» тощо.

Завдання і запитання для самоперевірки

1. Що таке процес навчання?
2. Чому процес навчання розглядається як система?
3. Чому процес навчання розглядається як двосторонній процес?
4. Охарактеризуйте мету та зміст процесу навчання.
5. У чому полягає сутність організації навчального процесу?

ЛЕКЦІЯ 4.

МІСЦЕ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

1. *Поняття лекції, її функції, види, принципи.*
2. *Методика підготовки та проведення лекційних занять у вищій школі.*
3. *Сучасні вимоги до лектора.*

Література

Горохівський П. І. Вивчення курсу «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі». Умань: ПП Жовтий О., 2012.

Жиляєв І. Б., Чижевський Б. Г. Словник-довідник основних понять та визначень українського освітнього законодавства. Київ: Нора-Друк, 2011.

Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі: навч. посібник. Київ: ЧП, 2007.

Яковцова А. Ф. Лекція в высшей школе: текст лекции. Харьков, 2006.

Основні терміни і поняття: вузівська лекція, види лекцій, лекційний матеріал, лектор.

1. Поняття лекції, її функції, види, принципи

За своєю дидактичною сутністю *лекція* виступає і як *організаційна форма* навчання – «специфічний спосіб взаємодії викладача і студентів, у рамках якого реалізується різноманітний зміст і різні методи навчання», і як *метод навчання* – (монологічний виклад навчального матеріалу в систематичній і послідовній формі).

Отже, *лекція* – найбільш економічний спосіб передачі і засвоєння навчальної інформації, тобто розумової культури поколінь, вміщеної в межах педагогічних форм навчання.

Однією з особливостей лекції є можливість викладача викласти у логічно систематизованій формі великий обсяг навчальної інформації. Водночас подача наукових фактів сприяє активізації уваги, мислення студентів, збуджує інтерес і внутрішню активність думки, створює умови для подальшого більш глибокого і самостійного вивчення навчального матеріалу за підручником, посібником тощо.

Викладач відбирає найголовніше, істотне із великого потоку науково-технічної і культурної інформації, спрямовує студента на найважливіші питання спеціальності, на аналіз нових наукових проблем, які ще не знайшли відбиття в підручниках, розкриває перспективи певної галузі науки.

Лекція – основа для подальшої самостійної роботи. Вона має виховну розвиваючу дію в процесі взаємодії викладача і студента, розвиває інтерес і любов до науки, творчі здібності, інтелектуальну й емоційно-вольову сферу особистості, сприйняття, пам'ять.

Основна дидактична *мета* лекції – забезпечення орієнтованої основи для подальшого засвоєння навчального матеріалу.

Можна визначити місце основних функцій сучасної вузівської лекції: методологічну, виховну, інформаційну (освітню), розвиваючу, організуючу.

Методологічна функція лекції забезпечує вироблення певного наукового підходу до предмета, що полягає у вивченні предмета у русі й розвитку (пояснює появи ідеї, законів, принципів, теорії пізнання явищ природи і суспільства, культури).

Виховна функція лекції дає змогу здійснити складне завдання формування особистості майбутнього педагога, виховує переконливість і свідому активність.

Інформативна (освітня) функція лекції дозволяє разом із передачею системи потрібних знань про предмет допомагати аудиторії самостійно вибудувати цю систему.

Розвиваюча функція лекції пов'язана із завданням формування пізнавальної активності аудиторії, вимагає ведення лекційного викладання як процесу самостійного творчого пізнання. Завдання – залучити аудиторію в процес наукового пошуку, разом з аудиторією заново осмислити цей процес, підводячи слухачів до самостійного усвідомлення одержаних висновків.

Орієнтуюча функція лекції дає змогу спрямувати студента в потоці інформації, одержаної із різноманітних джерел – лекцій, практичних занять, вивчення навчальної та наукової літератури тощо. Здійснюючи огляд наукової літератури, розкриваючи сутність наукових шкіл, аналізуючи теоретичні положення, лектор виділяє основне, істотне, вказує на правильний шлях вирішення поставлених завдань, допомагає виділити головне і відкинути зайве, вибудовує одержану наукову інформацію в чітку систему.

Організаційна функція лекції надзвичайно значуща, саме вона робить лекцію незамінною, найважливішою ланкою навчального процесу. У всій багатоманітності форм і методів навчальної діяльності тільки лекція здатна об'єднати всі елементи складного процесу пізнання, організувати й спрямувати процес для досягнення поставлених педагогічних цілей.

Безперечно, всі ці функції лекції можуть бути виділені лише для зручності дослідження; у живому процесі лекційного викладання вони тісно пов'язані й взаємозумовлені.

До сучасних вимог лекції можна віднести:
– проблемний виклад матеріалу;

- проблемний виклад із подальшою роботою студента за певним планом;
- комбіновану лекцію, яка містить реконструктивно-варіативну діяльність студентів;
- комбіновану лекцію, яка містить частково-пошукову діяльність студентів;
- лекцію, у процесі якої створюються проблемні ситуації.

Розвиток світової і вітчизняної системи освіти, її гуманізація, тенденція особистісно-орієнтованого навчання зумовили виникнення нових форм, як-от проблемна лекція, інтегрована лекція, лекція-візуалізація, лекція-прес-конференція. Окремо за кожною з цих лекцій студенти можуть скласти собі конспект, а також підготувати доповідь на семінарське заняття.

Види лекцій. Існує кілька видів лекції як форми організації навчання, головними з яких можна вважати тематичні, серед яких особливо виділяються вступна й заключна (підсумкова), оглядові й консультативні, читають також лекційні спецкурси, а також настановча, поточна лекції.

Тематична лекція – основний вид лекції для вищої школи. У ній всебічно й систематично розкривається програмовий матеріал, виділяються провідні аспекти вивчення кожної наукової проблеми, виявляються взаємозв'язки між окремими частинами лекційного курсу.

Вступна лекція готує студентів до творчого розв'язання навчально-пізнавальних задач. Вона визначає подальше ставлення, інтерес слухачів до предмета, активізує їх розумову діяльність. Все це є передумовою успішного розв'язання наступних задач навчання.

Для вступної лекції відбирають навчальний матеріал, який передбачає первинне ознайомлення з темами розділу, що будуть вивчатися на наступних заняттях. Головне її завдання при цьому визначається необхідністю збудження інтересу до навчального матеріалу теми, розкриття наявних взаємозв'язків між іншими темами та пояснення наявної системності у знаннях.

Оглядова лекція передбачає систематичний аналіз центральних наукових проблем курсу, які пов'язуються з практичним досвідом слухачів, завданнями професійної діяльності. Зазвичай оглядові лекції читають на випускних курсах. Оглядова лекція передбачає подачу навчальної інформації для поглиблення одержаних знань, приведенню їх у певну систему. Така лекція проводиться в кінці вивчення кількох споріднених загальною ідеєю тем і є узагальнюючою.

Узагальнююча лекція проводиться у заключенні навчального розділу або теми для закріплення отриманих слухачами знань. Лекція завершує лекційний курс, систематизує одержані знання, підводить підсумки прочитаного курсу.

Інструктивна лекція проводиться з метою організації самостійної наступної роботи слухачів по заглибленню, систематизації і узагальненню

навчального матеріалу на практичних, лабораторних заняттях. Під час лекції слухачі отримують методичні рекомендації щодо роботи з навчальною літературою, зі змістом теми, виконують інструктивні завдання.

Проблемна лекція – це апробація багатоваріантних підходів до вирішення поставленої проблеми, вона активізує особистий пошук слухачів.

Зміст лекції визначається навчальною програмою дисципліни. Всі факти, приклади, цифри, доводи, коментарі мають відповідати меті лекції і вести до розкриття її основних ідей. Фактичного матеріалу в лекції повинно бути порівняно небагато – стільки, скільки необхідно для розуміння питання студентами. Весь фактичний матеріал повинен бути пронизаний узагальненнями, що надають лекції наукової переконливості й доказовості.

На відміну від інформаційної лекції, на якій студенти отримують інтерпретовану викладачем інформацію, на *проблемній* лекції новий теоретичний матеріал подається як невідоме, яке необхідно відкрити, вирішивши проблемну ситуацію. Завдання педагога полягає в необхідності прогнозувати проблемну стратегію навчання, забезпечити участь студентів в аналізі протиріччя, яке виникло, залучати їх до вирішення проблемних ситуацій, вчити висувати оригінальні шляхи їх вирішення, аналізувати отриману нову інформацію з відомих теорій, висувати гіпотези і використовувати різноманітні методи для їх вирішення.

Основні етапи пізнавальної діяльності студентів у процесі проблемної лекції:

- 1) усвідомлення проблеми;
- 2) висунення гіпотез, пропозиції щодо вирішення проблеми;
- 3) обговорення варіантів вирішення проблеми;
- 4) перевірка рішення.

Зробити лекцію повноцінною допомагають такі дидактичні принципи відбору і викладу матеріалу.

1. Науковість. Викладач встановлює, які знання, наукові теорії, закони, правила він має повідомити слухачам; відбирає найбільш яскравий, виразний фактичний, матеріал, наочність для посилення емоційної насиченості лекції.

2. Доступність викладеного матеріалу. Навіть у вищій школі рівень підготовки слухачів різний. Одним студентам достатньо для засвоєння матеріалу прослухати лекцію, записавши найбільш важливі положення і проглянувши наукові посібники, інші потребують додаткової уваги викладача, активного його сприяння у засвоєнні навчального матеріалу.

3. Наступність. Кожна лекція передбачає органічний зв'язок із попереднім матеріалом і точний вихід на наступний. При відборі й викладі

вступних лекцій першокурсникам слід спиратися на одержані раніше знання і можливий досвід діяльності.

4. Історичність: викладений матеріал повинен співвідноситися з тією епохою, конкретним часом, коли зародилася ідея, розглядалося явище, з'явився той чи інший факт. Це допомагає слухачам осмислити історію ідей, гіпотез, наукових відкриттів – те багатство, яке накопичили попередні покоління людей.

5. Зв'язок теорії з практикою, який виявляється в лекційному викладанні як практична орієнтація. Кожне теоретичне положення, наприклад, під час читання курсу має пов'язуватися з конкретною педагогічною практикою шкіл, звертати увагу студентів на застосування, використання того чи іншого загального положення.

Цінним у проблемній лекції є те, що логіка навчального пізнання ніби імітує логіку наукового пізнання. Однак ефективність проблемної лекції суттєво залежить від рівня підготовки студентів до такого виду роботи.

2. Методика підготовки та проведення лекційних занять у вищій школі

Питання про те, як готуватися до лекцій, охоплює низку вимог, про які корисно постійно нагадувати, особливо початківцям. Ці вимоги стосуються вміння правильно «робити» лекцію, тобто вимагають певної культури в роботі.

Лише на перший погляд здається, що все просто: бери книги, виписуй що потрібно, складай лекцію і читай її собі на здоров'я. Насправді нерідко відбувається так: матеріалу зібрано багато, а впоратися з ним лектор не може, в лекцію входить лише незначна частина цього матеріалу. Або, навпаки, лекція вийшла об'ємна, а цілі розділи теми виявились в ній не розкритими або просто не згаданими, оскільки не була відпрацьована відповідна література. Всі прорахунки відбуваються найчастіше тому, що не дотримуються певні правила роботи.

Підготовку до лекції можна умовно розділити на три етапи.

Перший етап – дослідницький процес. Лектор визначає проблему, її актуальність, практичну значимість теми, встановлює коло питань, вивчає джерела, які надалі стануть основою змісту майбутньої лекції. Відвідує консультації, лекції на аналогічні теми і т. ін. На цьому етапі лектор накопичує знання.

Другий етап – розробка змісту майбутньої лекції: підготовка теоретичної частини виступу, відбір фактів, їх аналіз та узагальнення, побудова логічної системи аргументації, складання плану. Він завершується створенням «макету» майбутньої лекції – тексту. визначається обсяг відомостей, які

будуть повідомлені слухачам, але текст – це матеріал, необхідний лише для самого лектора.

Підготовка до лекції як до акту публічного виступу – третій етап роботи. Якщо на попередньому етапі лектор утворює продуману, композиційно оформлену, відредаговану «модель» майбутньої лекції, то на останньому він починає безпосередню підготовку до реалізації цієї «моделі» в процесі виступу перед слухачами.

Розглянемо послідовно всі елементи цих трьох етапів.

Вибір теми і визначення мети виступу. Перший етап підготовки лекції – вибір теми. Чим вона визначається? Насамперед спеціальністю лектора. За обраною темою у лектора не може бути менше знань і досвіду, ніж у слухачів. «Універсали», які беруться за будь-яку тему, добрих результатів переважно досягають рідко. Але й знання теми ще не все. Якщо ви знаєте тему, але вона вам нецікава, навряд чи вдасться зацікавити слухачів. Бажано, щоб тема була цікава для вас особисто, хвилювала вас. Тоді хвилювання лектора передаються слухачам, тема не залишить їх байдужими.

Далі необхідно враховувати важливість теми, її злободенність і актуальність, зв'язок із сьогоденням. При виборі теми оратор повинен знати, що саме цікавить слухачів на цей момент, в конкретній аудиторії, які інтереси окремих груп слухачів. Загалом не лише при виборі теми лекції, але і при подальшій роботі над нею необхідно постійно думати про інтереси слухачів.

При виборі теми необхідно визначити її межі, коло питань. Тема масової лекції не повинна бути занадто широкою: у відведені для виступу годину-півтори складно з достатньою глибиною освітити широке коло питань. У цьому плані можна говорити про дві сторони цільової установки: пізнавальну (інформативну) і виховну.

Доволі важливою справою являється і вибір назви лекції. Над цим також слід поміркувати. Правильно обрана і сформульована назва повинна допомогти і в уточненні теми, і при визначенні мети. Назва повинна бути лаконічною, конкретною, цікавою, відображати мету заняття. Не намагайтеся відобразити в назві весь зміст лекції – таке формулювання буде громіздке і незрозуміле.

Отже, вибір теми, з'ясування її суті, встановлення обсягу, визначення мети, формулювання назви – все це можна виразити у вигляді чорнового варіанта плану або схеми лекції. Це ще не план у повному розумінні слова. Попередня схема – це методичний інструмент на час розробки теми, організуючий початок всієї підготовчої роботи. Попередній план містить викладення основних думок, показує орієнтовно, на які частини поділяється лекція, залежність і зв'язок її розділів. Практика показує, що не варто намічати великого кола питань.

- Складання попереднього плану – необхідний етап у розробці теми: це крок прояву творчої ініціативи, те, що до звернення до книг і інших джерел визначає власну лінію лектора в роботі. Попередній план – це методичний інструмент, компас при відборі матеріалу.

- Складання бібліографії і відбір літератури. Конкретна підготовка до лекції полягає переважно в читанні різної літератури. Цю літературу можна поділити на кілька груп, залежно від мети роботи. Для забезпечення високого теоретичного і наукового рівня лекції необхідні статті, монографії та інші матеріали наукових досліджень. Необхідно звернути увагу на новіші видання.

- Робота над матеріалом лекції. Вивчення матеріалу (книг, довідників, періодики, архівних і статистичних документів) – це творча праця, що вимагає багато часу і сил. Тому роботу з книгою краще починати не з детального її вивчення, а з огляду, що дозволить отримати загальне враження та уяву про зміст всієї книги загалом. Це необхідно для того, щоб точніше підібрати літературу для повного, поглибленого читання; проаналізувати, вивчити відібраний матеріал, обмежити кількість проблем лекції, скласти бібліографічну картотеку.

Огляд висновків за главами і розділами, «вибіркове» неповне читання допоможуть лектору вирішити, чи варто цю книгу вивчати. Щоб не втрачати час на зайві записи, доцільніше читати твір з олівцем в руках із записом прізвища автора, назви книги або методичного посібника, варто виписувати номери сторінок з необхідними відомостями.

Вивчаючи матеріал, лектор повинен скласти список літератури, рекомендованої слухачам, не забуваючи і художні твори. В бібліографічній картотеці, що складається для себе, крім вихідних даних книги, корисно відмітити бібліотеку, де лектор її взяв, а на зворотній стороні картки – коротенько основну ідею твору і думку про нього.

Один із найбільш відповідальних моментів підготовки до лекції – обмірковування і систематизація зібраного і накопиченого матеріалу.

Спроба так чи інакше «втиснути» в лекцію як можна більше фактичного матеріалу характерна помилка молодих лекторів. Часто це призводить до того, що лекція перетворюється у зведення фактів, в ній не залишається місця для головного – для аналізу, узагальнень, висновків.

Складання плану лекції і тексту лекції. Коли матеріал зібраний і проаналізований, можна розпочати роботу зі складання точного плану змісту майбутньої лекції. На цьому етапі необхідно продумати, чітко сформулювати питання теми, розмістити їх в суворо визначеній послідовності.

Останнім часом лектори все частіше вдаються до побудови тезисного плану, який полегшить роботу лектора в аудиторії.

Тезовий план – це розгорнутий план, що містить не лише твердження (основні положення), але й логічну систему доказів кожного з них; їх логічний взаємозв'язок. План лекції систематично переглядається, оновлюється, а іноді і перебудовується після «обкатки» лекції в аудиторії.

План – це орієнтир лектора і слухача, оскільки він точно визначає межі проблеми, теми. А іноді план – це єдине, що під час читання лекції полегшує її сприйняття, допомагає лектору правильно побудувати виступ.

Тези допомагають охопити зміст теми, продумати майбутній виступ, коротко сформулювати основні положення, запам'ятати докази, факти, роз'яснення, обґрунтування, аргументацію.

Конспект являє собою короткий виклад основних положень, теми і висновків. Він допомагає встановити взаємозв'язок ідей, привести їх у систему. Якщо у лектора є детальний план, тези або конспект майбутньої лекції, можна вважати, що він підготовлений до виступу.

Текст лекції складається з трьох частин: вступ, основна частина, висновки. Кожна частина має певну функцію.

Вступ психологічно вводить слухача в процес сприймання. Він повинен привернути увагу, забезпечити контакт лектора з аудиторією. Тому складові вступу такі: вступне зауваження, формулювання конкретної мети лекції, огляд головних питань теми. Розміри вступу визначаються низкою факторів: тривалістю лекції, її змістом, настроєм аудиторії тощо. Але завжди необхідно прагнути лаконічності, не затягувати вступ; 3–4 хвилини буває достатньо.

Основна частина. В ній головне місце відводиться викладенню основного змісту матеріалу теми, його аналізу, узагальненню висунутих положень. Для успіху лекції важливе значення має поділ матеріалу на розділи, основні питання, інакше кажучи – хороший план.

План може бути простим і розгорнутим. Простий план складається з кількох розділів. У розгорнутому розділі поділені на підрозділи (із дотриманням тих самих правил поділу). Підрозділи, особливо складні, можуть поділятися на пункти і підпункти.

Складання плану лекції – процес діалектичний: з одного боку – визначається коло питань, які складуть логічний виклад лекції, з іншого – відбувається постійне уточнення самого плану.

Практика показує, що найбільше недоліків у молодих лекторів виявляється саме в композиції. Ось найбільш типові: 1) наявність непотрібних частин і деталей, що не сприяють розкриттю теми. Намагання дати якомога більше матеріалу; 2) невідповідність частин (затягнутий вступ, нечіткий кінець, основному питанню приділено місця менше, ніж другорядним); 3) неконкретність викладення – порушення співвідношення між теорією та фактами, теоретичні роздуми, не підкріплені посиланнями на реальну

дійсність; 4) відхід від основної теми, зацікавленість деталями, коли факти і приклади не лежать на головному шляху до мети, а відводять від неї; 5) відсутність чітких висновків. Головна задача лектора не в тому, щоб повідомити факти, а в тому, щоб пояснити, розтлумачити їх, узагальнити і зробити висновок.

Головне в роботі над формою – надати лекції яскравість, образність, зрозумілість. Практика показує, що через зневажання до форми мови, небажання або невміння працювати над нею нерідко знецінювалися, зводилися нанівець бездоганні за змістом лекції. Зрозуміло, переконувати і доводити лектор буде словом, але дуже корисно все це підтвердити наочно. Слід звертатися і до використання технічних засобів навчання: аудіовізуальні засоби, екранні засоби.

З розвитком науки і техніки з'явилися можливості передавати інформацію у системі викладач–студент із використанням телевізійної техніки (телевізори, відеокамери, відеомагнітофони). Таку інформацію називають відеоінформацією.

Перед тим як вийти на трибуну, корисно попередньо ще раз перечитати весь конспект, уважно проглянути і, якщо необхідно, скоректувати цифри, імена, дати, назви. Більшість лекторів, щоб краще засвоїти підготовлений матеріал, попередньо «проговорюють» його подумки за планом, конспектом або повністю, проводячи свого роду прискіпливий контрольний огляд всієї лекції.

Початківцю можна порекомендувати проговорити лекцію вголос, тримаючи в руках конспект і намагаючись якомога менше в нього дивитися. Дуже добре, коли є слухачі: ними можуть бути ваші друзі або домашні.

Важлива проблема, яку необхідно спробувати вирішити з першої ж зустрічі – це визначення тональності взаємовідносин, позиції викладача у спілкуванні зі студентами. Часто молодий викладач, перейнятий проблемою швидкого завоювання авторитету, намагається йти шляхом збільшення вимог, збільшення дистанції між собою і своїми підлеглими, вважаючи: чим більше суворості, заборон, обмежень, тим краще. Студент, який відчуває тиск, займає зазвичай пасивно-захисну позицію. Така установка негативно впливає на його формування як спеціаліста і людини. Для того, щоб змінити установку студентів, лектору необхідно змінити власні установки стосовно них.

3. Сучасні вимоги до лектора

За умов застосування нових технологій навчання докорінно змінюється роль лектора, викладача.

Тепер завдання лектора – не викладення готової інформації з певної навчальної дисципліни, а формування мотивів зацікавленості в ній, що має

стати стимулом подальшого самостійного вивчення передбаченого навчального матеріалу.

Кожен вид діяльності вимагає відповідних сил і здібностей людини. І лекційна діяльність не є винятком, хоча за лекційну роботу, на відміну від всіх інших професій, іноді беруться люди, які не мають до того ніяких даних.

Справа, зрозуміло, не в тому, що багатьом людям шлях до лекційної діяльності заборонений, а в тому, що займаючись нею, необхідно тренувати і розвивати відповідні здібності і властивості. Тобто, якщо немає тих чи інших лекторських даних, їх потрібно систематично і наполегливо розвивати, щоб мати моральне і професійне право читати лекцію.

Але найбільше допомагає успіху лекторська мова, коли вона проста, зрозуміла і виразна, не перевантажена цитатами і цифрами, зарозумілими термінами. Хороша лекція передбачає індивідуалізовану (свою) мову, вільну від шаблонів і граматичної сухості, гарно інтоновану, в якій «чується музика». Не одноманітну за звучанням мову, не абстраговану, а образну, насичену яскравими прикладами, порівняннями, повчальними посиланнями, гумористичними моментами, переконливими коментарями до ілюстрованого матеріалу (якщо він є і необхідний), власними роздумами.

Лекції викладати слухачам, дивлячись на них, а не читати з аркушу. Це – правило, з нього робиться виняток лише для молодих лекторів-початківців, які не набули ще навичок публічного виступу, і тих випадків, коли необхідно користуватися статистичними даними і різними іншими допоміжними матеріалами у вигляді тез, цитат, бібліографічних рекомендацій тощо. Початківці повинні якомога швидше «відриватися» від аркушів, переборювати в собі нерішучість і сором'язливість перед аудиторією. Конспект зразу ж ставить бар'єр між лектором і слухачами, а через цю стіну їм пробитися буває дуже складно.

Мова для лектора є інструментом творчості, і володіння цим інструментом має бути досконалим. Багаторічний досвід лекторської роботи диктує необхідність належного опрацювання голосу, щоб він не був сухим, скрипучим, сишим. Такий голос ріже вухо, дуже швидко стомлює слухачів, відволікаючи їхню увагу від змісту. Внаслідок багато часу витрачається марно.

Важливо також дотримуватися необхідного для нормального сприйняття лекції ритму мови, долаючи і важку повільність, і скоромовку, перетворюючи мову у словесну тріскотню, де втрачається будь-яка думка. Велике значення має правильне й доцільне вживання слів, а також розвинуте почуття істини.

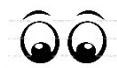
Але головною вимогою до лектора є висока теоретична підготовка, відмінне володіння матеріалом, змістом теми. Ніщо не може урятувати лектора, якщо він приблизно, поверхово володіє матеріалом і намагається

переконати в чомусь більше самого себе, ніж інших. Головна причина провалів усних виступів складається саме в поверховому володінні предметом, у внутрішньому протиріччі думок.

Лектор має любити свій предмет і поважати слухачів. Без такого почуття не може бути й натхнення, що зігриває й оживляє слово лектора. Привабити його може лише зацікавленість самого лектора, продиктована бажанням оволодівати і надавати іншим знання. Причому необхідно дійсно любити предмет, а не вдавати це. Лектор не повинен розпилятися в своїх почуттях, а має знаходити відповідно до навчальної теми необхідне для неї емоційне наповнення мови. Саме ця емоційна забарвленість дає можливість читати лекцію в 101-й раз так само цікаво, як і у перший.

У кінці лекції необхідно пов'язати закінчення з початком, щоб підкреслити вичерпаність змісту теми. Важливою складовою частиною всього лекційного процесу є відповіді на запитання. Саме питання являються показником того, наскільки лекція захопила слухачів. Чіткі і короткі відповіді на них мають велику смислову цінність. Вони не лише доводять і уточнюють матеріал лекції, але мають також самостійне значення, допомагають значно розсунути тематичні межі лекції, зробити її життєво необхідною. Ось чому іноді буває, що відповіді на питання виявляються цікавішими за саму лекцію, якщо, звісно, лектор чудово володіє матеріалом. Необхідно розуміти всю важливість цієї процедури і внутрішньо до неї готуватися ще до початку лекції.

Отже, лекція – провідна, головна форма навчання. Такою вона була і залишається тому, що з неї починається кожна навчальна дисципліна, розділ і більшість навчальних тем, передбачених програмою. Лекція є незамінною формою організації процесу навчання тому що вона не повторює підручник, а доповнює його останніми даними науки, іноді ще неопублікованими, але вже відомими викладачу, фактами з життя, особистим розумінням і ставленням до матеріалу, що викладається.

Завдання і запитання для самоперевірки

1. Які форми організації навчання у закладах вищої освіти Ви можете назвати?
2. Які методи, прийоми та засоби навчання у вищій школі, на Вашу думку, є найбільш оптимальні?
3. Які переваги та недоліки лекційного викладання у вищій школі?
4. Які пропозиції щодо вдосконалення вузівської лекції Ви могли б сформулювати?

ЛЕКЦІЯ 5.

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

1. *Технології навчання історії у ЗВО.*
2. *Нові інформаційні технології.*
3. *Інноваційні педагогічні технології активізації навчання.*

Література

Гончарова Н. О. Методика викладання історії у вищій школі: навч. посібник. Харків: ФОП Шейніна О. В., 2009.

Науково-практичні аспекти організації навчальної і методичної роботи: монографія / за ред. В. П. Шевченка. Донецьк, 2004.

Чорненький Я. Я., Чорненька Н. В., Рибак С. Б. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: навч. посібник. Київ, 2006.

Петрук В. Г., Володарський Є. Т., Мокій В. Б. Основи науково-дослідної роботи: навч. посібник. Вінниця, 2006.

Основні терміни і поняття: технологія навчання, інформаційні технології навчання, інноваційні педагогічні технології, дистанційна освіта, технології контекстного (активного) навчання.

1. Сучасні технології навчання у ЗВО

Поняття «технологія навчання» означає шлях освоєння конкретного матеріалу в межах певного предмета, теми, питання, а «навчальна технологія» передбачає розгляд різних технологій навчання.

У практиці навчально-виховної діяльності сучасного закладу вищої освіти найпоширеніші такі технології навчання: диференційоване навчання, проблемне навчання, ігрові технології навчання, інформаційні технології навчання, кредитно-модульна технологія навчання, особистісно орієнтоване навчання.

Використання індивідуального підходу до складання навчальних програм і міждисциплінарних основ процесу навчання сприяє формуванню різнобічно зорієнтованих фахівців. Тобто враховуються об'єктивні потреби й умови сучасного науково-технічного прогресу.

Технології в галузі навчання і виховання принципово відрізняються від промислових технологій. Основна відмінність полягає у більшій гнучкості перших, центром ваги яких, вихідним і кінцевим результатом, є людина, а основним параметром виміру виступає рівень її розвитку.

Основне призначення освітніх технологій – прогнозування розвитку освітніх систем, їх проектування, планування та визначення факторів, які відповідають освітнім цілям.

Ю. П. Сурмін та Н. В. Туленков розглядають освітні технології як особливий різновид соціальних технологій – як складні і відкриті системи певних прийомів і методик, концептуально об'єднаних пріоритетними освітніми цілями, а також пов'язаних між собою завданнями і змістом, формами і методами організації навчально-виховного процесу, де кожен елемент цієї системи накладає відбиток на всі інші елементи. На сучасному етапі суспільного розвитку підґрунтям освітніх технологій постає гуманістична концепція освіти.

У структурному відношенні освітні технології (вважає Т. І. Туркот) містять декілька послідовно виконуваних блоків-операцій:

- Маркетинг і прогноз суспільних та особистих потреб в отриманні професійних знань.
- Діагностика об'єктів навчання і виховання.
- Формування навчально-виховних цілей і завдань.
- Визначення змісту і методів навчально-виховного процесу.
- Перевірка ефективності отриманих результатів.
- Корекція та упровадження освітніх технологій в реальну педагогічну практику.

Якщо *освітні технології* – це відбиток стратегії освіти, то педагогічні технології призначені втілювати тактику її реалізації. Наразі нараховують понад 300 визначень поняття «педагогічна технологія». На нашу думку, найбільш повне визначення сутності *педагогічної технології* запропонувала С. О. Сисоєва, яка розглядає її як створену адекватно до потреб і можливостей особистості і суспільства теоретично обґрунтовану навчально-виховну систему соціалізації, особистісного і професійного розвитку і саморозвитку, яка внаслідок упорядкованих професійних дій педагога за оптимальності ресурсів і зусиль всіх учасників освітнього процесу гарантовано забезпечує ефективну реалізацію свідомо визначеної освітньої мети та можливість відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності педагога.

С. С. Вітвицька стверджує, що кожна педагогічна технологія має відповідати основним методологічним вимогам, критеріям технологічності, серед яких:

- концептуальність, тобто бути підґрунтям певної концепції, що містить філософське, психологічне, дидактичне та соціально-педагогічне обґрунтування освітніх цілей;
- системність (мати всі ознаки системи);

- логічність – цілісність та взаємозв'язку усіх елементів системи;
- керованість, тобто можливість цілепокладання, проектування процесу навчання і виховання, поетапної діагностики, варіювання методами та засобами навчання і корекції знань та вмінь;
- відтворюваність, тобто можливості застосування в інших однотипних умовах та іншими суб'єктами;
- єдність змістової та процесуальної частин, їх взаємообумовленість;
- ефективність, тобто оптимальність зусиль для отримання гарантованого запланованого результату – певного стандарту навчання.

Навчальна (дидактична) технологія – поняття близьке, але не тотожне поняттю «педагогічна технологія». Навчальна технологія окреслює шляхи засвоєння конкретного навчального матеріалу в межах навчальної дисципліни, теми, проблеми. Дидактична технологія потребує чіткого визначення цілей навчання, спеціального структурування навчального змісту, адекватних форм і методів навчання. За визначенням ЮНЕСКО технологія навчання в загальному розумінні – це системний метод створення, застосування і визначення усього процесу навчання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти.

Реалізуються дидактичні технології засобами педагогічної техніки, яку потрібно розглядати як комплекс знань, умінь і навичок, необхідних педагогу для чіткої й ефективної організації навчальних занять, ефективного застосування на практиці методів педагогічної взаємодії в системі «викладач–студент».

Необхідно зазначити, що у вищій школі протягом століть традиційно домінувала спочатку лекційна, а потім лекційно-практична методика навчання. Традиційна система навчання більш чи менш задовольняла суспільні потреби, однак кінець ХХ – початок ХХІ століття ознаменувався революційними соціально-економічними, інформаційними змінами, які вимагали кардинальних змін в освітньому середовищі.

2. Нові інформаційні технології

Якщо у традиційному навчанні увага акцентувалася на запам'ятовуванні і відтворенні інформації, то у нових умовах виникла потреба розвитку творчого (продуктивного) мислення студента, формування його комунікативних умінь та практичної підготовки до активної життєдіяльності у постійно мінливому соціальному середовищі. Слід зважати на особливість сучасної системи вищої освіти в Україні, де наявне співіснування традиційних та інноваційних технологій навчання з яскравим нахилом у бік традиціоналізму, що повною мірою не забезпечує сучасних вимог до

випускників ЗВО. Отже, постає нагальна потреба широкого впровадження інновацій у навчальний процес.

Педагогічна інновація (з лат. *in* – в, *novus* – новий, оновлення, зміна) – це введення нового в цілі, зміст методи і форми навчання і виховання, в організацію діяльності педагога.

Характерною рисою інноваційних педагогічних і, зокрема, дидактичних технологій є особистісно-орієнтована освіта. Інноваційні технології відрізняються від традиційних насамперед місцем і роллю основних учасників навчального процесу – викладача і студентів, їх взаємовідносинами, характером і змістом освітньої діяльності. Якщо в традиційному навчанні яскраво виражена підсистема «суб'єкт–об'єкт», у якій тільки викладач відіграє роль суб'єкта, який визначає зміст, методи навчання та стиль взаємовідносин, то в інноваційному навчальному процесі зникає жорсткий розподіл ролей між викладачем і студентом. Студент у цьому варіанті перетворюється у важливий освітній суб'єкт, залучаючись до активного спілкування з викладачем і використанням знань, отриманих у процесі самостійної роботи з різними джерелами інформації. Спрямованість на суб'єкт-суб'єктну, діалогічну взаємодію закономірно приводить до необхідності реалізувати навчально-виховний процес як через традиційні, так і через інноваційні форми у їх гармонійному поєднанні.

Серед активних технологій важливе місце займає розвиток нових інформаційних технологій. Вони дають можливість забезпечити надання освітніх послуг мільйонам людей при скороченні питомих витрат на освіту. Саме на досягнення цих цілей спрямовано Інтернет, який можна визначити як освіту широких верств населення, що надається за допомогою інформаційних освітніх ресурсів мережі Інтернет. У сучасній освіті значна увага приділяється саме використанню засобів нових інформаційних технологій, Інтернет-технологій.

Відомо, що інформаційні технології розвиваються в кілька разів швидше за будь-які інші технології, а комп'ютер стає недорогим і високопродуктивним робочим інструментом. Світова спільнота приходить до повсюдного використання комп'ютерів та інформаційних мереж, зокрема і для освітніх цілей. Розвиток нових інформаційних технологій четвертого покоління тягне за собою становлення принципово нової освітньої системи.

Безумовно, впровадження нетрадиційних педагогічних технологій суттєво змінило освітньо-розвивальний процес, що дає змогу вирішувати різні проблеми розвивального, особистісно-орієнтованого навчання, диференціації, гуманізації, формування індивідуальної освітньої перспективи студентів. Інноваційні методи у викладанні – це нові методи спілкування зі студентами, позиція ділового співробітництва з ними і залучення їх до сучасних проблем. Інноваційні методи – це методи, що дозволяють студентам самоствердитися.

Отже, інформатизацію освіти будемо розуміти як процес, спрямований на підвищення якості змісту освіти, проведення досліджень і розробок, впровадження, супровід і розвиток, заміну традиційних інформаційних технологій на більш ефективні у всіх видах діяльності в національній системі освіти України.

Інтернет-орієнтовані технології навчання виникли відносно недавно і саме завдяки цій новизні вони орієнтуються на кращий методичний досвід, накопичений різними освітніми установами по всьому світу – на використання сучасних і високоефективних педагогічних технологій, що відповідають потребам сучасної освіти і суспільства загалом

Приділяється особлива увага оновленню навчальної літератури, її переорієнтації на методологічну проблематику і формування компетенцій студентів у галузі самостійної роботи з інформацією. Створювані навчально-методичні ресурси орієнтовані на підтримку самостійної роботи студентів. Їх пізнавальна мотивація активізується завдяки блочно-модульній побудові навчальних курсів, оснащенню навчально-методичних комплексів діагностичними матеріалами, створення електронних підручників і навчальних посібників. Важливим є розвиток інтернет-культури викладачів і студентів як одного з найважливіших завдань інновацій в освітньому просторі, оскільки забезпечує спрямованість освітнього процесу на оперативне використання новітніх досягнень у науці та педагогічній практиці.

Серед Інтернет-технологій викладання найбільший інтерес представляє дистанційне навчання, а саме ті технології, які орієнтовані на групову роботу учнів, навчання у співпраці, активний пізнавальний процес, роботу з різними джерелами інформації. Саме ці технології передбачають широке використання дослідницьких, проблемних методів, застосування отриманих знань у спільній або індивідуальній діяльності, розвиток не тільки самостійного критичного мислення, а й культури спілкування, уміння виконувати різні соціальні ролі у спільній діяльності.

Дистанційна технологія освіти. Дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що реалізується здебільшого за технологіями дистанційного навчання. *Технології дистанційного навчання* складаються з педагогічної та інформаційної складових.

Педагогічні технології дистанційного навчання – це технології опосередкованого активного спілкування викладачів зі студентами з використанням телекомунікаційного зв'язку та методології індивідуальної роботи студентів із структурованим навчальним матеріалом, представленим в електронному вигляді. Це технології створення, передачі і збереження навчальних матеріалів, організації і супроводу навчального процесу дистанційного навчання за допомогою телекомунікаційного зв'язку.

Характерні риси дистанційної освіти:

- *гнучкість* (студенти можуть не відвідувати регулярні заняття, а навчаються у зручній для себе час та в зручному місці);
- *модульність* (система дидактичних модулів дає студентам можливість сформувати навчальну програму, що відповідає індивідуальним або груповим потребам);
- *паралельність* (навчання може здійснюватися одночасно з професійною діяльністю або з навчанням за іншим напрямом, тобто без відриву від виробництва або іншого виду діяльності);
- *можливість одночасного спілкування великої кількості студентів* (за допомогою телекомунікаційного зв'язку та мережі Інтернет студенти і викладачі мають можливість постійного спілкування);
- *технологічність* (у процесі дистанційного навчання набувають розвитку сучасні навчальні та інформаційні технології, що сприяє входженню людини у світовий інформаційний простір);
- *доступність освіти* (студенти мають рівні можливості одержання освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я і соціального статусу);
- *інтернаціональність* (система дистанційної освіти дає можливість студентам одержати освіту у навчальних закладах іноземних держав, не виїжджаючи зі своєї країни; також надавати освітні послуги іноземним громадянам і співвітчизникам, що проживають за кордоном);
- *нова роль викладача* (дистанційна освіта розширює і оновлює роль викладача, робить його наставником-консультантом, який повинен керувати навчальним процесом, впливати на творчу активність студентів відповідно до сучасних педагогічних інновацій);
- *позитивний вплив на студента* (за умов нових форм діяльності студентів, як-от самоуправління, самоорганізація, автодидактика, рефлексія, використання сучасних інформаційних технологій тощо, підвищується творчий та інтелектуальний потенціал людини);

Організація навчання може здійснюватися як у межах наявної системи управління навчальним процесом, так і окремим, але обов'язковим розміщенням на web-сервері відповідного навчального матеріалу на базі використання описаного вище комплексу програмно-технічного забезпечення. Це дає змогу створювати інтерактивні зв'язки між викладачами, студентами, аспірантами слухачами курсів підвищення кваліфікації.

Дистанційні навчальні курси (ДНК), крім інформаційних матеріалів, повинні містити ще й матеріали для організації контролю та самоконтролю знань: завдання для самостійного виконання різних рівнів складності, тематика наукових робіт, тести самоконтролю тощо.

Основною складовою організації ДН є телекомунікаційне та інформаційно-навчальне середовище, яке має містити: засоби навігації в межах цього середовища; інформаційно-навчальний матеріал (лекції, словники, посилання на літературні джерела і віддалені мережні ресурси); засоби контролю знань (відкриті питання, тестування в режимі online, тестування в асинхронному режимі); засоби спілкування (електронна пошта, чат, аудіо-, відеоконференції).

Використання телекомунікацій у ДН надає можливості для реалізації нетрадиційних педагогічних підходів і форм навчання, які побудовані за індивідуально орієнтованою моделлю. Однак повноцінне розгортання ДН постійно натрапляє на недостатній рівень матеріальної і програмно-апаратної бази, навчально-методичного забезпечення у ЗВО, на відсутність бюджетного фінансування досліджень.

Перспективними інтернет-технологіями в освіті та науковій діяльності є інтернет-конференції, чати, відеоконференції. Наприклад, організація електронних конференцій, зокрема на сайтах університетів. Очевидно, що сайт ЗВО – основна форма його активності в Інтернеті. Призначення його полягає не тільки у задоволенні інформаційних потреб тих, хто цікавиться діяльністю певного закладу або проблематикою його наукових досліджень, а й в організації спільних досліджень у межах віртуальних інтернет-спільнот науковців з інших закладів світу. Впровадження інформаційних технологій у навчальний процес має бути якісно обґрунтованим і не повсюдно замінним, а додатковим чинником у системі сучасної освіти.

3. Інноваційні педагогічні технології активізації процесу навчання

Звичайно, процес активної розумової діяльності аж ніяк не передбачає відмову від використання пам'яті. Вона завжди буде відігравати важливу роль у будь-якому процесі навчання. Необхідно лише на перше місце в навчанні поставити мислення і діяльність студентів.

Технології проблемного навчання у професійно-орієнтованій освіті. Більшість авторів, що проводять педагогічні дослідження, основним недоліком традиційного методу вважають пасивність навчання. Ця пасивність є наслідком двох причин: 1) перебільшення ролі пам'яті; 2) слабкий розвиток психології навчання, що призводить до ототожнення навчання і запам'ятовування. Така позиція придушує допитливість і самостійність розумової діяльності студентів.

Проблемне навчання – це дидактична система, заснована на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, що охоплює

сполучення прийомів і методів викладання і навчання, яким притаманні основні риси наукового пошуку.

Наприклад, якщо поставити перед студентом запитання так: чому комерційний дохід є основою господарювання? Чи: Голодомор 1932–33 років в Україні – це результат стихійного лиха чи спланована політика знищення заможного селянства? Це питання для міркування – проблема. Визначення буде отримано самостійно студентом внаслідок міркування над проблемою під керівництвом викладача.

За А. Матюшкіним, проблемне навчання полягає в постійному створенні на заняттях проблемних ситуацій (проблемних завдань) і вирішенні їх при максимальній самостійності і під направляючим керівництвом викладача. Процеси засвоєння і застосування завдань відбуваються в процесі пошуків рішення проблемних ситуацій.

Під час проблемного навчання варто дотримуватися кількох дидактичних умов:

- відповідність цілей навчання наявній проблемі;
- відповідність змісту навчального матеріалу цілям навчання;
- високий рівень підготовки педагога в галузі теорії і методики викладання.

Треба зазначити, що здійснити навчання тільки методом проблемних ситуацій неможливо, оскільки цей метод має не тільки переваги, а й недоліки, пов'язані з великими витратами часу, особливо на його початковому етапі, коли тільки починають формуватися навички рішення проблемних ситуацій. Також виникають труднощі в організації проблемного навчання, тобто співвідношення колективного навчання з індивідуальною роботою, оскільки рішення проблемної ситуації розраховане на самостійну дію.

Перехід до проблемного навчання потребує перегляду методів роботи викладача, оскільки змінюється сама технологія підготовки і проведення занять. Зростає частка самостійної роботи студентів, що потребує збільшення інформаційного забезпечення з боку викладача.

Визначивши проблему, викладач повинен показати місце цієї проблеми в науці, у майбутній професійній діяльності фахівців, підібрати необхідні рішення проблеми. Проблемне навчання має спонукати студентів до самостійності одержання знань. Викладач повинен осмислити програму перебудови занять, насамперед визначивши методичну й інформаційну базу навчального процесу. Завдання мають орієнтуватися на розвиток творчих здібностей студентів, поступове засвоєння ними матеріалу на основі вироблення власної думки з досліджуваної проблеми.

Процес організації проблемного навчального заняття містить:

- визначення переліку проблемних питань відповідно до робочої програми навчального курсу;

- визначення концепції викладання матеріалу (інформації, яку студент зможе надалі використовувати для аналізу і вироблення власного уявлення про проблему);
- підбір рекомендованої літератури (повинен містити теоретичну базу, обговорення дискусійних питань, динаміку думок з досліджуваної проблеми);
- визначення методів оброблення інформації (цілком самостійна робота, робота під керівництвом викладача, дискусії та ін.);
- визначення методів контролю (письмова робота в аудиторії, усне обговорення, ділова гра, домашнє письмове завдання тощо).

Намагаючись використовувати на практиці метод проблемного навчання, насамперед потрібно визначити головні частини цієї технології: формулювання проблеми (осмислення проблемної ситуації, розуміння поставленого завдання); розроблення гіпотез; рішення проблемної ситуації; аналіз отриманих результатів.

Перехід до проблемного навчання передбачає не тільки організаційні зміни у проведенні занять. Перш ніж формувати нове ставлення студента до процесу навчання, викладачеві необхідно самому визначити пріоритети і ставлення до процесу засвоєння знань. У контексті проблемного навчання завдання викладача – не вчити, а допомагати в процесі аналізу й осмислення інформації для того, щоб у кожного студента сформувалася власна думка щодо вирішення досліджуваної проблеми.

Проблемне навчання складається з двох взаємозалежних елементів: проблемного викладання і проблемного навчання. Це особлива структура творчої навчальної діяльності студентів щодо засвоєння знань і способів діяльності з наявністю аналізу проблемних ситуацій, формулювання проблем та їх вирішення за допомогою висування припущень, обґрунтування і доказів гіпотез.

Проблемне викладання – це діяльність викладача, яка забезпечує умови проблемного навчання студентів шляхом навмисного створення системи послідовних проблемних ситуацій.

На думку вчених, головною лінією проблемного навчання повинна бути установка на розкутість мислення студентів, відхід від зайвої стандартизації в підходах до вирішення різних задач. Природно, ця розкутість у жодному разі не повинна зводитися до рівня заперечення заради заперечення, демагогічного дискутування. Вона має служити насамперед пробудженню невичерпного творчого потенціалу особистості, в основі діяльності якої лежить творчість.

Технології контекстного (активного) навчання. У контекстному навчанні забезпечується динамічний рух діяльності студента від безпосередньо навчальної через навчально-професійну до реальної професійної діяльності.

Метою контекстного навчання є формування цілісної професійної діяльності майбутнього спеціаліста, оволодіння компетенціями як здібностями для здійснення її функцій, розв'язання завдань і проблем.

Особливу роль у контекстному навчанні відіграють активні форми і методи навчання або методики активного навчання, які спираються не лише на процеси сприйняття, пам'яті, уваги, а насамперед на творче, продуктивне мислення, поведінку, спілкування.

Методики називають активними, оскільки в них істотно змінюються і роль викладача (замість ролі інформатора – роль менеджера), і роль студентів (інформація – не мета, а засіб для освоєння дій і операцій професійної діяльності).

В основу класифікації методики активного навчання було покладено дві ознаки: наявність моделі (предмета або процесу діяльності) і наявність ролей (характер спілкування студентів).

За ознакою відтворення (імітації) контексту професійної діяльності, її модельного уявлення в навчанні всі методи активного навчання діляться на неімітаційні та імітаційні.

Неімітаційні технології не припускають побудови моделей явища, процесу або діяльності студентів. Активізація досягається тут шляхом відбору проблемного змісту навчання, використання організаційної процедури ведення заняття, застосування технічних засобів організаційної процедури ведення заняття, а також технічних засобів і забезпечення діалогічних взаємодій викладача і слухачів.

До *неімітаційних* форм і методів відносять проблемну лекцію, семінар-дискусію з «мозковою атакою» або без неї, виїзне практичне заняття, програмоване навчання, курсову, дипломну роботу, стажування без виконання посадової ролі. Очевидно, що перераховані форми навчання створюють можливості не тільки передавати певну інформацію студентам, але і створювати передумови для розвитку деяких як загальних, так і професійних навичок і вмінь.

В основі *імітаційних методів* лежить імітаційне або імітаційно-ігрове моделювання, тобто відтворення в умовах навчання з тією або іншою мірою адекватності процесів, що відбуваються в реальній системі. Побудова моделей і організація роботи слухачів з ними дають можливість відобразити в навчальному процесі різні види професійного контексту і формувати професійний досвід.

За цією ознакою всі імітаційні методи діляться на ігрові і неігрові. Розглянемо спочатку неігрові форми і методи, які представлено великою групою конкретних ситуацій.

До ігрових імітаційних методів належать: стажування з виконанням посадової ролі, імітаційний тренінг, розігрування ролей, ігрове проєктування, дидактична гра.

Імітаційний тренінг припускає відпрацювання певних спеціалізованих навичок і вмінь при роботі з різними технічними засобами і пристроями. В цьому разі імітується ситуація, обстановка професійної діяльності, а моделлю виступає сам технічний засіб (тренажери, робота з приладами тощо). Професійний контекст тут відтворюється як за допомогою предмета діяльності (реального технічного засобу), так і шляхом імітації умов його застосування.

«Кейс»-метод. Сутність навчання, за Л. Виготським, полягає у тому, що воно викликає, пробуджує й урухомлює низку внутрішніх процесів розвитку учнів. Навчити учнів співпрацювати дуже важливо вже тому, що це залучає їх до предметної діяльності. Саме в цьому сутність діяльнісно-кооперативного підходу до навчання.

«Кейс» (з англ. – випадок) – це дуже деталізовані, контекстуальні, описові доповіді і повідомлення про викладання і учіння. «Кейс»-метод є практикою використання «кейсів» як засобу навчання у галузях права, бізнесу, медицини, освіти.

«Кейс»-метод використовують для того, щоб допомогти майбутньому вчителю зрозуміти специфіку педагогічних ситуацій (взаємовідносини, види відповідальності, клімат навчання, мотивацію). Це сприяє формуванню вмінь розв'язання проблемних ситуацій, допомагає адаптації студента до майбутньої діяльності.

Метод портфоліо. Портфоліо – метод навчання, оцінювання й атестації, який широко застосовується у процесі підготовки майбутніх вчителів. У педагогічній практиці відомі такі види портфоліо: «робочий портфоліо», «шоукейс портфоліо» і «портфоліо для записів». Найчастіше у практиці підготовки майбутніх викладачів використовують «робочий портфоліо»: студент збирає матеріал для атестації, викладач має можливість оцінити рівень професійного зростання студента протягом певного часу.

Залучення студентів до атестації й оцінювання допомагає їм оволодіти власним учінням, розвиває почуття відповідальності за цей процес. Велику роль у застосуванні методу портфоліо у вищій школі відведена викладачеві, який виконує роль фасилітатора (помічника). Саме він допомагає у розвитку самооцінки та самоаналізу студентів, рефлексивному обговоренню продуктів їхньої діяльності. Від роботи викладача, від його вміння позитивно ставитися до помилок учнів, толерантно спілкуватися зі студентами залежить результат цього методу.

Оскільки метод портфоліо використовується у вищій школі, можна проводити портфоліо-конференції, на яких відбувається атестація цього виду студентської роботи. Фактично викладач разом зі своїми учнями проводить спільний аналіз та оцінювання вмінь і здібностей студентів. З'явилася можливість вивчити ідеї, інтереси, звички, загальні здібності і ставлення до навчальних цілей і, що найголовніше, встановити цілі самокерування і самовдосконалення.

Модель проектного навчання. Розглядається як організація навчального процесу згідно з алгоритмом розв'язання проблемної ситуації або виконання навчального завдання.

- Дослідницький проєкт – наукове дослідження.
- Творчий проєкт здійснюється у вигляді газети, фільму, твору, свята, екскурсії тощо у межах навчально-пізнавальної діяльності студентів.
- Інформаційний проєкт – навчально-пізнавальна діяльність з чітко вираженою евристичною спрямованістю.

Ігрова (симуляційна) модель – організація навчального процесу, заснована на реконструкції моделі діяльності у межах запропонованого сценарію.

Особливості симуляційних технологій:

- розв'язання етичних проблем;
- помилки мають бути визначені, обговорені і виправлені;
- скорочення кількості педагогічних помилок, що збільшує ефективність спілкування.

Отже, кожен із методів у реальному процесі навчання не проявляється лише в чистому вигляді та ізольовано від інших. Як і різні елементи змісту освіти, методи, віддзеркалюючи внутрішні зв'язки, поєднані між собою. Зокрема, знання виступають не лише в ролі елемента картини світу, але і як засіб діяльності та інструмент пізнавальної і практичної діяльності.

Завдання і запитання для самоперевірки

1. Назвіть напрями організації міжособистісної взаємодії студентів у процесі навчання.
2. Наведіть приклади творчого застосування стратегій і технологій навчання із врахуванням особливостей навчальної ситуації, специфіки навчальної дисципліни.
3. Які інноваційні технології навчання Вам близькі?
4. Якої стратегії навчання Ви будете дотримуватися як викладач?

ЛЕКЦІЯ 6.

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНОЮ ТА ТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ

1. *Технологія управління навчально-творчою діяльністю студентів.*
2. *Діагностика знань та умінь студентів. Рейтингове оцінювання навчальних досягнень студентів.*
3. *Методика оцінювання знань, умінь і навичок. Різновиди контролю навчально-творчої діяльності студентів.*

Література

Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу. *Вища освіта України*. 2004. № 1. С. 5–9.

Артемчук Г. І., Курило В. М., Кочерган М. П. Методика організації науково-дослідної роботи. Київ, 2000.

Бріжатий О. В., Грицай С. М. Вибір проблеми і напрямів наукових досліджень. Суми, 2011.

П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі. Київ, 2003.

Семенов О. М. Організація науково-дослідної роботи студентів філологічних факультетів педагогічних університетів. Київ–Глухів, 2002.

Спіцин Є. С. Методика організації науково-дослідної роботи студентів у вищому закладі освіти. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2003.

Основні терміни і поняття: навчально-творча діяльність студента, наукове дослідження, наукове керівництво, рейтингове оцінювання навчальних досягнень.

1. Технологія управління навчально-творчою діяльністю студентів

Предметом дослідження є дидактичні основи управління навчально-творчою діяльністю, які можуть бути представлені у вигляді моделей компонентів педагогічної системи (моделі цілей, принципів, змісту, форм і методів впливу).

Система управління НТД містить її модель у вигляді сукупності системно-структурного і факторного аналізів. Системно-структурний аналіз дає можливість розглянути основні сторони НТД (об'єкт, предмет, метод вивчення) на кожному етапі розвитку особистості, а факторний аналіз розглядає залежності та протиріччя при дії кожного елемента педагогічної

системи. Водночас головне протиріччя полягає в необхідності формування творчих здібностей випускників навчальних закладів і недостатньою розробленістю теорії управління НТД і, зокрема, її дидактичних основ.

В основі педагогічної творчості лежить *творчий стиль навчання*. Його стрижнем є стимулювання студентів до творчості в пізнавальній діяльності, а також створення педагогом відповідних умов до прояву їх ініціативи. При цьому викладач відбирає зміст навчального матеріалу відповідно до критеріїв проблемності. У процесі розкриття теми він прагне сформулювати умови діалогу зі студентами. В цих умовах процес навчання нагадує науковий процес відкриття нових знань, забезпечує високий рівень пізнавальної активності учнів і зрештою приводить до формування досвіду творчої діяльності особистості. Для творчого підходу у педагогічному процесі характерні такі звернення педагога: «доведіть», «виділіть головне», «зробіть обґрунтований висновок», «запропонуйте власний варіант» тощо. За таким стилем навчання діяльність студентів має пошуковий, проблемний, науковий характер.

Отже, *педагогічна творчість* – це такий варіант організації професійної діяльності викладача, який на реально доступному рівні забезпечує: розв'язання навчально-виховних завдань, що стоять перед сучасною освітою, безперервне зростання загальної і професійної культури педагога, його активної пошукової діяльності з підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок про те, що творчість – це свідома, цілеспрямована, активна самостійно-індивідуальна діяльність людини, спрямована на пізнання та перетворення дійсності, створення нових, оригінальних ідей, які ніколи раніше не існували, предметів, витворів тощо з метою вдосконалення матеріального та духовного життя суспільства.

Основними ознаками творчої особистості є: інтелект, знання та досвід; широта кругозору; самостійність і сміливість мислення; здатність до критичного оцінювання попереднього досвіду і навколишньої дійсності; діалектичний світогляд; індивідуальність, оригінальність і незалежність у прийнятті рішень; альтернативність; здатність фантазувати; широке використання наукового підходу в практичній діяльності.

Якщо розглянути структуру творчої особистості менеджера як суб'єкта управлінського процесу, в ній можна визначити додатково такі ознаки: проблемне бачення предмета; вміння висувати гіпотези, оригінальні ідеї; здатність до дослідницької діяльності; здатність до виявлення протиріч; уміння аналізувати, інтерпретувати та синтезувати інформацію; вміння планувати й організовувати особисту працю і раціонально використовувати робочий час; здатність до аутодидактичних функцій (самоконтроль,

самооцінка, самоаналіз); знання та досвід ефективних технологій міжособистісного спілкування; пошуково-креативний стиль мислення тощо.

Розглядаючи процес навчання як діяльність, психологи виділяють три її види: репродуктивну, продуктивну і творчу. При цьому *репродуктивна діяльність* є процесом повторення попереднього досвіду і не несе нового інформаційного навантаження. *Продуктивна діяльність* навпаки виконується на основі аналогії з використанням засвоєних раніше методів діяльності у нових умовах. Основною відмінністю продуктивної діяльності від репродуктивної є те, що в процесі першої створюється (отримується) нова інформація. *Творча діяльність* базується на двох попередніх, але відрізняється якісно новим продуктом, який створюється в умовах невизначеності (ризик) у відповідних сферах діяльності.

Спираючись на вищенаведені положення, В. П. Беспалько запропонував теорію поетапного формування творчого досвіду. Вчений виділив такі рівні засвоєння навчальної інформації: 0) розуміння, 1) впізнавання, 2) відтворення, 3) застосування, 4) творчість.

Розуміння – найнижчий рівень засвоєння, який підтверджує спроможність студента усвідомлювати новий навчальний матеріал за своїм базовим рівнем знань. Досягнення цілей навчання, безумовно, залежить від базової підготовленості студентів, адже навіть найменший обсяг інформації не може бути засвоєний без наявності попередніх відомостей, які підготовлюють її сприйняття.

Впізнавання – повторне сприйняття, пов'язане з придбанням досвіду використання накопиченої інформації.

Відтворення – репродуктивний рівень, коли людина в типових ситуаціях на підставі накопиченого досвіду самостійно відтворює інформацію і діє аналогічно.

Застосування – продуктивна дія, яка полягає у здатності людини накласти наявні знання і досвід на нетипові ситуації і прийняти відповідне рішення в нових умовах.

Творчість – продуктивна діяльність людини в непередбачених ситуаціях. Така діяльність повинна ґрунтуватися на сукупності вмінь: інтелектуально-логічних, інтелектуально-евристичних, методологічних, світоглядних, комунікативних, аутодидактичних, здатності до самоуправління. При цьому людина створює нові алгоритми дій, отримує якісно нову інформацію, на основі якої приймає творчі рішення.

Після того як сформульовані відповідні цілі навчання за кожним рівнем засвоєння знань, можна приступати до формування змісту навчання.

Це проектування повинно відбуватися з урахуванням системного підходу, що охоплює всі елементи-педагогічної системи:

- 1) колектив викладачів (повинні бути готові до організації НТД);
- 2) колектив студентів (повинні мати базову підготовку до творчої діяльності);
- 3) цілі (повинні бути задані у вигляді моделей результатів НТД);
- 4) зміст освіти (орієнтація на розвиток творчої спрямованості, ініціативи і дієвого підходу студентів);
- 5) принципи навчання (зазнають розвитку від перших курсів до старших шляхом ускладнення об'єкта управління);
- 6) форми, методи і засоби навчання (повинні бути адекватними рівням засвоєння навчальної діяльності і сприяти «роботі» всіх дидактичних принципів);
- 7) дидактичні процеси (повинні органічно зв'язувати всі вищеназвані елементи з метою формування творчих здібностей студентів).

Система управління НТД містить її модель у вигляді сукупності системно-структурного і факторного аналізів. Системно-структурний аналіз дає можливість розглянути основні сторони НТД (об'єкт, предмет, метод вивчення) на кожному етапі розвитку особистості, а факторний аналіз розглядає залежності та протиріччя при дії кожного елемента педагогічної системи. Водночас головне протиріччя полягає в необхідності формування творчих здібностей випускників закладів освіти і недостатньою розробленістю теорії управління НТД і, зокрема її дидактичних основ.

За таких умов студент повинен мати можливість вільно і самостійно обирати напрям своєї пізнавальної діяльності: висувати наукові ідеї, з'ясовувати незрозуміле, поглиблювати процес пізнання; рецензувати творчі роботи, вносити корективи, давати поради; ділитися своїми знаннями з іншими, допомагати товаришам, коли вони відчують труднощі, пояснювати незрозуміле; створювати ситуації самоперевірки, аналізу особистих пізнавальних і практичних дій; урізноманітнювати діяльність, вносити до пізнання елементи праці, гри, громадської та інших видів діяльності; підтримувати колективну діяльність, на основі якої відбувається формування активної соціальної позиції тощо.

2. Діагностика знань та умінь студентів. Рейтингове оцінювання навчальних досягнень студентів

Рейтинг (від англ. rating – оцінка, клас, розряд, порядок, класифікація) – термін, який означає суб'єктивну оцінку якогось явища за заданою шкалою. Рейтингова система оцінювання знань та умінь упроваджується з метою

стимулювання й організації систематичної навчальної діяльності студентів, забезпечення об'єктивності в оцінюванні знань, посилення мотиваційного компонента, формування самостійних дій та перетворення контролю на дійову складову управлінського процесу. При модульному навчанні з використанням рейтингової системи оцінювання є можливість об'єктивно оцінити рівень підготовки кожного студента на певному етапі підготовки.

В умовах застосування рейтингової оцінки навчальний матеріал із дисципліни вважається засвоєним, якщо досягнутий студентом рейтинг знаходиться в межах, розроблених та затверджених кафедрою, рубіжних значень.

Рейтинговий контроль зумовлений специфікою навчальних дисциплін, підходами до рейтингу, досвідом викладачів кафедр тощо. Критерії оцінювання результатів виконання контрольні завдань доводяться до відома студентів на початку курсу.

Критерії оцінювання – це ті положення, урахування яких є обов'язковим при виставленні тієї чи іншої оцінки.

Розглянемо шкалу оцінювання навчальних досягнень студентів за модульною системою.

Оцінка «відмінно» / А – повністю розкрито зміст матеріалу, продемонстровано здатність диференціювати найважливіші поняття з дисципліни, аналізувати теоретичний матеріал. Питання тестового контролю розкрито логічно та послідовно. Фактичні помилки відсутні. Студент набрав відповідну кількість балів (90 % – 100 %), вчасно і ґрунтовно виконав усі завдання.

Оцінка «добре» / В – розкрито зміст питань під час заліку або іспиту, продемонстровано здатність диференціювати найважливіші поняття з дисципліни, яка вивчається. Питання тестового контролю розкрито логічно та послідовно.

Оцінка «добре» / С – виконано понад 60 % завдань. Виклад теоретичного матеріалу недостатньо логічний та послідовний.

Оцінка «задовільно» / D – виконано 50 % обсягу завдань, студент недосконало диференціює теоретичний матеріал. Аналіз питань практично відсутній.

Оцінка «задовільно» / E – виконано менше, ніж 40 % завдань за обсягом, студент погано диференціює теоретичний матеріал. Аналіз питань відсутній.

Оцінка «незадовільно» / FX – виконано 20 % завдань заліку або іспиту, студент не здатний диференціювати теоретичний матеріал. Аналіз питань відсутній.

Під час визначення загальної оцінки враховуються результати поточного контролю з лабораторних, практичних, семінарських занять,

колоквіумів, які відбулися в період, за який проводиться модульний контроль, а також результати захисту індивідуальних завдань та звітів із лабораторних (практичних) робіт, передбачених навчальною програмою з конкретної дисципліни, та самостійна аудиторна й позааудиторна робота студентів із зазначеної дисципліни.

Контроль та оцінювання допомагають з'ясувати ставлення студентів до навчання, своїх обов'язків; виховати активність і самостійність, завзятість і наполегливість, уміння долати труднощі.

3. Методика оцінювання знань, умінь і навичок. Різновиди контролю навчально-творчої діяльності студентів

Завдання підвищення ефективності навчального процесу, якості підготовки спеціалістів не можуть бути вирішені без підвищення якості викладання, без корекції навчального процесу, без використання педагогічних інновацій.

Підготовка спеціалістів передбачає не лише формування професійних знань, умінь та навичок, які необхідні в практичній діяльності, а й виховання всебічно розвиненої особистості, розвиток її пізнавальних потреб та інтелектуальних здібностей, інтересів та мотивів, духовності, менталітету, формування сучасного світогляду тощо.

У навчальному процесі використовують такі види контролю: вхідний, поточний, проміжний, підсумковий і відстрочений, модульний.

Види і форми контролю

<i>Поточний</i>	<i>Проміжний</i>	<i>Підсумковий</i>
• вхідний контроль;	• контрольні роботи;	• комплексні контрольні завдання
• експрес-опитування;	• тестові опитування;	• курсові / випускні роботи
• опитування на засвоєння попередньої лекції	• колоквіум; • контроль практичних умінь і навичок	
• опитування під час лекції на розуміння її суті		• заліки
• контроль лекції або семінарського заняття		• семестрові іспити

Контроль дисциплінує студентів, сприяє формуванню відповідальності та самостійності в навчанні. Зворотній зв'язок є найбільш достовірним при

вдалому поєднанні всіх форм контролю: поточного, проміжного, підсумкового, а також вхідного та заключного.

Вхідний контроль ставить за мету виявити базовий рівень підготовки студентів за дисциплінами, що є основою курсу, який вивчається; розподілити студентів за рівнем підготовки для диференціації та індивідуалізації навчальної діяльності.

Основні форми вхідного контролю: тестування, співбесіда, опитування.

Поточний контроль здійснюється з метою перевірки рівня знань студентів на етапі первинного засвоєння навчального матеріалу; створення надійної системи управління навчально-творчою діяльністю з опанування змістом дисципліни. Основні форми контролю: дидактичні і ділові ігри, семінарські заняття в активній формі, тренінги, тестування, складання і розв'язання тематичних кросвордів, участь у вікторинах, наукових гуртках, конференціях тощо.

Проміжний контроль оцінює знання, уміння і навички студентів за результатами вивчення окремих навчальних модулів (розділів) або тем навчальної дисципліни. Формами проміжного контролю знань є: атестація, модульний контроль (модульна контрольна робота), рубіжний контроль тощо.

Підсумковий контроль проводиться з метою оцінювання результатів навчання студентів на визначеному освітньому (кваліфікаційному) рівні на окремих його завершених етапах. Основними формами контролю є іспит і залік. Якщо у вищому навчальному закладі використовується модульно-рейтингова технологія навчання, то оцінки підсумкового контролю можуть визначатися рейтингом студентів виключно за підсумками складання навчальних модулів дисципліни (іспит або залік відсутній).

Відстрочений контроль застосовують з метою перевірки остаточних знань студентів (через певний час після іспиту або заліку), а також для визначення ефективності використання дидактичних засобів і напрямів удосконалення навчального процесу. Основні форми контролю: олімпіади, комплексне тестування, опитування.

Модульний контроль. Особливостями модульного контролю є:

- зацікавленість студентів в одержанні високої оцінки, особливо тих, у кого високий рейтинг із попередніх модулів;
- посилення мотивації в навчанні, самостійній роботі, самоконтролі й самокорекції знань та вмінь.

Модульний контроль проводиться в письмовій, письмово-усній, усній формах або автоматизованими навчальними комп'ютерними системами.

Підсумковий (семестровий) контроль із навчальної дисципліни проводиться в терміни, встановлені навчальним планом.

Семестровий іспит – це форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного і практичного матеріалу з навчальної дисципліни за семестр.

Семестровий залік – це форма підсумкового контролю засвоєння студентом навчального матеріалу виключно на підставі результатів його навчально-творчої діяльності за програмою курсу протягом навчального семестру (оцінки на практичних, семінарських заняттях, результати виконання самостійної та індивідуальної роботи).

Студент вважається допущеним до семестрового контролю з конкретної дисципліни (семестрового іспиту, заліку), якщо він виконав усі види робіт, передбачені навчальним планом на семестр з цієї дисципліни. Іспити складають студенти в період екзаменаційних сесій, передбачених навчальним планом. Заклад вищої освіти може встановлювати студентам індивідуальні терміни здачі заліків і іспитів. При використанні модульного контролю іспити можуть не проводитися.

Іспити проводяться відповідно до розкладу, який доводиться до відома викладачів і студентів не пізніше, ніж за місяць до початку сесії. Порядок і методика проведення заліків та іспитів визначаються ЗВО.

Залежно від успішності студента протягом семестру викладачем може бути передбачена можливість «автоматичного» складання іспиту або заліку. При цьому умови оголошуються викладачем на першому занятті.

Питання до іспиту складаються в кількості не менше ніж 50–70 на групу. Залежно від змісту і значущості навчальної дисципліни у фаховій підготовці спеціаліста іспит може містити теоретичні питання, практичні ситуації і задачі. При підготовці до іспиту викладач складає екзаменаційні білети (приблизно 30 на групу). Екзаменаційні білети затверджує завідувач кафедри. Зміст питань в екзаменаційному білеті повинен відбивати три рівні сформованості знань: репродуктивний, дійовий, творчий.

Викладачеві необхідно під час проведення іспиту намагатися не допускати списування, взаємних консультацій студентів. Приймаючи іспит в усній формі, педагог повинен дотримуватися таких педагогічних прийомів і принципів: добровільний початок іспиту (черговість складання іспиту визначається за бажанням студентів); доброзичливе ставлення до студентів; не переривати відповідь студента; кількість додаткових питань повинна визначатися їхньою доцільністю; додаткові питання не повинні бути провокаційними.

Результати складання іспитів і диференційованих заліків оцінюються за 4-бальною шкалою («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»), а заліків – за двобальною («зараховано», «не зараховано»).

Із впровадженням Болонських освітніх стандартів вищий навчальний заклад використовує 100-бальну та літерну шкалу за системою «ECTS», яка адаптована до національної 4-бальної шкали (таблиця). Оцінки вносяться викладачем в екзаменаційну відомість і залікову книжку. У разі неявки студента на іспит або залік в екзаменаційній відомості (графа оцінок) записується – «не з'явився». Якщо студент пропустив багато занять, викладач повідомляє про це деканат, який у відомості робить запис: «Не допущений».

Тестовий контроль займає особливе місце серед способів перевірки знань, умінь і навичок. *Тест* у перекладі з англійської (*test*) – іспит, випробування.

Тестування – це визначення рівня підготовленості людини в певній галузі знань, психологічного, фізичного й розумового стану, професійної придатності, обдарованості та інших рис особи за допомогою системи спеціально підготовлених завдань.

Тестове завдання – це завдання, запитання або задача, для яких може бути попередньо визначена (сформульована) єдино можлива правильна відповідь. Така відповідь є еталоном.

Педагогічні тести різних рівнів складності й форми дають змогу якісно оцінити структуру і виміряти рівень знань та вмінь.

Управління якістю підготовки фахівців багато в чому визначається системою зворотного зв'язку на етапах вхідного, поточного, проміжного, підсумкового і відстроченого контролю, який називають ще контролем залишкових знань.

Викладач не повинен бути байдужим до того, як прочитані лекції і проведені практичні заняття відклалися у пам'яті студента. У цьому випадку його має цікавити не сам акт проведення контрольної, а насамперед перевірка власного досвіду і спроможності ефективно впливати на формування знань, вмінь, навичок, а також розвиток творчих здібностей студентів. Тому контроль знань – це ще й можливість удосконалювати форми, методи і засоби педагогічної майстерності. Успішне вирішення цих завдань багато в чому буде визначати загальний рівень якості вищої освіти.

Для проведення контролю знань студентів через обмеженість часу зручно використовувати тестові програми.

Основна мета тестового контролю – оцінювання рівня засвоєння знань студентів після вивчення дисципліни й одержання інформації для удосконалення процесу підготовки кадрів.

Відповідно до загальної мети можна виділити такі основні функції:

1) діагностична; 2) навчальна; 3) організуюча; 4) виховна.

Функція діагностики впливає із самої суті контролю, спрямованого на збирання, аналіз та інтерпретацію результатів оцінки для визначення реального рівня сформованості знань студента.

Навчальна функція спрямована на досягнення однієї з найважливіших цілей – оволодіння студентами змістом освіти (певної дисципліни). Мається на увазі той факт, що студент при вирішенні тестового завдання ще раз повторює пройдений матеріал і краще закріплює отримані знання.

Організуюча функція педагогічного контролю виявляється в його впливі на організацію навчального процесу. Залежно від отриманих результатів контролю викладач вносить відповідні зміни в навчальний процес, що виявляються в нових підходах, формах, методах та дидактичних засобах навчання.

Виховна функція. Тестова перевірка допомагає студентам удосконалювати свої знання, систематизувати їх, розвивати пам'ять, мислення, гуманізувати освітній процес і на цій основі формувати гармонійно-розвинуту творчу особистість.

Тест педагогічний являє собою сукупність завдань зростаючої складності, що дозволяють точно оцінити знання, уміння, навички й інші характеристики особистості студента, як-от повнота (наявність повного ланцюга системи знань); систематичність (упорядкованість і стрункість); науковість (глибоке засвоєння наукових понять, законів, теорій); міцність (можливість довгострокового зберігання в пам'яті накопиченої суми знань і засобів діяльності).

Відповідно до змісту завдань педагогічного контролю педагогічний тест має задовольняти такі вимоги: 1) чіткий комплекс тестових завдань; 2) оптимальний рівень складності; 3) надійність; 4) валідність; 5) можливість оцінювати знання студента за рівнем сформованості його творчого досвіду.

Відкриті тести передбачають вільну відповідь, а закриті – один правильний варіант і мають різноманітну форму постановки задачі. Ось деякі з варіантів закритих тестів.

Тест на впізнавання (або «програмований контроль знань»). Він передбачає вибір студентом із кількох альтернативних варіантів правильний. Основна перевага таких тестів – швидкість тестування і простота оцінки, а недолік – відповіді навмання.

Тест на достовірність передбачає відповіді типу «так» або «ні», «правильно» або «неправильно». Текст тесту дається у формі однієї відповіді, питання або формули; перевага – простота, а недолік – неможливість перевірити глибину знань.

Тестове завдання на доповнення. Цей тест складніший, і його на практиці називають «економічний диктант». Він має таку структуру: 1) інструкція:

доповніть або підставити у формулу відповідне значення; 2) текст тесту подається у вигляді речення, в якому наріжне слово або цифра відсутні і їх потрібно вставити, додати (наприклад: продуктом праці управлінського працівника є ...). Тут є деякі дидактичні правила: а) в кожному завданні повинно бути одне доповнення; б) доповнення краще приводити в кінці речення; в) запитання потрібно формулювати чітко, без двозначного тлумачення.

Тест на відповідність. Пропонується зіставити одне з одним визначені позиції, поняття, явища. Наприклад: інструкція для студента: «Встановіть відповідність між школами управлінської думки і хронологією їх діяльності». У цьому виді тестів є можливість більш глибоко перевірити рівень знань.

Тест на послідовність дій. У тестах цього виду необхідно встановити правильну послідовність, технологію, алгоритм або процедуру (прийняття управлінських рішень) тощо. Тест можна ускладнити, якщо в одній колонці помістити нумерацію етапів, а в іншій – їх найменування. Тести такого виду рекомендується застосовувати для контролю засвоєння методики, процедур, тобто якщо процес нагадує алгоритм. Цей вид тестів являє собою ще більш високий рівень складності, ніж попередні. Він дає можливість перевірити й оцінити знання, уміння й навички. До недоліків цього виду тестів належить небезпека запам'ятовування початкового варіанта дій як правильного, так і неправильного.

Тест на конструювання. Ці тести можна ефективно використовувати для перевірки правильності побудови структур, графіків, розроблення моделей тощо. Наприклад, дається інструкція: побудуйте схему або графік. Далі наводиться текст, що складається з набору визначених понять, які студент має вишикувати в логічний ряд. Може бути полегшений варіант: дається готова схема, але без позначень. Студент повинен ці позначення перенести на схему. Тут уже можуть вирішуватися продуктивні і творчі завдання, але в такому разі тест потрібно зробити відкритим, що збільшить час на тестування і перевірку результатів.

Тест у формі ситуаційного завдання. Цей вид тестів найскладніший. Він дає можливість всебічно оцінити роботу студентів над темами курсу, перевірити самостійність їх мислення при прийнятті рішень. Його структура може бути подана в такій формі: а) інструкція для студента: «Проаналізуйте запропоновану ситуацію, прийміть і обґрунтуйте управлінське рішення»; б) в текстовій частині пропонується управлінська ситуація. Сама відповідь передбачає творчий варіант рішення задачі.

Дуже важливо використовувати в одній картці тестового контролю різноманітні форми тестування і поступово підвищувати рівень складності завдань.

Вимоги до тестових завдань:

* завдання мають бути сформульовані чітко, коротко й коректно, без двозначності;

* дистрактори (неправильні відповіді) мають бути сформульовані так, щоб мало відрізнялись одна від одної за суттю;

* серед відповідей не повинно бути таких, що не узгоджені із запитанням;

* не використовувати у відповідях невизначені терміни «рідко», «зазвичай» тощо.

Переваги тестового контролю:

- об'єктивність та надійність наслідків перевірки;
- можливість автоматизації перевірки виконання завдань;
- скорочення часу виконання тестових завдань;
- посилення мотивації та зацікавленості в наслідках навчання;
- висока диференціююча здатність;
- виявлення індивідуального рівня підготовленості студента на певному етапі навчання.

Недоліки тестового контролю:

- відсутність можливості перевірки розвитку мислення;
- невеликий обсяг змісту навчального матеріалу, що перевіряється, порівняно з матеріалом усієї дисципліни.

Форма тестових завдань залежить від їхнього змісту. У процесі створення тестових завдань структурується навчальна інформація, встановлюються внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки.

Наявність еталонів відповідей при тестуванні та критеріїв оцінок для викладачів створює однакові умови для контролю студентів, що надає можливості аналізу досягнень у навчанні студентів у різних групах.

Завдання і запитання для самоперевірки

1. Розкрийте зміст поняття «науково-дослідна робота студента».
2. Які теоретичні методи і з якою метою доцільно використовувати при виконанні науково-дослідницької роботи?
3. Назвіть основні етапи виконання науково-дослідницької роботи.
4. Проведіть аналогію між вимогами до курсових і магістерських робіт.
5. Перерахуйте складові науково-дослідницької роботи.
6. Назвіть переваги і вади тестового контролю.

ЛЕКЦІЯ 7.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА

1. *Професійна діяльність викладача вищої школи.*
2. *Організація навчальної діяльності викладача.*
3. *Професіограма сучасного викладача.*

Література

Дидактичні системи у вищій освіті: навч. посіб. / авт.-упоряд. В. В. Бойченко. Умань: ПП Жовтий О. О., 2013. (Серія «Педагогіка вищої школи»).

Дуткевич Т. В., Терещенко В. А. Психологічна готовність майбутніх учителів до інтерактивної взаємодії з учнями: монографія. Кам'янець-Подільський: Буйницький О. А., 2010.

Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. Вип. 1. / голов. ред. І. А. Зязюн, редкол.: Н. Г. Ничкало та ін. Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2011.

Кузьмінський А. І. Педагогічна майстерність викладача вищої школи та її вплив на якість навчання. *Е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку»*. 2010. Вип. 2.

Малнацька О., Мирончук Н. Педагогічна майстерність викладача ВНЗ. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. С. С. Вітвицької, доц. Н. М. Мирончук*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 61–64.

Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 6-те вид., переробл. і доповн. Київ: Знання, 2008.

Основні терміни і поняття: викладач, професійна діяльність викладача, науково-дослідна діяльність, навчально-виховна діяльність, професіограма.

1. Професійна діяльність викладача вищої школи

Професія викладача закладу вищої освіти – одна з найбільш творчих і складних професій, у якій поєднані наука та мистецтво. Ця професія споріднена з працею письменника (творчість у підготовці матеріалу), режисера й постановника (створення задуму та його реалізація), актора (у

педагогічній діяльності інструментом є особистість викладача), педагога, психолога та науковця.

Діяльність викладача вищої школи має високу соціальну значущість і займає одне з центральних місць у підтримці державності, формуванні національної свідомості та духовної культури українського суспільства.

Професійна педагогічна діяльність викладача може розглядатися як цілісна динамічна система. Н. В. Кузьміна виділяє структурні складові й функціональні компоненти педагогічної діяльності. Ця модель містить п'ять структурних елементів:

- суб'єкт педагогічного впливу;
- об'єкт педагогічного впливу;
- предмет їхньої спільної діяльності;
- цілі навчання;
- засоби педагогічної комунікації.

Ці компоненти становлять систему, тому що жоден з них не може бути замінений іншим або їхньою сукупністю. Усі вони перебувають у прямій і зворотній взаємозалежності. Отже, праця викладача закладу вищої освіти являє собою свідому, доцільну діяльність щодо навчання, виховання та розвитку студентів.

Співробітники університету й інших ЗВО мають право на:

- вільний вибір форм, методів, засобів навчання або наукової діяльності, прояв педагогічної та наукової ініціативи;
- індивідуальну педагогічну й наукову діяльність;
- отримання всіх інформаційних, навчально-методичних та інших матеріалів, які розробляються в університеті (інституті), а також інформації про рішення, прийняті Вченою радою, ректором університету (інституту);
- участь у громадському самоврядуванні, виборах керівних органів університету (інституту) і їхніх структурних підрозділів;
- користування всіма видами послуг, які надає університет (інститут) своїм працівникам, одержання матеріальної допомоги; сприяння в оперативному й ефективному вирішенні навчально-методичних, науково-дослідних і виробничих проблем;
- захист професійної честі, гідності.

За своїм змістом навчальна робота у ЗВО – це частина трудової діяльності з підготовки фахівців вищої кваліфікації, що включає види конкретних робіт, визначених структурою навчального плану спеціальності. Таких робіт налічується понад 40 видів. Основним і найбільшим за значущістю компонентом праці викладача є навчально-педагогічна діяльність.

Навчально-педагогічна діяльність спрямована на організацію процесу навчання у вищій школі відповідно до вимог суспільства. Для навчального процесу у вищій школі характерним є органічне поєднання навчального і науково-дослідного аспектів, підвищення активності та значущості самостійної роботи студента (навчаючись, студент учиться самотужки), поєднання теоретичної та практичної складових. Викладач визначає мету і завдання навчання, обмірковує зміст процесу навчання, сучасні форми та методи, які сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності студента, форми контролю; формує творчі колективи навчальних груп; здійснює виховання студентів і виховує в них потребу у самовихованні.

Основними видами цієї діяльності є: читання лекцій, проведення лабораторних, практичних, семінарських занять, консультацій, заліків, іспитів, рецензування, керівництво практикою, керівництво курсовими, дипломними, магістерськими роботами.

Праця викладача закладу вищої освіти обов'язково передбачає організаційно-методичну роботу, основними видами якої є: робота на підготовчому відділенні, робота з профорієнтації, організації педагогічних практик, робота у приймальній комісії, підготовка матеріалів для проведення засідань кафедри, ради факультету, ради ЗВО, методична робота, робота з підготовки та проведення науково-методичних семінарів тощо.

З навчальною роботою тісно пов'язана навчально-методична діяльність викладача з підготовки навчального процесу, його забезпечення й удосконалення. Розглядаються такі види навчально-методичної діяльності: підготовка до лекційних, практичних, семінарських занять, навчальної практики; розробка, переробка та підготовка до видання конспектів лекцій, збірників вправ і завдань, лабораторних практикумів та інших навчально-методичних матеріалів, методичних матеріалів із написання курсових і дипломних робіт; поточна робота щодо підвищення педагогічної кваліфікації (читання методичної, навчальної, науково-методичної літератури); вивчення передового досвіду складання методичних розробок, завдань, екзаменаційних білетів, тематики курсових робіт; розробка графіків самостійної роботи студентів; взаємовідвідування занять тощо. Отже, зміст навчально-методичної роботи перебуває у безпосередньому зв'язку з навчальною роботою, її обсягом і структурою.

Важливою частиною викладацької діяльності є робота з виховання студентської молоді. Вона охоплює такі види робіт: контроль за самостійною роботою студентів із вивчення першоджерел, перевірку конспектів, проведення колоквиумів, співбесід, роботу куратора, керівника проблемної

групи, виховну роботу в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій тощо. За всі види роботи викладач звітує на засіданні кафедри, у ректораті.

Обов'язковим елементом у роботі викладача ЗВО є науково-дослідна. Елементи такої роботи є й у закладах середньої освіти, однак у ЗВО викладають не основи наук, а суто науку. Тому науково-дослідна діяльність є важливою складовою навчально-виховного процесу, фактором, що визначає ефективність праці викладача.

Наукова праця викладача охоплює такі види: виконання планових держбюджетних науково-дослідних робіт, колективних договорів; написання та видання підручників, посібників, монографій, наукових статей і тез; доповіді на конференціях; редагування та рецензування підручників, написання відгуків на дисертації; робота в редколегіях наукових журналів; керівництво науково-дослідною роботою студентів; участь у наукових радах тощо.

Одночасно з цим підсилюється вплив науки ЗВО і на процес підготовки фахівців, його зміст і характер, оскільки розвиток науково-дослідної роботи спрямовано на вдосконалення навчально-виховного процесу та залучення студентів до дослідницької діяльності, що сприяє залученню талановитої молоді до науки.

Розробляючи певну наукову проблему, вчений опановує методологію, методику наукового дослідження, розкриває нові зв'язки та закономірності.

Дослідницька робота створює умови для розкриття у науковця певних можливостей: уміння спостерігати явища та збирати факти, проникати в сутність досліджуваного процесу, будувати наукові гіпотези, проводити експерименти, робити висновки й узагальнення, установлювати міжпредметні зв'язки, застосовувати системно-комплексний підхід до проблем досліджень. Науковий багаж дає змогу педагогу опанувати педагогічну майстерність. Взаємодія може бути ефективною тільки тоді, коли викладач однаково здатний як до педагогічної, так і до наукової праці. Учений відкриває наукову істину, а педагог залучає до неї студентів. Викладач закладу вищої освіти зобов'язаний вести дослідницьку роботу, поєднуючи її з педагогічною.

На початковому етапі педагогічної діяльності перед викладачем на перший план виступає завдання опанувати педагогічну майстерність; пізніше, якщо у фахівця є необхідні здатності – розвивати наукову діяльність.

Сутність і структура педагогічної діяльності, а також пов'язана з ними продуктивність – одне з найактуальніших питань педагогічної науки та практики. Особливо перспективним прийнято вважати напрям, пов'язаний із

застосуванням системного підходу до аналізу та побудови моделей педагогічної діяльності викладача вищої школи.

Нова концепція освіти та виховання у вищій школі вимагає вдосконалення педагогічної діяльності викладачів ЗВО і досягнення ними високого ступеня професіоналізму, який складається з трьох складових.

Професіоналізм знань є основою, фундаментом формування професіоналізму загалом.

Професіоналізм спілкування – це готовність і вміння передати систематизовані знання у взаємодії зі студентами. Йдеться про те, що виховують студентів не тільки знання, але й сама особистість викладача. Викладач повинен розуміти й пам'ятати, що ефективність спільної діяльності педагога та студента залежить від взаєморозуміння між ними, здатності викладача правильно і чітко передавати зміст засвоюваної діяльності.

Професіоналізм самовдосконалення передбачає:

- по-перше, професійне самовдосконалення через самоосвіту (самостійне оволодіння новітніми досягненнями психолого-педагогічної науки, нагромадження передового педагогічного досвіду, аналіз власної діяльності та діяльності колег, реконструювання на цій основі навчально-виховної інформації й організації власних пошуків);
- по-друге, через самовиховання – особистісне вдосконалення (перебудову особистісних якостей, установок, цінностей, моральних орієнтацій, потреб, інтересів, мотивів поведінки).

Основними факторами, які мотивують студентів до високопродуктивної навчально-творчої діяльності, є: важливість предмета для професійної підготовки й усвідомлення теоретичної та практичної значущості тематики занять; усвідомлення студентом найближчих і кінцевих цілей навчання; висока педагогічна майстерність викладання дисципліни (емоційна форма викладання навчального матеріалу, демонстрація викладачем перспективних напрямів розвитку наукових ідей у певній галузі, вирішення завдань, що створюють проблемні ситуації у структурі навчальної діяльності); особистісні взаємовідносини (антипатія чи симпатія) з викладачем предмета тощо.

Для ефективного взаєморозуміння між студентами і викладачем необхідно знати психологічну структуру студентської аудиторії. Адже кожна студентська група поділяється на неформальні підгрупи за визначеними інтересами і має своїх неформальних лідерів. Викладачеві доцільно їх знати і вміння з ними взаємодіяти. Крім того, студент як особистість має свою психологічну структуру, основними компонентами якої є спрямованість, можливості, характер, темперамент.

Психологи і викладачі-практики виділяють такі типи студентів: «негативісти» (все сприймають негативно); «позитивісти» (намагаються завжди підтримати викладача); «мовчуни», «всезнайки», «багатослівні». Водночас викладачеві необхідно враховувати темперамент студента, його рівень загальної освіченості і вихованості, здатності до творчого пошуку та інші фактори. Відповідно до цих аспектів викладач буде свої взаємовідносини зі студентами і налагоджує аудиторну роботу.

Отже, професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення забезпечують розвиток цілісної системи – професіоналізму діяльності педагога. У педагогічній діяльності ці структурні елементи взаємопов'язані та взаємообумовлені.

2. Організація навчальної діяльності викладача

Викладач як організатор освітнього середовища повинен забезпечити необхідні умови навчального процесу, щоб студенти мали можливість навчатися ритмічно і самостійно, постійно поповнюючи свої знання. Але для повноцінної навчально-педагогічної діяльності необхідно встановлювати баланс між видами роботи викладача й організацією його праці.

Робочий час викладачів ЗВО III–IV рівнів акредитації відповідно до «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України (№ 161 від 02.06.1993 р., втратив чинність від 26.12.2014 р), визначається обсягом їх навчальної, методичної, наукової й організаційної роботи.

Обсяг навчальних занять, доручених для проведення конкретному викладачеві, виражений в облікових (академічних) годинах, становить навчальне навантаження викладача. Згідно із Законом України «Про вищу освіту» (ст. 49) максимальне навчальне навантаження науково-педагогічних працівників не може перевищувати 650 годин на навчальний рік при середньотижневому навантаженні 20 год. Види навчальних занять, що входять до навчального навантаження науково-педагогічного працівника відповідно до його посади, встановлює заклад вищої освіти в індивідуальному плані викладача.

Види навчальних занять, що входять до обов'язкового обсягу навчального навантаження викладача відповідно до його посади, встановлює *кафедра*. Планування робочого часу викладачів здійснюється на поточний навчальний рік і відбивається в індивідуальному робочому плані.

Обов'язковий, мінімальний чи максимальний обсяг навчального навантаження викладача в межах його робочого часу встановлює ЗВО з

урахуванням виконання ним інших обов'язків (методичних, наукових, організаційних). За необхідності викладач може бути залучений до проведення навчальних занять поза обов'язковим обсягом навчального навантаження, визначеного індивідуальним планом, у межах свого робочого часу.

Графік робочого часу викладача визначається розкладом аудиторних навчальних занять і консультацій, розкладом контрольних заходів та інших видів робіт, передбачених індивідуальним планом викладача. Види і час виконання робіт визначаються в порядку, установленому ЗВО.

Обсяг навчальної роботи розраховується на основі норм часу, що є обов'язковими. Для різних видів робіт норми часу встановлені у конкретних цифрах у визначених межах із максимальним обмеженням. Конкретні норми часу визначаються з урахуванням специфіки видів діяльності й особливостей викладання навчальної дисципліни.

Норми часу розраховуються, виходячи з астрономічної години (60 хв), крім таких видів роботи, як читання лекцій і проведення лабораторних, практичних і семінарських занять, де академічна година (45 хв) розраховується як астрономічна. Облік навчальної роботи викладачів здійснюється за фактичними витратами часу.

Методична, наукова й організаційна робота викладачів планується в індивідуальному плані викладача на навчальний рік із конкретизацією обсягів і очікуваних результатів. Перелік основних видів методичної, наукової й організаційної роботи викладачів вищих навчальних закладів має орієнтовний характер і за рішенням кафедри може уточнюватися.

Основними структурними підрозділами ЗВО III–IV рівнів акредитації є факультети, кафедри.

Кафедра є основним структурним навчально-науковим підрозділом ЗВО, що проводить навчальну, методичну, науково-дослідну і виховну роботу з підготовки кадрів відповідної спеціальності. Кафедра створюється за рішенням ученої ради ЗВО, погодженим із вищим органом управління (відповідним міністерством), у підпорядкуванні якого знаходиться ЗВО.

Однією з основних вимог створення кафедри є обсяг навчальною навантаження, який дозволяє працювати не менше ніж п'яти науково-педагогічним працівникам за відповідними штатними одиницями. Для забезпечення розвитку нового напрямку навчальної, методичної і наукової діяльності при кафедрі може бути створена лабораторія або відповідний центр наукових досліджень. Крім цього, викладачі кафедри беруть участь у контролі рівня засвоєння знань студентами, використовуючи для цього різні види контролю.

Відвідування занять контролюють старости груп (облік відсутніх). Викладачеві доцільно теж стежити за відвідуванням навчальних занять (особливо лекцій). Водночас бажано контролювати не тільки відвідування, а й визначати позитивну активність студентів балами рейтингу. Для цього викладач перед лекцією має роздати старостам груп карту оцінювання творчої активності студентів, а в кінці зібрати і проаналізувати результати. Важливо, щоб кафедра була для студента місцем його фахових інтересів і розвитку творчих здібностей.

3. Професіограма викладача вищої школи та шляхи її реалізації

Професійна підготовка викладачів базується на певній системі цінностей. Базові цінності в процесі виховання, на думку багатьох дослідників, значною мірою відбивають суспільні уявлення про дитину, що змінювалися й еволюціонували, відповідно, змінювалося і розвивалося суспільне розуміння функції педагога як носія і виразника тих цінностей, що лежать в основі суспільного життя. А це потребує орієнтації викладачів ЗВО на необхідність кардинальної гуманізації виховного процесу, на створення умов для самореалізації майбутнього вчителя / викладача як суб'єкта морально-духовної відповідальності за майбутнє.

Професіограма є свого роду реєстром, що охоплює сукупність особистісно-ділових рис, певний обсяг суспільно-політичних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, а також програму педагогічних умінь і навичок, необхідних для виконання вчителем його повсякденних професійних обов'язків.

У вищій школі вважається загальновизнаним, що професійні вимоги до викладача повинні складатися з трьох основних комплексів: загальногромадянські риси; риси, що визначають специфіку професії педагога; спеціальні знання, уміння й навички з предмету (спеціальності). Психологи, обґрунтовуючи професіограму, вдаються до визначення переліку педагогічних здібностей, що являють собою синтез багатьох якостей розуму, почуттів і волі особистості, відокремлюють дидактичні, академічні, перцептивні, мовні, організаторські, авторитарні, комунікативні здібності, педагогічну уяву і здібність до розподілу уваги та конструктивні здібності.

Отже, професійна діяльність викладача вимагає наявності соціально-психологічних рис і властивостей його характеру.

Проблеми, що виникають під час роботи, мають дуже різноманітний характер. Розглянемо їх.

Етносоціокультурні проблеми. Належність до різних націй, релігій, соціальних груп обов'язково впливає на спілкування. Інколи абсолютно різне ставлення до окремих моментів і відповідна реакція на них не просто ускладнюють відносини, а й призводять до конфліктів;

Статусно-позиційно-рольові труднощі (залежать від того, чи співпадають бачення власного статусу і статусу партнерів у викладача і студентів). Наприклад, чи дотримуються студенти вимог, поставлених педагогом.

Вікові труднощі. Різниця між поколіннями завжди залишатиметься, але проблемною вона стане у випадку негативного акценту алізації («У наш час так себе не поводити, не вчилися!» і т. ін.). З іншого боку, молодих викладачів часом сприймають як рівних і ставляться до них відповідно.

Індивідуально-психологічні проблеми: типові невідповідності особистостей, характерів, темпераментів, пізнавальних процесів тощо. Певні психологічні якості педагога можуть викликати негативні моменти у процесі роботи.

Отже, успішна викладацька діяльність можлива лише за постійного розвитку педагогічних здібностей і критичного підходу до власної діяльності. Визначивши зміст та функції професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи, ми означили поняття та сутнісні характеристики його професіограми, окреслили загальні вимоги до викладача вищої школи та труднощі, що виникають під час роботи.

Завдання і запитання для самоперевірки

1. Визначте зміст та функції професійної діяльності викладача.
2. Як доцільно організувати науково-дослідну роботу викладача?
3. У чому полягає навчально-виховна діяльність викладача?
4. Назвіть складові професіограми викладача вищої школи.
5. Поясніть сутність проблем, що виникають під час роботи викладача.

ЛЕКЦІЯ 8.

МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ, НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ І СТРУКТУРА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1. *Моделі управління закладом вищої освіти як передумови формування сучасної освітньої парадигми.*
2. *Наукові засади управління закладом вищої освіти.*
3. *Принципи управління закладом вищої освіти.*

Література

- Барышников Ю. Н. Модели управления персоналом: зарубежный опыт и возможности его использования в России: учеб.-метод. пособие. Москва: Изд-во Международные отношения, 2006.
- Грищенко І. М. Професійна освіта в системі економічних досліджень: монографія. Київ: Грамота, 2014.
- Кларк Б. Р. Система высшего образования: академическая организация в кросс-национальной перспективе / пер. с англ. А. Смирнова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2011.
- Мещанінов О. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: монографія. Миколаїв: вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2005.
- Уварова Т. Г. Трансформационная модель управления университетом на основе организационных знаний *Экономика образования*. 2009. № 1. С. 86–92.

Основні терміни і поняття: заклад вищої освіти, система управління, модель управління закладом вищої освіти, управлінська діяльність.

1. Моделі управління закладом вищої освіти як передумови формування сучасної освітньої парадигми

Система освіти, що є підсистемою суспільного відтворення, – це впорядкована сукупність соціально-економічних відносин у сферах виробництва, розподілу, обміну та споживання освітніх послуг у ринкових умовах. Модернізація вищої освіти є черговим етапом реформування суспільства, мета якого полягає у створенні механізму стійкого розвитку системи освіти в умовах соціально-економічних змін. А головним завданням вітчизняної освітньої політики стає забезпечення якості освіти на основі збереження її фундаментальності і відповідності актуальним потребам

особистості, суспільства та держави. Сучасний підхід до реформування системи вищої освіти полягає у зміні парадигми управління ЗВО та розробці нової моделі управління ним, адекватної сучасним умовам. Оскільки багатство сучасних держав визначається не природними і технологічними параметрами, а насамперед знаннями та людським капіталом, освіта, зокрема вища, стає найважливішим компонентом економічного, соціального і духовного розвитку країни та становлення нової ери – суспільства знань.

Незважаючи на різні підходи до аналізу діяльності ЗВО, у науковців склалися подібні уявлення про навчальний заклад як про організацію, що діє в умовах ринку освітніх послуг під контролем держави. Основою діяльності є процеси, що здійснюються у ЗВО та підпорядковуються характерним для комерційних організацій законам. Дослідники підкреслюють, що конкурентоспроможна модель управління ЗВО повинна ґрунтуватися на принципах стратегічного управління, менеджменту якості, бюджетування та інформаційної інтеграції процесів. Конкурентною перевагою на ринку освітніх послуг може стати системне застосування на всіх рівнях управління освітньою установою інформаційних технологій, об'єднаних в єдине інформаційне середовище.

Отже, під моделлю управління ЗВО дослідники зазвичай розуміють теоретично вибудовану цілісну сукупність уявлень про те, як виглядає або як повинна виглядати система управління, як вона впливає або як повинна впливати на об'єкт управління, як адаптується або як повинна адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, щоб керована організація могла досягти поставлених цілей, стійко розвиватися і забезпечувати свою життєздатність.

Як відомо, модель – це спрощений опис об'єкта (у випадку, про який ідеться, – управління), який дає уявлення про його властивості і зв'язки. Моделі відображають як розвиток теорії управління, так і практику використання їхніх основних положень. Перш ніж говорити про сучасні моделі управління ВНЗ, звернемося до історії їх досліджень та генезису.

Існує кілька підходів щодо формалізації моделей управління. Найпоширеніший із них полягає у визначенні базових моделей управління організаціями, незалежно від виду та форми, заснованих на теорії різних шкіл управління:

- модель, що базується на теоретичних положеннях школи наукового управління (бюрократична модель);

- модель, заснована на положеннях теорії людських відносин і поведінкових наук;

- модель, що базується на положеннях теорії систем (Л. Бурганова).

Перша модель, відома під назвою «механістична», або модель раціональної бюрократії, відображає уявлення про організацію, що сформована в кінці XIX ст. Її теоретичною базою є положення школи наукового управління. Родоначальник цього напрямку Фредерік Тейлор розглядав ефективність спільної праці в організації з позицій часу та руху. Розчленування роботи на автономні, повністю програмовані, елементи і подальше оптимальне їх збирання в єдине ціле – обов’язкові умови, які відповідно до цієї теорії формують високопродуктивну організацію, забезпечують ефективність управління.

Інший представник цього наукового напрямку – Макс Вебер. Він висунув і обґрунтував положення, згідно з яким найефективнішою формою людської організації є раціональна бюрократія. Вивчаючи проблему бюрократії, М. Вебер виділив два її основні типи – традиційну «патримоніальну» бюрократію, визнану ірраціональною, і сучасну (раціональну). Переважною сферою впливу традиційної бюрократії спочатку була галузь державного управління та підтримки громадського порядку, де відпрацьовувалися її методи, які поступово проникали і в інші сфери суспільного життя. Що стосується раціональної бюрократії, то сферою її застосування була внутрішньогосподарська діяльність організацій. Звідси вплив раціональної моделі бюрократії поширився і на інші суспільні сфери, а це спричиняло поступове витіснення з них бюрократії патримоніального типу.

Створена М. Вебером бюрократична модель неодноразово піддавалася критиці багатьох теоретиків науки управління. Вони стверджують, що ідеальна модель формально-раціонального управління, яку створив М. Вебер, ніколи не мала та донині не має емпіричного здійснення. Однак М. Вебер вважав, що ідеальна бюрократична організація управління не схильна до корупції, одночасно вона дешевша й точніша.

Друга модель побудована на визначенні організації як колективу людей, що виконують спільну роботу, використовуючи принципи поділу та кооперації праці. Початок її розробки припадає на 1930-і роки та пов’язаний з іменами таких учених: Елтон Мейо, Ренсіс Лайкерт, Дуглас Мак Грегор, Честер Барнард та інші, які створили основи теорії людських відносин і поведінкових наук. Ця модель управління організацією будується на основі основного положення теорії про те, що найважливішим фактором продуктивності організації є людина як соціальний діяч. Тому елементами моделі є такі складові, як увага до працюючих, їх мотивація, комунікації, лояльність, участь у прийнятті рішень. Тобто моделюється система підтримки людських відносин у середині організації. Водночас особлива увага приділяється стилю управління і його впливу на показники продуктивності та

задоволеності працівників своєю працею. Перевага віддається *демократичному стилю*, що забезпечує найбільш повне розкриття здібностей працюючих через їх залучення не тільки в процес виконання, але і в процес розробки управлінських рішень.

Ця модель також має своїх критиків, які зазначають, що її можливості, побудовані на засадах теорії людських відносин і поведінкових наук, обмежені в пошуку резервів ефективності організації внаслідок концентрації тільки на одному внутрішньому факторі – людському ресурсі – і підпорядкуванні йому всіх інших факторів виробництва.

У *третьій моделі* організація представлена у вигляді складної відкритої ієрархічної системи, що тісно взаємодіє з навколишнім середовищем. Її основу складає *загальна теорія систем*. Основний внесок у її розвиток зробили Людвіг фон Берталанфі, Альфред Чандлер, Пол Лоуренс, Джей Лорш, Ерік Юдін та ін. Головна ідея полягає у визнанні взаємозв'язків і взаємозалежності елементів, підсистем і всієї системи загалом із зовнішнім середовищем. У центрі уваги – проблеми внутрішньої рівноваги, інтеграції в організації, дисфункції в системі. У 70-ті роки ХХ ст. деякі положення школи систем були піддані критиці за низкою підстав: нормативізм, ігнорування ролі конфлікту в життєдіяльності організації, специфіки організаційних систем порівняно з біологічними й технічними, зайва абсолютизація ролі рівноважних механізмів у діяльності організації, недооцінка ролі спонтанної активності людського компонента.

Поєднання різних підходів до типологізації моделей управління вищою освітою, а також популяризація моделі нового менеджереалізму в управлінні освітою дозволили Джону Сілу Брауну (90-ті роки ХХ ст.) розробити «куб управління» на основі таких параметрів:

- рівень автономії ЗВО;
- рівень залучення до ринкових відносин;
- рівень бюрократизації.

На основі наведених Джоном Брауном параметрів можна виокремити вісім типів моделей управління: від бюрократичної (з низьким рівнем автономії і ринковою складовою та високою бюрократизацією) до ринкової (з високим рівнем автономії та ринковою складовою і низькою бюрократизацією).

Зазначимо, що Джон Браун розробив «куб управління» для обґрунтування місця нового менеджереалізму серед інших моделей управління вищою освітою. Тобто діяльність закладів освіти аналізується з позиції комерційної сфери діяльності, а рішення щодо її вдосконалення засновані на ринкових механізмах і регуляторах. До них належать такі:

- витіснення певних соціальних груп зі сфери вищої освіти;

- відмова від дорогих освітніх послуг;
- неузгодженість інтересів між фінансово забезпеченими та незабезпеченими університетами;
- конкуренція за людські й інші ресурси.

Отже, означене вище визначає необхідність адаптації ринкових методів та інструментарію управління до діяльності вищих навчальних закладів, де важливою складовою є індивідуалізація освітніх послуг, культурно-духовний розвиток особистості та нації загалом, що не можна досягти виключно ринковими методами управління.

Узагальнюючи характеристики розглянутих моделей управління, можна стверджувати, що кожна з них акцентує увагу на цілях, результатах, процесах, стратегії тощо – одному з елементів процесу управління, який є найбільш актуальним для конкретного етапу розвитку економічних процесів у суспільстві.

Однак на сьогодні не існує єдиної ефективної моделі управління закладом вищої освіти, яка була б адекватною вимогам складного й динамічного середовища, в якому функціонують українські ЗВО, що значно ускладнює і сам процес управління.

Українські ЗВО, більшість із яких ще не адаптувалися до необхідності самостійного ведення фінансово-господарської діяльності, опинилися в новій реальності, основною характеристикою якої є швидка зміна сценаріїв глобального розвитку. На перший план виходить здатність навчального закладу безперервно відтворювати систему ключових сфер компетентностей – галузей знань, які є значущими для діяльності конкретного закладу, кожна з яких робить свій внесок у процес створення цінності для споживача.

Отже, актуальність проблеми вдосконалення університетського управління тільки зростає. У зв'язку з формуванням нової моделі освіти, заснованій на індивідуалізації навчання, застосуванні нових освітніх технологій, які підтримують індивідуалізацію навчання, відповідно до цих змін створюється нова система управління освітою.

Варто зауважити, що сьогодні як нові технології розглядаються різні аспекти дистанційної та комбінованої форм навчання, а як нова система управління – форми підтримки такого навчання з боку держави та роботодавців.

Нова парадигма управління навчальним закладом з позиції суб'єкта ринку означає впровадження ринкових законів і методів конкурентної боротьби, адаптованих до соціальних завдань ЗВО та формування підприємницької філософії в освітніх закладах.

Отже, можна стверджувати, що сьогодні в управлінні ЗВО відбувається:

- Перехід від застарілої командно-адміністративної моделі, заснованої на розділенні праці та департаментизації і з чітким визначенням

функціональних обов'язків, до ринкової моделі управління, заснованої на індивідуалізації освітніх послуг і принципах підприємництва.

Узагальнення процесів, що відбуваються, і тенденцій, які намітилися, показує, що на перший план вийдуть такі риси ЗВО, як: гнучкість і швидкість пристосування до мінливого навколишнього середовища, прихильність до індивідуалізації та максимального задоволення освітніх потреб різних верств суспільства на основі інноваційних технологій, переважне використання командної роботи, висока внутрішня конкурентоспроможність, прагнення до диверсифікації, розуміння сучасної філософії розвитку людства, що вимагає вироблення нового гуманістично-економічного стилю мислення, який би відображав характер протікання в суспільстві процесів і працював би в гармонії з навколишнім світом.

- Зниження кількості вітчизняних закладів освіти.

Підводячи підсумки дослідження діяльності ЗВО України, зазначимо, що за період з 2014 по 2019 років кількість вітчизняних закладів освіти знизилася в середньому на 22,3 %. У 2014–2015 навчальному році послуги вищої освіти надавали 664 ЗВО країни, з яких майже 80 % мали державну та комунальну форми власності. На 2018–2019 навчальний рік в Україні налічувалося 282 університети, академії та інститути, де навчалися 1,3 млн студентів. Тривалий час зберігається тенденція до зниження контингенту студентів і переважання кількісних показників випуску над вступом. Прогноз на основі динаміки народжуваності вказує на можливість зростання контингенту студентів тільки з 2021–2022 років. За джерелами фінансування навчання контингент студентів розподілився практично рівнозначно: 29,3 % студентів навчаються за кошти державного та місцевих бюджетів та 70,7 % – за кошти приватних осіб. Аналіз розподілу витрат на вищу освіту показав, що в Україні порівняно з розвинутими європейськими країнами досить низький рівень витрат у розрахунку на одного студента (10 % від середніх витрат на студента в розвинутих країнах світу).

- Питання університетської автономії та академічних свобод займають центральне місце в концепціях і практичному здійсненні реформ вищої освіти в країнах Центральної та Східної Європи.

Крім того, сьогодні з'явилися нові чинники, які ускладнюють пошук оптимального варіанта вирішення становлення автономії ЗВО, що задовольняє площину інформаційних потреб усіх зацікавлених сторін: держави, університетів, соціально-економічних структур, окремих суб'єктів, суспільства загалом. Першорядними чинниками є неймовірно швидке

оновлення технологій, тотальна інформатизація суспільства, поява тенденції до масової вищої освіти, поширення дистанційних форм навчання.

Вивчення тенденцій розвитку та моделей управління закладом освіти дало змогу обґрунтувати необхідність підходу до управління ЗВО з позиції суб'єкта ринку освітніх послуг. Ринкова модель управління закладом вищої освіти передбачає поступове формування нової управлінської парадигми управління освітою, а саме:

1) гнучкість і швидке пристосування до динамічного зовнішнього середовища, прихильність до індивідуалізації (споживчої орієнтованості), командну роботу, високу внутрішню конкурентоспроможність, розуміння сучасної філософії розвитку людства;

2) високу активність і випереджальний розвиток практично в усіх напрямках діяльності, що насамперед стосується формування обґрунтованої стратегії розвитку та повноцінного входження в Європейський простір вищої освіти;

3) превалювання стратегічного та процесного підходу до управління закладом вищої освіти, зокрема і домінування стратегічних цілей, системне планування інновацій, послідовну відмову від малоефективних і неперспективних напрямів діяльності, орієнтацію у своєму розвитку на кращий вітчизняний і зарубіжний досвід.

Ринкова модель управління вищим навчальним закладом як суб'єктом ринку вимагає від керівництва підприємницьких компетентностей, розробки й упровадження нової системи управління, методів та інструментарію забезпечення ефективності управління та стратегічного розвитку в умовах ринку. Обґрунтування ринкової моделі управління дає змогу підійти до вирішення проблеми забезпечення ефективності управління закладом вищої освіти через упровадження підприємницьких засад діяльності суб'єкта ринку послуг в умовах конкурентного середовища та формування інформаційного суспільства в Україні.

2. Наукові засади управління закладом вищої освіти

Успішне здійснення навчально-виховного процесу у закладі вищої освіти залежить передусім від якості керівництва педагогічним колективом, тобто діяльності, спрямованої на розроблення й реалізацію рішень, організацію контролю та аналізу результатів.

У Законі України «Про вищу освіту» визначено, що основною метою діяльності закладу вищої освіти є забезпечення умов, необхідних для здобуття особою вищої освіти, підготовка фахівців для потреб України.

Головними завданнями закладу вищої освіти є:

1) здійснення освітньої діяльності певного напрямку, яка забезпечує підготовку фахівців відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів і відповідає стандартам вищої освіти;

2) здійснення наукової і науково-технічної (для закладів вищої освіти III і IV рівнів акредитації), творчої, мистецької, культурно-виховної, спортивної та оздоровчої діяльності;

3) забезпечення виконання державного замовлення та угод на підготовку фахівців з вищою освітою;

4) здійснення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів та їх атестація в акредитованих закладах вищої освіти III та IV рівнів акредитації;

5) вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці і сприяння працевлаштуванню випускників;

6) забезпечення культурного і духовного розвитку особистості, виховання осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, в дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України;

7) підвищення освітньо-культурного рівня громадян.

Заклад вищої освіти здійснює свою діяльність у таких напрямках:

- навчальна діяльність спрямована на організацію процесу навчання у вищій школі відповідно до нормативних документів. Вона сприяє здобуттю знань студентами, формуванню вмінь і навичок практичної діяльності, тобто формує фахівців. Навчальний процес у вищій школі характеризується органічним поєднанням навчального і науково-дослідного аспектів;

- виховна діяльність зорієнтована на створення сприятливих умов для розвитку молоді, виховання студентів і спонукання їх до самовиховання. Виховний вплив здійснюється передусім у процесі навчання шляхом використання потенційних можливостей навчальних дисциплін та в позааудиторний час. Навчальна і виховна діяльність тісно пов'язані між собою;

- методична діяльність сприяє ефективності навчального процесу шляхом підвищення педагогічної майстерності викладачів, розроблення і втілення в навчально-виховний процес нових технологій навчання;

- науково-дослідницька діяльність передбачає поєднання навчальної діяльності викладача з його науково-дослідною роботою, яка сприяє не лише збагаченню науки новими фактами, а й підвищенню рівню професіоналізму викладачів, глибшому оволодінню їх навчальними предметами, втіленню досягнень науки в практику;

- культурно-просвітницька діяльність реалізується через активну участь викладачів і студентів у поширенні наукових знань серед населення.

Заклад вищої освіти діє на підставі власного Статуту, який містить: назву, юридичну адресу, дату прийняття рішення про створення; перелік прав і обов'язків власника (власників); обсяг цивільної правоздатності закладу вищої освіти; обсяг основних засобів (розмір статутного фонду), наданих власником (власниками); порядок утворення, діяльності та повноваження органів управління закладом вищої освіти, права та обов'язки керівника; порядок обрання представників до органів громадського самоврядування; джерела надходження та порядок використання коштів та іншого майна вищого навчального закладу; порядок звітності, контролю за здійсненням фінансово-господарської діяльності; концепцію освітньої діяльності; порядок внесення змін до статуту закладу вищої освіти; порядок реорганізації та ліквідації закладу вищої освіти; власну символіку та атрибутику; право звертатися з ініціативою до органів управління вищою освітою про внесення до чинних або розроблення нових нормативно-правових актів у галузі вищої освіти, а також брати участь у роботі над проектами щодо їх удосконалення; умови користування земельними ділянками в порядку, встановленому Земельним кодексом України.

Структурні підрозділи закладу вищої освіти створюються відповідно до законодавства. Основними структурними підрозділами закладу вищої освіти третього і четвертого рівнів акредитації є кафедри і факультети.

Кафедра. Це базовий структурний підрозділ закладу вищої освіти (його філій, інститутів, факультетів), що проводить навчально-виховну і методичну діяльність з однієї або кількох споріднених спеціальностей, спеціалізацій чи навчальних дисциплін і здійснює наукову, науково-дослідну та науково-технічну діяльність за певним напрямом. Вона створюється рішенням Вченої ради закладу вищої освіти за умови, якщо до її складу входить не менше п'яти науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менше ніж три з яких мають науковий ступінь або вчене звання.

Керівництво кафедрою здійснює завідувач кафедри, який обирається на цю посаду за конкурсом Вченою радою закладу вищої освіти строком на п'ять років (для закладу вищої освіти зі статусом «національний» – на сім років). Із завідувачем кафедри укладається контракт.

Головними завданнями кафедри є створення умов для задоволення потреб студентів у підвищенні рівня професійних і культурних знань; підготовка висококваліфікованих фахівців з глибокими теоретичними і необхідними практичними знаннями; підвищення кваліфікації персоналу кафедри; підвищення якості методичного забезпечення навчального процесу; розроблення нових технологій навчання; задоволення потреб підприємств і організацій у підвищенні кваліфікації їх персоналу; організація і проведення

за замовленнями підприємств і організацій наукових досліджень і виконання пошуково-конструкторських робіт; поширення наукових, технічних і культурних знань серед населення.

У межах кафедри можуть бути створені групи (секції) викладачів, пов'язаних однією дисципліною або обслуговуванням одного факультету. За кожною групою завідувач кафедри призначає керівника з методичного забезпечення й організації навчальної роботи в групі.

Факультет. Це основний організаційний і навчально-науковий структурний підрозділ закладу вищої освіти третього та четвертого рівнів акредитації, що об'єднує відповідні кафедри і лабораторії. Він створюється рішенням Вченої ради закладу вищої освіти за умови, що у його складі працює не менше ніж три кафедри і навчається не менше 200 студентів денної (очної) форми навчання.

Рішення про створення факультету поза місцем розташування закладу вищої освіти державної форми власності приймається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки, іншими центральними органами виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні заклади вищої освіти.

Структурними підрозділами закладу вищої освіти четвертого рівня акредитації можуть бути наукові, навчально-наукові, науково-дослідні та науково-виробничі інститути. Керівництво інститутом здійснює директор, який обирається на посаду за конкурсом строком на п'ять років.

До структурних підрозділів закладів вищої освіти належать також:

1) навчально-науково-виробничі центри (комплекси, інститути), що об'єднують споріднені факультети, коледжі, технікуми, наукові, науково-дослідні, науково-виробничі й проєктні інститути, дослідні станції, кафедри, наукові лабораторії, конструкторські бюро, навчально-дослідні господарства, навчально-виробничі комбінати, експериментальні заводи, фабрики, фірми, клінічні бази установ медичної освіти, полігони, технопарки, інші підрозділи;

2) навчально-наукові центри (комплекси, інститути), що об'єднують споріднені факультети, кафедри, наукові лабораторії, центри, інші підрозділи, які забезпечують підготовку фахівців з певних спеціальностей (напрямів підготовки) і здійснюють наукові дослідження з певного напрямку;

3) науково-дослідні центри (комплекси, інститути), що об'єднують споріднені наукові лабораторії, центри, інші підрозділи за певним напрямом науково-дослідної роботи.

Заклад вищої освіти повинен мати у своєму складі *бібліотеку*, яку очолює директор (завідувач). Директор бібліотеки обирається вченою радою вищого навчального закладу строком на п'ять років (для національного

вищого навчального закладу – на сім років). При закладі вищої освіти можуть працювати також підготовчі відділення (підрозділи), підрозділи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, лабораторії, навчально-методичні кабінети, комп'ютерні та інформаційні центри, навчально-виробничі та творчі майстерні, навчально-дослідні господарства, виробничі структури, видавництва, спортивні комплекси, заклади культурно-побутового призначення та інші підрозділи, діяльність яких не заборонена законодавством.

3. Принципи управління закладом вищої освіти

Науково обґрунтоване керівництво закладами вищої освіти передбачає дотримання таких принципів управління:

1. *Принцип державотворення.* Сутність його полягає у спрямуванні діяльності усіх ланок вищої освіти на утвердження і розвиток державності України, піднесення їх рівня до міжнародних стандартів.

2. *Принцип науковості.* Він передбачає врахування під час організації навчально-виховного процесу досягнень педагогіки, психології, володіння усіма методиками викладання навчальних дисциплін.

3. *Принцип демократизації.* Розв'язуючи проблеми діяльності закладу вищої освіти, керівник має зважати на думку членів педагогічного та студентського колективів, громадськості, систематично звітувати про свою роботу перед колективом працівників.

4. *Принцип гуманізації.* Передбачає формування гуманної особистості гуманними засобами у всіх ланках взаємовідносин: адміністрація – викладачі, студенти, батьки; викладачі – викладачі; викладачі – студенти, батьки; студенти – студенти; студентські лідери – рядові студенти; студенти – батьки.

5. *Принцип цілеспрямованості.* Сутність його полягає у чіткому перспективному і щоденному плануванні всіх напрямів навчально-виховної та інших видів діяльності закладу вищої освіти з урахуванням його можливостей.

6. *Принцип компетентності.* Згідно з ним усі працівники закладу повинні мати високий рівень професійної підготовки, загальну ерудицію, сумлінно виконувати службові обов'язки.

7. *Принцип оптимізації.* Полягає у створенні в закладі вищої освіти належних умов для забезпечення його працівникам можливостей для ефективної діяльності.

8. *Принцип ініціативи й активності.* Передбачає наявність цих якостей у керівника вищого навчального закладу та створення умов для творчих пошуків усіма працівниками.

9. *Принцип об'єктивності в оцінюванні виконання працівниками закладу вищої освіти своїх обов'язків.* Йдеться про систематичний контроль за діяльністю працівників закладу, об'єктивне оцінювання її результатів, гласність і врахування думки педагогічного колективу.

10. *Принцип поєднання колегіальності з персональною відповідальністю.* Керівник навчального закладу несе повну відповідальність за навчально-виховну діяльність перед державними органами, але під час прийняття важливих рішень з питань діяльності свого закладу зобов'язаний брати до уваги думку членів колективу, якщо вона не суперечить законам України.

11. *Принцип автономії і самоврядування.* Цей принцип передбачає право самостійно визначати форми навчання, форми і види організації навчального процесу, наймати на роботу педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників; надавати додаткові освітні послуги; за встановленим порядком відкривати структурні підрозділи, здійснювати видавничу діяльність, розвивати поліграфічну базу; об'єднувати свою діяльність на підставі угод з діяльністю інших юридичних осіб; брати участь у роботі міжнародних організацій; запроваджувати власну символіку та атрибутику.

Рівень автономії закладу вищої освіти розширюється з наданням йому статусу національного. Він може бути головним розпорядником коштів Держбюджету України (окрема позиція фінансування); укладати державні контракти з виконавцями держзамовлення для потреб навчального закладу; виступати орендодавцем нерухомого майна (без погодження з МОН України); встановлювати і присвоювати звання доцента і професора відповідного національного ЗВО; визначати та встановлювати власні форми морального і матеріального заохочення працівників навчального закладу. Від дотримання усіх принципів управління закладом вищої освіти значною мірою залежить ефективність його діяльності.

Завдання і запитання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте моделі управління закладом вищої освіти.
2. Назвіть наукові засади управління закладом вищої освіти.
3. Охарактеризуйте принципи управління закладом вищої освіти.
4. Поясніть призначення структурних підрозділів закладів вищої освіти.
5. Поясніть принципи управління закладом вищої освіти.
6. Яка модель управління закладом вищої освіти Вам ближче? Поясніть чому.

ЛЕКЦІЯ 9.

УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1. Особливості і структура управління закладом вищої освіти.
2. Органи громадського самоврядування у закладах вищої освіти.
3. Роль студентського самоврядування в управлінні закладом вищої освіти.

Література

- Вища освіта: європейський вимір та українські перспективи. Київ: Парламентське вид-во, 2009. 632 с.
- Збірник нормативних документів щодо організації навчального процесу / за заг. ред. В. Д. Шинкарука. Київ, 2008. 198 с.
- Моргулець О. Б. Управління вищим навчальним закладом як суб'єктом ринку: монографія. Київ: КНУТД, 2017.
- Москаленко А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: навчальний посібник. Мелітополь: Вид-во «Мелітополь», 2010. 202 с.
- Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах. *Інформаційний вісник. Вища освіта*. Київ. № 7. 2002.
- Усатенко Т. П. Українська національна школа: минуле і майбутнє: монографія. Київ: Наукова думка, 2003. 286 с.

Основні терміни і поняття: ректор, декан, Вчена рада, органи громадського самоврядування, загальні збори (конференція) трудового колективу, студентське самоврядування.

1. Особливості і структура управління закладом вищої освіти

Управління закладом вищої освіти вимагає вирішення стратегічних, практичних та оперативних завдань.

Стратегічні завдання управління визначаються довготривалістю наслідків, істотним впливом на всі напрями діяльності закладу вищої освіти. Прикладами стратегічних управлінських завдань є відкриття нових спеціальностей, кафедр, факультетів, філіалів, будівництво приміщень, придбання дорогого навчального обладнання тощо. До стратегічних завдань управління належить також розроблення і впровадження принципів і правил оплати праці та додаткових заохочень, підбору кадрів, розподіл фінансових потоків тощо.

Практичні завдання управління вирізняються конкретною прив'язкою до часу виконання. Це складання річних робочих планів, семестрового розкладу, планів ремонту, розподіл навчального навантаження між викладачами, друкування навчальних посібників та ін.

Оперативні завдання управління вирішуються кожного дня і пов'язані із забезпеченням процесу життя закладу вищої освіти.

Управління вищим навчальним закладом здійснюється на *принципах*:

- автономії та самоврядування;
- розмежування прав, повноважень та відповідальності МОЗ України, органів управління вищою освітою, керівництва Університету та його структурних підрозділів;
- поєднання колегіальних та єдиноначальних засад;
- незалежності від політичних партій, громадських та релігійних організацій.

Автономія та самоврядування закладу вищої освіти реалізується відповідно до законодавства і передбачає право:

- самостійно визначати форми навчання, форми та види організації навчального процесу;
- приймати на роботу педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників за конкурсом та на умовах контракту згідно із законодавством України;
- надавати додаткові освітні послуги;
- самостійно розробляти та запроваджувати власні програми наукової і науково-виробничої діяльності;
- мати у своєму складі: підготовче відділення (підрозділи), підрозділи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, лабораторії, навчально-методичні кабінети, клінічні бази, комп'ютерні та інформаційні центри, навчально-виробничі та творчі майстерні, навчально-дослідні господарства, виробничі структури, видавництва, спортивні комплекси, заклади культурно-побутового призначення та інші підрозділи, діяльність яких не заборонена законодавством;
- створювати в порядку, встановленому законодавством, інститути, факультети, відділення, філії, навчальні, методичні, наукові, наукові, науково-дослідні центри та лабораторії, територіально відокремлені та інші структурні підрозділи;
- здійснювати видавничу діяльність, виготовляти та розповсюджувати видавничу продукцію, розвивати власну поліграфічну базу;

- на підставі відповідних угод провадити спільну діяльність з іншими закладами вищої освіти, підприємствами, установами та організаціями;
- брати участь у роботі міжнародних організацій;
- запроваджувати власну символіку та атрибутику;
- звертатися з ініціативою до органів управління вищою освітою про внесення змін до чинних або розроблених нових нормативно-правових актів у галузі вищої освіти, а також брати участь у роботі над проектами щодо їхнього вдосконалення;
- користуватися земельними ділянками в порядку, встановленому законодавством України.

Безпосереднє управління діяльністю закладу вищої освіти здійснює його керівник – *ректор (президент)*. Він у межах наданих йому повноважень вирішує усі питання діяльності закладу вищої освіти: затверджує його структуру і штатний розпис; видає накази і розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками і структурними підрозділами закладу вищої освіти; представляє його у державних та інших органах, відповідає за результати його діяльності перед органом управління, у підпорядкуванні якого перебуває ЗВО; є розпорядником майна і коштів; виконує кошторис, укладає угоди, дає доручення, відкриває банківські рахунки; приймає на роботу та звільняє з роботи працівників; забезпечує охорону праці, дотримання законності та порядку; визначає функціональні обов'язки працівників; формує контингент осіб, які навчаються у закладі вищої освіти; відраховує та поновлює на навчання осіб, які навчаються у закладі вищої освіти; контролює виконання навчальних планів і програм; контролює дотримання всіма підрозділами штатно-фінансової дисципліни; забезпечує дотримання службової та державної таємниці; здійснює контроль за якістю роботи викладачів, організацією навчально-виховної та культурно-масової роботи, станом фізичного виховання і здоров'я; організовує побутове обслуговування учасників навчально-виховного процесу та інших працівників закладу вищої освіти; разом із профспілковими організаціями подає на затвердження вищому колегіальному органу громадського самоврядування закладу вищої освіти правила внутрішнього розпорядку та колективний договір і після затвердження підписує його.

Керівник закладу вищої освіти відповідає за провадження освітньої діяльності у закладі вищої освіти, за результати фінансово-господарської діяльності, стан і збереження будівель та іншого майна. Для вирішення основних питань діяльності відповідно до Статуту він створює робочі та дорадчі органи, а також визначає їх повноваження. Згідно зі Статутом він може

делегувати частину своїх повноважень своїм заступникам і керівникам структурних підрозділів.

Керівник закладу вищої освіти щорічно звітує перед власником (власниками) або уповноваженим ним (ними) органом (особою) та вищим колегіальним органом громадського самоврядування ЗВО. Він несе повну відповідальність за результати діяльності ЗВО і діє відповідно до наявного законодавства від імені вищого навчального закладу, представляє його у всіх органах, установах і підприємствах. У межах своєї компетенції видає накази, обов'язкові для виконання всіма працівниками і студентами.

У демократичній моделі ректор управляє через консультації, делегування рішень і експертний аналіз варіантів дій.

Керівництво факультетом здійснює *декан*. Він організовує виконання розпоряджень адміністрації ЗВО і контролює якість виконання, підготовки і реалізації навчальних планів і навчальних програм, керує складанням розкладу навчальних занять і здійснює контроль за його виконанням; здійснює контроль за навчальним процесом, використанням технічних засобів і технологій навчання; управляє прийомом на перший курс, формує академічні групи; організовує цільове і контрактне навчання студентів; організовує облік успішності студентів, представляє студентів до переведення на наступний курс, допускає до складання державних іспитів і захисту випускних робіт (проектів); представляє студентів на призначення стипендій і надбавок до них, на академічну відпустку, на індивідуальний графік навчання, на відрахування із ЗВО; контролює виконання науково-дослідної і пошуково-конструкторської робіт, якість їх виконання, використання їх результатів для вдосконалення навчального процесу; розподіляє бюджетні засоби із наукової тематики; визначає контингент аспірантів; організовує роботу державних атестаційних і екзаменаційних комісій, представляє склад дисертаційних рад, контролює якість підготовки аспірантів, докторантів, стажерів і пошукувачів; розвиває форми самоврядування серед студентів факультету, підтримує зв'язки з громадськими організаціями; проводить роботу зі сприяння працевлаштуванню випускників; управляє формуванням штатного складу завідувачів кафедрами, викладачів, навчально-допоміжного і науково-дослідного персоналу; організовує атестацію персоналу; контролює навчальне навантаження викладацького складу і якість його виконання; здійснює планування видання навчальної і методичної літератури, контролює рівень методичного забезпечення на кафедрах; видає вказівки і розпорядження.

Декан видає розпорядження, що стосуються діяльності факультету. Вони є обов'язковими для виконання всіма працівниками факультету і можуть

бути скасованими лише керівником закладу вищої освіти, якщо суперечать закону, статутіві чи завдають шкоди інтересам вищого навчального закладу.

Керівництво кафедрою здійснює *завідувач*. Він організовує підготовку і реалізацію навчальних планів і навчальних програм, контролює якість їх виконання; керує розподілом навантаження викладачів кафедри і контролює його; здійснює контроль за навчальним процесом, використанням технічних засобів і технологій навчання; бере участь у прийомі на перший курс, формуванні академічних груп; організовує цільове і контрактне навчання студентів кафедри; допускає до складання державних іспитів і захисту дипломних робіт (проектів); узгоджує представлення студентів на академічну відпустку, на індивідуальний графік навчання, на відрахування із ЗВО; контролює виконання науково-дослідних робіт, якість їх виконання, використання їх результатів для вдосконалення навчального процесу; визначає контингент аспірантів, докторантів, стажерів і пошукувачів кафедри; розвиває форми самоврядування серед студентів кафедри, підтримує зв'язки з громадськими організаціями; проводить роботу зі сприяння працевлаштуванню випускників, організує підтримку зв'язків із випускниками; управляє формуванням штатного складу кафедри (викладацьким, навчально-допоміжним і науково-дослідним персоналом); проводить засідання кафедри при підготовці конкурсного обрання викладачів і наукових працівників; здійснює планування видання навчальної і методичної літератури та ін.

Колегіальним органом закладу вищої освіти III або IV рівня акредитації є *вчена рада*, яку формують строком до п'яти років (для національного закладу вищої освіти – до семи років). До її компетенції належать: подання до вищого колегіального органу громадського самоврядування проекту статуту, а також змін і доповнень до нього; ухвалення фінансових плану і звіту закладу; подання пропозицій керівнику закладу вищої освіти щодо призначення та звільнення з посади директора бібліотеки, а також призначення та звільнення з посади проректорів (заступників керівника), директорів інститутів та головного бухгалтера; обрання на посаду таємним голосуванням завідувачів кафедр і професорів; ухвалення навчальних програм та навчальних планів; ухвалення рішень з питань організації навчально-виховного процесу; ухвалення основних напрямів наукових досліджень; оцінювання науково-педагогічної діяльності структурних підрозділів; прийняття рішень щодо кандидатур для присвоєння вчених звань доцента, професора, старшого наукового співробітника та ін.

Вчену раду очолює *голова* – керівник закладу вищої освіти. До складу вченої ради закладу вищої освіти входять заступники керівника закладу,

декани, головний бухгалтер, керівники органів самоврядування, а також виборні представники, які представляють науково-педагогічних працівників і обираються з представників завідувачів кафедр, професорів, докторів наук; виборні представники, які представляють інших працівників ЗВО і працюють у ньому на постійній основі відповідно до квот, визначених у Статуті ЗВО. При цьому не менш як 75 % загальної чисельності її складу мають становити науково-педагогічні працівники вищого навчального закладу і не менше як 10 % – виборні представники з осіб, які навчаються у закладі вищої освіти. Виборні представники обираються вищим колегіальним органом громадського самоврядування закладу вищої освіти за поданням структурних підрозділів, в яких вони працюють.

Рішення вченої ради реалізуються через накази і розпорядження органів виконавчого керівництва ЗВО. Вони обов'язкові для виконання керівниками підрозділів, персоналом і студентами. У разі незгоди з рішеннями вченої ради ректор може повернути їх для повторного розгляду.

План роботи ради приймається на кожен навчальний рік. Засідання вченої ради проводяться ректором або його заступниками один раз на місяць. Рішення вченої ради приймаються голосуванням і вважаються прийнятими, якщо за них проголосувало не менше половини присутніх.

Вчена рада факультету є колегіальним органом факультету закладу вищої освіти III або IV рівнів акредитації. Її очолює голова – *декан факультету*. До складу вченої ради факультету входять заступники декана, завідувачі кафедр, керівники органів самоврядування факультету, а також виборні представники, які представляють науково-педагогічних працівників і обираються з професорів, докторів наук, виборні представники, які представляють інших працівників факультету і які працюють у ньому на постійній основі відповідно до квот, визначених у Статуті ЗВО. Водночас не менш як 75 % загальної чисельності її складу мають становити науково-педагогічні працівники факультету. Виборні представники обираються органом громадського самоврядування факультету за поданням структурних підрозділів, в яких вони працюють.

До компетенції вченої ради факультету належать: визначення загальних напрямів наукової діяльності факультету; обрання на посаду таємним голосуванням асистентів, викладачів, старших викладачів, доцентів, декана; ухвалення навчальних програм та навчальних планів; вирішення питань організації навчально-виховного процесу на факультеті; ухвалення фінансових плану і звіту факультету.

Рішення вченої ради факультету вводяться в дію розпорядженнями декана факультету, а скасувати їх може лише Вчена рада закладу вищої освіти.

У закладі вищої освіти III або IV рівнів акредитації можуть працювати вчені ради інших структурних підрозділів. Їх повноваження визначаються керівником ЗВО.

Засідання кафедр призначаються і проводяться не рідше одного разу на місяць. На їх засіданнях обговорюються плани діяльності; підбиваються підсумки за попередній період; розглядаються звіти про діяльність окремих працівників; обмінюються досвідом методичної, навчальної і наукової діяльності; заслуховуються наукові доповіді та повідомлення; інформується колектив про останні рішення керівництва ЗВО і факультету; розглядається успішність студентів і стан робіт в аспірантів і докторантів; розробляються рекомендації з підвищення якості навчального процесу і розширення навчальних і наукових зв'язків кафедр; оголошується навчальне навантаження викладачів на наступний період.

Для розв'язання поточних питань діяльності закладу вищої освіти III або IV рівнів акредитації створюються *робочі органи*: ректорат, деканати, приймальна комісія. Положення про робочі органи затверджуються наказом керівника вищого навчального закладу відповідно до Статуту закладу вищої освіти.

2. Органи громадського самоврядування у закладах вищої освіти

Вищим колегіальним органом громадського самоврядування закладу вищої освіти є *загальні збори (конференція) трудового колективу*. Порядок його скликання та роботи визначається Статутом закладу вищої освіти.

У вищому колегіальному органі громадського самоврядування повинні бути представлені всі групи працівників. Не менше ніж 75 % загальної чисельності делегатів мають становити педагогічні або науково-педагогічні працівники. Скликається він не рідше одного разу на рік.

Вищий колегіальний орган громадського самоврядування за поданням вченої ради закладу освіти приймає Статут, а також вносить зміни до нього. До його компетенції належить обрання претендента на посаду керівника закладу вищої освіти шляхом таємного голосування і подання своїх пропозицій власнику (власникам) або уповноваженому ним (ними) органу (особі); щорічне заслуховування звіту керівника та оцінювання його діяльності; обрання комісії з трудових спорів відповідно до Кодексу законів про працю України; за мотивованим поданням вченої ради ЗВО, розгляд питань про дострокове припинення повноважень керівника; затвердження правил внутрішнього розпорядку закладу, положень про органи студентського самоврядування тощо.

Органом громадського самоврядування факультету ЗВО III або IV рівня акредитації є *збори (конференція) трудового колективу* факультету. Порядок його скликання та роботи визначається Статутом закладу освіти.

В органі громадського самоврядування факультету повинні бути представлені всі групи працівників факультету. Не менше 75 % загальної чисельності делегатів виборного органу мають становити педагогічні або науково-педагогічні працівники факультету і не менше 10 % – виборні представники з осіб, які навчаються. Збори скликаються не рідше одного разу на рік.

Орган громадського самоврядування факультету оцінює діяльність керівника факультету; затверджує річний звіт про діяльність факультету; вносить пропозиції керівнику закладу освіти про відкликання з посади керівника факультету; обирає виборних представників до вченої ради факультету; обирає кандидатури до вищого колегіального органу громадського самоврядування; обирає кандидатури до вченої ради закладу.

3. Роль Студентського самоврядування в управлінні закладом освіти.

У закладах вищої освіти створюються органи студентського самоврядування. Під студентським самоврядуванням розуміють право *студентської громади* (усі студенти денної форми навчання) самостійно вирішувати питання громадського життя студентів у межах чинного законодавства та Статуту закладу освіти.

Українське законодавство забезпечує обов'язкову участь студентів у прийнятті рішень на всіх рівнях у системі вищої освіти. В Україні створено Всеукраїнську студентську раду для розгляду актуальних проблем студентського життя.

Міністерство освіти і науки України на основі угоди співпрацює з Українською асоціацією студентського самоврядування (УАСС), яка на добровільних засадах об'єднує у своєму складі представницькі органи студентського самоврядування ЗВО усіх регіонів України. Ця співпраця передбачає проведення взаємних консультацій, залучення представників УАСС до підготовки нормативних актів із питань вищої освіти та соціального забезпечення студентів, спільне проведення конференцій та семінарів, надання необхідної УАСС інформації. Рішення студентського самоврядування мають дорадчий характер.

У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються законодавством, рішеннями спеціально уповноваженого центрального органу

виконавчої влади у галузі освіти і науки та відповідного центрального органу виконавчої влади, у підпорядкуванні якого перебуває заклад вищої освіти, Статутом закладу вищої освіти.

Основними завданнями органів студентського самоврядування є:

- забезпечення і захист прав та інтересів студентів, зокрема стосовно організації навчального процесу;
- забезпечення виконання студентами своїх обов'язків;
- сприяння навчальній, науковій і творчій діяльності студентів, створення відповідних умов для проживання і відпочинку студентів;
- стимулювання діяльності студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами; організація співробітництва зі студентами інших закладів вищої освіти і молодіжними організаціями;
- допомога у працевлаштуванні випускників;
- залучення студентів до реалізації державної молодіжної політики; забезпечення інформаційно-молодіжної, правової, психологічної, фінансової допомоги студентам (спільно з відповідними службами);
- репрезентація у керівництві ЗВО;
- координація діяльності старостату, кураторів академічних груп, студентського профкому;
- контроль за навчальною і трудовою дисципліною студентів, оперативне реагування на її порушення;
- участь у розподілі стипендіального фонду;
- участь у поселенні студентів у гуртожитки та виселенні їх;
- організація деканатами, відділом навчально-виховної роботи, господарською службою, директором студентського містечка, завідувачами гуртожитків, вихователями побуту, відпочинку і дозвілля студентів у гуртожитках тощо.

Студентське самоврядування здійснюється на рівні студентської групи, факультету, гуртожитку, закладу вищої освіти. Залежно від контингенту студентів, типу та специфіки вищого навчального закладу студентське самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів закладу вищої освіти.

Вищим органом студентського самоврядування є *загальні збори (конференція)* студентів закладу вищої освіти, які ухвалюють Положення про студентське самоврядування; обирають виконавчі органи студентського самоврядування та заслуховують їх звіти; визначають структуру, повноваження та порядок обрання виконавчих органів студентського самоврядування.

Збори старост академічних груп є інформаційно-дорадчим органом у ЗВО. Вони виконують роль зворотного зв'язку для системи управління. Збори проводить проректор, що опікується навчально-методичною діяльністю, і начальник навчально-методичного управління.

Збори старост академічних груп на рівні факультету проводить декан факультету або його заступник. На них роз'яснюють правила і графік здійснення навчальної діяльності, правила атестації знань і умови проведення специфічних навчальних заходів; розглядають труднощі, що виникли в процесі навчання; пояснюють накази по ЗВО і вказівки декана факультету, що стосуються інтересів студентів.

Органи студентського самоврядування існують у різноманітних формах (сенат, парламент, старостат, студентська навчальна (наукова) частина, студентські деканати, ради тощо).

Студенти розробляють проекти нормативних документів, затверджують їх на установчих конференціях, де обирають студентську виборчу комісію, яка організовує вибори до органів студентського самоврядування.

Завдання і запитання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність управління як процесу.
2. Розмежуйте компетенції Вченої ради закладу вищої освіти, вченої ради факультету і засідань кафедри.
3. Назвіть органи громадського самоврядування закладу вищої освіти. Яку вони відіграють роль в управлінні ЗВО?
4. Які органи входять до складу «студентського самоврядування»?
5. Яку роль відіграє участь у самоврядуванні для професійної діяльності?
6. Чи берете ви участь у самоврядуванні? Як ви її оцінюєте (активна, більш активна, менш активна, посередня)?

ЛЕКЦІЯ 10. ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ

1. Менеджер як керівник організації.
2. Соціально-психологічний портрет керівника закладу освіти.
3. Моделі і стилі управління.

Література

- Головин С. Ю. Словарь практического психолога. Минск: Харвест, 1998.
- Зязюн И. А. Основы педагогического мастерства: учебное пособие для педагогических высших учебных заведений. Москва: Просвещение, 1989.
- Карамушка Л. П. Психологія освітнього менеджменту: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 2004.
- Карамушка Л. П. Психологія управління: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів та слухачів інститутів післядипломної освіти. Київ: Міленіум, 2003.
- Коломінський Н. Л. Психологія педагогічного менеджменту. Київ: МАУП, 1996.
- Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті. Київ: МАУП, 2000.
- Майерс Д. Социальная психология. Интенсивный курс. СПб: прайм-ЕВРОЗНАК, 2000.
- Мельник Л. П. Психологія управління: курс лекцій. Київ: МАУП, 2002.

Основні терміни і поняття: менеджер освіти, керівник закладу вищої освіти, модель управління, стиль управління, ділове спілкування.

1. Менеджер як керівник організації

Сучасна система освіти відчуває дефіцит у досвідчених, висококваліфікованих кадрах: з одного боку, керівною роботою займаються управлінці часів Радянського Союзу, які потребують певної професійної та психологічної корекції; з іншого боку, відбувається процес «омолодження» корпусу керівників освітніх закладів – на зміну ветеранам управлінської праці приходить молоде покоління, яке потребує додаткової уваги, конкретної практичної допомоги та підтримки, адже здатність керувати не є привілеєм особливих людей – головною умовою розвитку професійних управлінських здібностей є практична діяльність на основі отриманих знань, серед яких здобутки психологічної науки є чи не найважливішими.

В наш час *Менеджер освіти* є тією людиною, яка здійснює роботу як керівник-професіонал. Це значною мірою гуманізована професія, оскільки, метою і результатом її праці є людина, особистість. Керівник є тією особою, на яку офіційно покладено функції управління колективом та організуючого діяльність – саме від менеджера, від його діяльності та майстерності залежить успішність функціонування ввіреної йому установи.

Рівні менеджерів відповідають рівням управління, тому виділяють такі групи:

1. *Технологічний рівень* – кожен день здійснює операції та дії (1 ранг).
2. *Управлінський рівень* – координує роботу всередині організації, узгоджуючи різні форми діяльності – управлінці середньої ланки (2 ранг).
3. *Інституційний рівень* – розробляє довгострокові плани, встановлює цілі, змінює політику організації, встановлює зв'язки з іншими організаціями – керівники вищої ланки (3 ранг).

Керівники *низької ланки* виконують такі функції:

- 1) здійснюють контроль за виконанням виробничих завдань;
- 2) постійно отримують дані про перебіг виконання завдань;
- 3) розпоряджаються обладнанням, сировиною;
- 4) розподіляють завдання серед працівників.

Менеджери цього рангу заміщають посади: майстра, бригадира, старшої медичної сестри, заввідділом, завкафедрою. Цей рівень управління є у всіх організаціях.

Зазвичай в організації є кілька рівнів управління. Менеджери *середньої ланки* мають два рівні: верхній та нижній. До посад цієї управлінської ланки відносять: військових офіцерів (від лейтенанта до полковника), директорів філіалів, заввідділом, деканів в освітніх установах. Керівники цієї ланки часто підлягають перестановкам, їх посади видозмінюються.

Керівники середньої ланки виконують такі функції:

- 1) виконують в разі необхідності обов'язки керівника вищої ланки;
- 2) приймають рішення по роботі свого підрозділу;
- 3) визначають проблеми, які виникають, і виносять їх на обговорення;
- 4) організують розробку пропозицій для покращення роботи;
- 5) часто беруть участь у переговорах;
- 6) готують інформацію для вищого керівника та для своїх підлеглих;
- 7) доводять рішення вищого керівника до своїх підлеглих.

Менеджери *вищої ланки* – ця ланка є найменш чисельною порівняно з іншими. Склад цієї ланки в організації містить максимум лише кілька людей. Це такі посади: президент, віце-президент, генеральний директор, управляючий, начальник самостійного департаменту, голова Ради, у вузі – ректор.

Керівники цієї управлінської ланки виконують такі функції:

- 1) приймають важливі рішення;
- 2) виконують великий обсяг робіт у високому темпі;
- 3) вирішують глобальні питання, які стосуються всієї організації загалом.

Гарний керівник обов'язково повинен дбати про згуртованість очолюваного ним колективу працівників, який є вищою формою розвитку спільності людей. Психологи відмічають, що для того, щоб досягти певної значної мети, менеджеру необхідно створити єдину команду (від франц. *наказ командира*) – колектив односторонців.

Колектив (від лат. *збирати разом*) – це група людей, яка характеризується організованістю і психологічною згуртованістю для досягнення спільних цілей діяльності, зумовлених суспільно корисними мотивами. Члени колективу як команди односторонців чітко бачать кінцеву мету і взаємодіють для її досягнення: тут діє принцип «*відкритості*» – для всіх найважливішою є одна головна мета.

Колективу властиві ознаки групи, тому можна вважати, що будь-який коректив – це група, але не кожна група є колективом. Колективи різняться за змістом, розміром та структурою, та кожен колектив незмінно має ті ознаки, які складають суть соціальної спільності людей.

Серед найважливіших умов формування єдиного колективу працівників виділяють такі:

- 1) всі члени групи мають чітке уявлення щодо мети спільної праці;
- 2) уміння кожного члена групи мають бути відомі іншим, оскільки функції доцільно розподіляти;
- 3) у групі повинні прагнути до удосконалення методів колективної роботи;
- 4) наявність розвинених самодисципліни та самоуправління, що дозволяє ефективно використовувати час та потенційні можливості членів групи;
- 5) відкритість стосунків у групі;
- 6) підтримка групою своїх членів та сприяння формуванню тісних взаємовідносин;
- 7) готовність групи зустріти та подолати різні труднощі на шляху до ефективної роботи.

Завданням менеджера є створення умов для нормальних гармонійних взаємовідносин працівника та колективу. В колективі доцільно мати спеціалістів різних рівнів, професійної майстерності для того, щоб працівники-початківці бачили свою професійну перспективу – це позитивно впливатиме на формування високого рівня домагань, а висококваліфіковані робітники відчуватимуть до себе

повагу з боку молодших, побачать, що їх досвід шанують, до них звертаються за допомогою. Добре, якщо працюють люди різні за віком – старші «заряджаються» від молодших ентузіазмом, енергією, а молодші в свою чергу привчаються до більшої стриманості в поведінці, дисциплінованості, організованості. Отже, найкращий варіант – це наявність у колективі різновікових груп, що зумовлює добрі міжособистісні стосунки.

Позитивним є і той момент, якщо в колективі працюють чоловіки та жінки, адже це сприяє стабільності. Психологи зазначають, що стабільними є різностатеві колективи, вони ж є більш згуртованими. Жінки пом'якшують атмосферу у чоловічому колективі, вносять додаткові стимули. Чоловіки у жіночих колективах також дають позитивний ефект. Статистичний досвід дає дані, що у мішаних колективах, де переважають чоловіки, взаємовідносини оцінюються членами колективу більш позитивно, ніж при домінуванні жінок.

У колективі можуть бути люди з різною мотивацією:

1) група працівників, які мають виключно один мотив – матеріальне заохочення, що викликає егоцентричні настрої. За соціологічними дослідженнями їх частка зазвичай складає 25 % від загальної кількості працівників;

2) група «середняків», які працюють «від» і «до» – вони не виявляють особливої активності, творчої ініціативи, демонстративності: можуть ефективно працювати, але не мають бажання. У структурі трудового колективу їх частка зазвичай складає приблизно 50–55 % від загальної кількості працівників;

3) група працівників з негативними характеристиками – 25 %. Вони порушують норми трудового законодавства, соціально запущені, цинічні.

Саме тому менеджер-професіонал повинен вивчати мотиви трудової діяльності працівників і враховувати їх в своїй управлінській діяльності: в колективі корисно мати і критично настроєних людей, і людей з почуттям гумору, які можуть розрядити негативно забарвлену психологічну ситуацію вдалим жартом.

2. Соціально-психологічний портрет керівника закладу освіти

Керівник – це особа, на яку офіційно покладені функції управління колективом і організації його діяльності. Він несе відповідальність перед законом за стан справ у групі, за результати її діяльності, є посередником соціального контролю та влади, а його діяльність регламентується відповідним правовим забезпеченням.

Проаналізувавши особливості управлінської діяльності, психолог В. Третяченко сформулював специфічні чинники, що об'єднують низку

диференційованих якостей і утворюють *модель особистісних якостей керівника*.

1. Адапційна мобільність. Це чинник, який визначає роль і місце особистості в динаміці міжособистісної взаємодії у малих соціальних групах, її соціометричний статус та позицію у функціональній структурі ділових відносин (прагнення впливати на інших, схильність до безперервних якісних змін умов праці, здатність протистояти дестабілізуючому впливу негативних форм поведінки тощо).

2. Емоційне лідерство. Воно передбачає домінування по «вертикалі» і «горизонталі» у неформальних групах усередині організаційної структури та ділове лідерство у неформальній групі свого підрозділу під час розв'язання більшості проблемних ситуацій.

3. Здатність до інтеграції соціальних функцій (ролей). Вона характеризується пристосуванням своєї поведінки до ролевих очікувань інших учасників соціального контакту (вміння бути і формальним емоційним лідером, і адміністратором, регламентованим посадовими інструкціями, правовими установами та неформальними нормами, які склались у певній організації).

4. Контактність. Це здатність до встановлення позитивних соціальних контактів. Її зумовлюють такі соціально-психологічні властивості особистості, як «відкритий» характер у спілкуванні, прагнення до поінформованості, високий рівень домагань, честолюбне прагнення до утвердження своєї особистості, здатність встановлювати ділові зв'язки, здатність вислуховувати та переконувати, схилити людей до себе, вміння поглянути на конфліктну ситуацію очима тих, хто конфліктує тощо.

5. Стійкість до стресу. Управлінська діяльність висуває високі вимоги до вольових та емоційних регуляторних механізмів у структурі поведінки та діяльності керівника. При кожному вольовому напруженні відбуваються емоційні перенапруження, що призводить, з одного боку, до зривів, неврозів та інших захворювань, а з іншого – як компенсаторна реакція у людини з'являються прагнення всупереч ситуації та логіці приймати рішення за виробленими заздалегідь алгоритмами, які не можна застосовувати у певній ситуації.

Ці якості, на думку В. Третяченка, забезпечують управлінську діяльність, яка виявляється в когнітивній, емоційно-комунікативній та регулятивній функціях, що доводять ідентичність складу управлінської діяльності та психіки (психологічної структури) особистості керівника.

Американські дослідники пропонують таку модель особистісних якостей керівника:

1) яскраво виражена здатність до стратегічного планування та прогнозування;

2) прийняття правильних і своєчасних перспективних рішень про виділення та розподіл ресурсів;

3) прагнення збільшити кількість своїх обов'язків через розширення масштабів діяльності або переходу на роботу вищого рівня;

4) уміння приймати творчі та раціональні пропозиції за умов високого ступеня ризику. Уникнення тривалого перебування у «зоні комфорту»;

5) упевненість у власних силах, сприйняття невдач як тимчасових негараздів;

6) прагнення мати значні права і, відповідно, нести відповідальність. Самонавчання в кабінетах і навчання з керівниками вищого рівня;

7) висока схильність до інтуїтивного передбачення та абстрактного аналізу розвитку складних процесів і критичних ситуацій;

8) використання максимальної кількості здібностей та сил у роботі. Внутрішнє оцінювання власних дій, уникнення постійного узгодження їх з оточенням;

9) концентрація уваги на розв'язанні проблеми, а не на виявленні винуватців; бажання працювати з підлеглими, які не бояться ризику та вміють приймати самостійні рішення;

10) власницьке ставлення до реалізованих ідей та результатів їх впровадження; використання за критичних умов перевірених ідей; економія часу при обґрунтуванні та підготовці рішень.

Акцентуація впливає на емоційну особливість індивідуальної поведінки людини, і менеджера також. Можна виділити такі акцентуовані типи управлінців:

- *бюрократичний тип* – дотримується суворої ієрархії, контролює все і всіх, протидіє нововведенням;
- *драматичний тип* – імпульсивна поведінка, любов до ризику, керування за методом «шоу», прагнення бути дуже поважною особою;
- *параноїдальний тип* – недовірливість. Влада, влада і ще раз влада! Консерватизм і прагнення уникнути непотрібного ризику. Раціоналізм та практичність;
- *депресивний тип* – боїться конкуренції, пасивний, спрощений підхід до управління, фатальність;
- *шизоїдний тип* – відрізняється замкнутістю, апатичністю, відсутністю або слабкістю контактів з підлеглими, вакуум у керівній ланці (відсутність або непостійність помічників).

Отже, якості і риси керівника умовно можна класифікувати на психологічні, інтелектуальні, професійні та соціальні. Усі вони мають інтегральний характер, адже містять у своєму складі простіші компоненти.

Якості, властиві керівникам, більшість фахівців розділяють на три групи: професійні, особисті і ділові.

До *професійних* відносять ті, які характеризують будь-якого фахівця. Тому володіння ними є лише необхідною передумовою успішного виконання людиною обов'язків керівника. Такими якостями є: високий рівень освіти, виробничого досвіду, знання відповідної і суміжних професій; широта поглядів, ерудиція; прагнення до постійного самовдосконалення, критичного сприйняття і переосмислення навколишньої дійсності; пошук нових форм і методів роботи, допомога близьким, їх навчання; уміння планувати свою діяльність.

Особисті якості керівника також мало чим повинні відрізнятися від якостей інших працівників, охочих, щоб їх поважали і на них зважали. Тут можна згадати: високі моральні стандарти; фізичне і психологічне здоров'я; високий рівень внутрішньої культури; чуйність, дбайливість, доброзичливе ставлення до людей; оптимізм, упевненість в собі.

Ділові якості, до яких необхідно віднести: уміння створити організацію, забезпечити її діяльність всім необхідним, поставити задачі і розподілити їх серед виконавців, координувати і контролювати роботу; честолюбство, прагнення до влади, особистої незалежності, до лідерства за будь-яких обставин, а деколи і за всяку ціну, завищений рівень домагань, сміливість, рішучість, наполегливість, воля, безкомпромісність у відстоюванні своїх прав; контактність, комунікабельність, уміння викликати до себе прихильність людей, переконати в правильності своєї думки, повести за собою; ініціативність, оперативність у вирішенні проблем, уміння швидко вибрати головне і концентруватися на ньому, але при необхідності легко перебудуватися; здатність керувати собою, своєю поведінкою, робочим часом, взаєностосунками в оточенні; прагнення до перетворень, нововведень, готовність йти на ризик самому і захоплювати за собою підлеглих.

Перелік особистісних якостей керівника можна продовжити. Величезне значення має поєднання якостей для керівника, вміння керувати на основі досвіду та розширення в галузі знань.

Проаналізувавши вітчизняну та зарубіжну психологічну літературу, Л. Орбан-Лембрик, фахівець соціальної психології, виділяє суб'єктивні чинники, які утруднюють і стримують управлінську діяльність:

1) невміння керувати собою, незнання своїх психофізіологічних можливостей, соціально-професійного потенціалу. Це призводить до нездатності справлятися зі стресами, які виникають у житті управлінців, керувати собою і максимально ефективно використовувати свій потенціал;

2) нечіткі особисті цінності. Це причина того, що керівнику не вистачить підстав для суджень, які можуть сприйматися оточенням як необґрунтовані.

Ефективна концепція управління загалом орієнтована на такі цінності, як успішність, реалізація потенціалу працівників, висока готовність до нововведень тощо;

3) невиразні особисті цілі, за яких керівники зрідка досягають успіху. Вони не можуть оцінити успіх інших, оскільки обмежені нечіткістю особистих цілей;

4) зупинений саморозвиток. Це є причиною того, що деякі керівники не вміють подолати свої слабкості і працювати над власним зростанням. Вони недостатньо динамічні, схильні уникати проблемних ситуацій, не розвивають усі свої здібності, втрачають природну співчутливість, їх ділове життя стає рутинною настільки, наскільки вони в інтересах особистої безпеки виключають зі своєї діяльності ризик;

5) невміння розв'язати проблеми, що призводить до їх нагромадження та привнесення у дії управління хаосу, непорозумінь;

6) брак творчого підходу. У цьому випадку керівник із низьким рівнем винахідливості зрідка висуває нові ідеї, нездатний змусити інших бути творцями й використовувати нові підходи в роботі. Він часто не ознайомлений з методами підвищення винахідливості;

7) невміння впливати на людей. У цьому випадку в своїх недоліках і труднощах вони звинувачують інших, критикують їх через те, що підлеглі, на їх думку, до них не прислуховуються;

8) недостатнє розуміння особливостей управлінської діяльності. Це призводить до невміння прогнозувати поведінку підлеглих, їх можливі помилки та реакції. Труднощі виникають при налагодженні зворотного зв'язку, що у практиці управління є інформацією, яка надходить від виконавців;

9) слабкі навички керівництва. За таких умов низька ефективність методів роботи керівника стає причиною того, що люди почувають себе незадоволеними і працюють, не використовуючи свій інтелектуально-професійний та соціально- психологічний потенціал;

10) невміння навчати. Що проявляється у невмінні управлінця передати власний досвід молодому керівникові, підвищити показники працівників і допомогти їм у саморозвитку;

11) низька здатність формувати групу (команду). Внаслідок цього керівникові не вдається перетворити її на кваліфікований і результативний колектив однодумців, робота групи зазвичай супроводжується труднощами або не дає віддачі.

На основі вищезазначеного можна виділити такі бажані характеристики для кандидата у менеджери:

1. Добре розвинені розумові здібності, розсудливість.
2. Оригінальність та винахідливість мислення, різнобічність знань.

3. «Невтомна» допитливість, схильність до самоосвіти, професійного самовдосконалення.
4. Зацікавленість людиною як особистістю, а не як матеріалом для впливу – неприємне враження викликають вислови деяких управлінців та політиків на зразок «людська маса» або «біомаса».
5. Розуміння (і в разі необхідності – корегування) своїх особистісних характеристик, почуття гумору.
6. Витримка та толерантність (тобто терпимість стосовно інших, розуміюче ставлення до їхніх особистісних особливостей).
7. Здібність займати «терапевтичну» позицію, встановлювати гнучкі конструктивні взаємовідносини з іншими.
8. Дар надихати працівників на саморозвиток та удосконалення, творчу діяльність.
9. Здатність витримувати напруження.
10. Вміння продуктивно використовувати свій час.
11. Готовність брати на себе відповідальність.
12. Почуття такту та здатність до співпраці.
13. Цілісність натури, самоконтроль та душевна рівновага.
14. Широта культурного горизонту – освіченості.
15. Глибока зацікавленість психологією та бажання поглиблювати знання з цієї наукової дисципліни.

Отже, вимоги до особистості керівника є традиційно високими, незалежно від того, якою кількістю підпорядкованих він управляє.

3. Моделі і стилі управління

На сьогодні існують дві основні моделі управління (директивна та кооперативна), які ми для кращого засвоєння розглянемо комплексно у поданих нижче таблиці та схемі.

Таблиця

Моделі управління

<i>№ з/п</i>	<i>Директивна модель</i>	<i>Кооперативна модель</i>
1	2	3
1. Інформація	Менеджер збирає інформацію	Менеджер інформує колектив і отримує інформацію від нього
2. Оцінка	Менеджер все оцінює сам	Менеджер цікавиться думками, поглядами підлеглих, обмінюється з ними думками з вирішуваної проблеми
3. Рішення	Менеджер самостійно приймає рішення	Менеджер приймає рішення разом із колективом, радиться з підлеглими

1	2	3
4. Ясність	Накази та розпорядження є чіткими: йдуть від керівника до підлеглих	Ясність та чіткість – результат спільного обговорення поставленого завдання
5. Прийняття рішення	Застосування санкцій, авторитет, переконання, приклад керівника, компетентність	Обговорення рішення, консультації
6. Взаємодія	Розподіл роботи на окремі складові, коли загальний план є лише у керівника	Колектив поєднаний спільною метою, кожен член колективу знає як свою роботу, так і роботу інших
7. Контроль	Безперервне спостереження	Самоконтроль та взаємоконтроль підлеглих

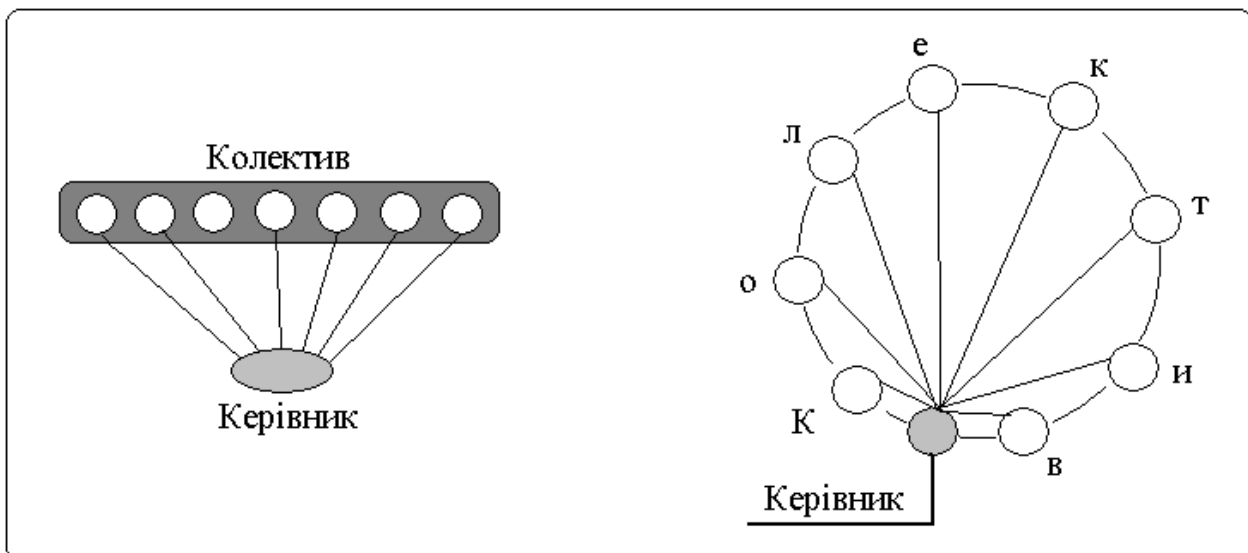

Схема 1. Моделі управління

Потрібно зазначити, що немає гарної чи поганої моделі управління, оскільки кожна модель має свої функції: перша модель є досить простою та оперативною, а ось друга більш складна, тому потребує багато часу і не може використовуватися, коли керівнику потрібно швидко прийняти рішення.

У першій моделі керівник – це «закрита фігура», він ховається за своєю посадою і не вдається у багаточисленні пояснення. Підлеглі повинні лише підкорятися йому, а тому немає місця для ініціативи колективу, домінує пасивність. Однак у тих випадках, коли потрібне прийняття рішень у мінливих обставинах, він є дуже ефективним.

Керівник другої моделі знає, що про нього говорять, думають у колективі, оскільки він має постійний зворотний зв'язок з підлеглими, у нього домінує розумна свобода, вільне вираження своєї індивідуальності кожним

членом колективу. У такого менеджера повинна бути висока кваліфікація кожного працівника.

Отже, ці моделі, так би мовити, рівноцінні, і вибір моделі управління буде залежати від: особистості лідера; розумових здібностей підлеглих; чисельністю колективу; ступеня терміновості; майстерності керівника.

Стили управління.

Будучи призначеним або обраним на посаду менеджера, керівнику потрібно ознайомитися з арсеналом тих знань, якими повинен володіти лідер робочої групи, адже взаємовідносини підлеглих з керівником, психологічний клімат у колективі та результати роботи колективу залежать від стиля управління, який реалізує керівник.

Стиль управління – це стійка система способів, методів, прийомів впливу керівника на колектив, організації спільної діяльності для досягнення значимих цілей.

У сучасній літературі з управління стиль взаємодії керівника з підлеглими розглядається на основі підходу німецького психолога К. Левіна, який працював у 1930-х роках в США. Він виділяє три основні стилі керівництва і, відповідного до цього, три типи керівників: автократи, демократи і лейзесфери (від англ. *невтручання, потурання*). Ця класифікація отримала широке визнання у науці та поширення у повсякденному житті (схема 2).

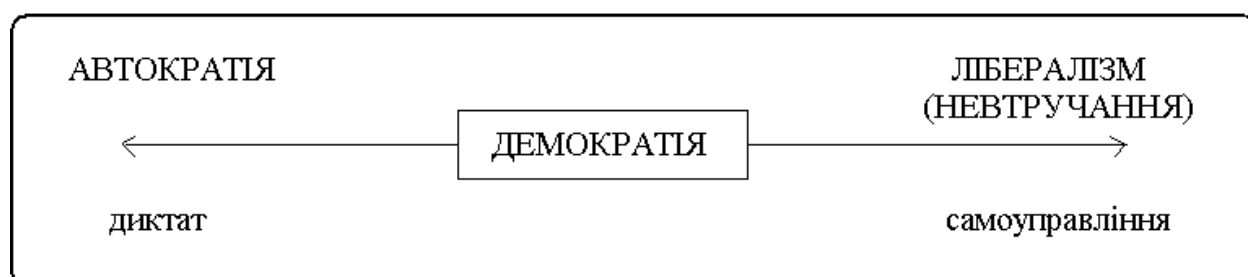

Схема 2. Стили управління

За цією схемою можна побачити, що діапазон стилів управління розвивається за шкалою між двома полярностями «автократія – невтручання», які поєднують між собою стиль «демократія».

Авторитарний (тоталітарний) *стиль* управління – це надмірна централізація влади: рішення завжди приймає керівник, він зосереджує владу у своїх руках, бере на себе все, навіть часткові функції управління, намагається унеможливити всі необхідні саморегуляційні механізми цього процесу.

Такий стиль часто називають директивним або диктаторським. Автократ самовладно розв’язує більшість питань життя колективу, ні з ким не радиться, не прагне до колегіальності у роботі. Проводячи ділові наради, авторитарний

менеджер владно, категорично формулює свою думку, може бути різким. Такий керівник заперечень і критики не любить і не приховує цього. Цей управлінець має догматичне мислення, коли лише одна відповідь є правильною (зазвичай саме його), а всі інші є помилковими. Авторитарний менеджер має хворобливе управлінське честолюбство: його внесок у прийняття рішення завжди повинен бути найбільшим. Це директивний стиль, при якому керівник схильний до перебільшення адміністративних методів впливу: стимулюючи трудову активність підлеглих, він використовує переважно негативні стимули (зауваження, попередження, докори, погрози, покарання, позбавлення пільг, заборони), які викликають у підлеглих страх, пригнічення. Все це породжує роздратування проти керівника, а іноді й емоційні вибухи, демонстративну непокору. Тому тут зазвичай панує адміністративно-командна система, де спостерігається велика інтенсивність контролю підлеглих з боку керівника, який прагне все контролювати особисто, а весь колектив працює за девізом: *«подобається чи не подобається шефу»*.

Авторитарні лідери схильні до стереотипів, мають жорсткі настанови до людей, що формує у них *«чорно-біле»* сприйняття, вони схильні до навішування ярликів. Управління при такому стилі жорстке, оскільки авторитарний стиль істотно обмежує спілкування між керівником та підлеглими. Такий керівник не враховує індивідуальних особливостей підлеглих, у неформальних відносинах він офіційний, холодний.

У цьому стилі більше недоліків, ніж переваж. Головні недоліки можна сформулювати так:

- 1) низька ініціативність підлеглих;
- 2) висока вірогідність помилкових рішень;
- 3) пасивність співробітників;
- 4) гальмування нововведень;
- 5) негативний психологічний клімат.

Використання такого стилю управління менеджером доцільне у таких ситуаціях:

- 1) у випадку аварій, кризових ситуацій;
- 2) у колективі, в якому запущена робота;
- 3) за відсутності дисципліни;
- 4) криза керівництва.

В усіх інших випадках авторитарний стиль управління негативно впливає на настрій підлеглих (психологічний клімат колективу) та на ефективність роботи всієї організації.

Демократичний (колегіальний) стиль управління – рішення приймається колективом, оскільки керівник прагне врахувати думки інших

спеціалістів та перевірити власні. Головне – це компроміси: в результаті учасники ділової наради переконуються, що у спільно прийнятому рішенні є їхній внесок, що їх співробітництво допомагає керівнику.

У цьому випадку використовуються позитивні стимули для покращення роботи підлеглих: заохочення, подяки, перспективи у майбутньому тощо. Свої вимоги до них менеджер-демократ висловлює найчастіше у м'якій формі: побажання, поради, рекомендації. Контроль за діяльністю підлеглих здійснюється, але не до дрібниць, як у автократа, такий керівник заохочує працівників до само- і взаємоконтролю, що підкреслює довіру до них і у такий спосіб розвиває самостійність. Демократ постійно турбується про згуртованість трудового колективу, прагне підтримати єдність працівників, попереджує ускладнення у людських стосунках. Менеджер працює з цілим колективом, нікого особливо не виокремлює, не порушує офіційної субординації. Він не стереотипний в оцінках та поведінці, широко спирається на підлеглих, делегує відповідальність своїм заступникам.

Демократичний стиль управління вважається найбільш ефективним, що забезпечує високу ймовірність правильних виважених рішень, високу ініціативність кожного члена колективу, активність та задоволеність працівників своєю роботою, гарний психологічний клімат. Реалізація демократичного стилю можлива при високих інтелектуальних, організаторських, психологічно комунікативних здібностях менеджера. Цей стиль використовується там, де робоча група перебуває на високому рівні зрілості, де є дисципліна і порядок.

Ліберальний стиль управління, або анархічний: його особливою відмінністю від всіх інших типів є незначна активність керівника в управлінні. Такого менеджера мало цікавить процес повсякденної роботи, він нечасто відвідує виробничі підрозділи, слабо здійснює функції контролю і, як наслідок, – слабка обізнаність зі станом справ в очолюваній організації.

Ліберальний стиль управління може бути результатом суб'єктивних особливостей особистості керівника. Це можуть бути або слабкі професіонали (молоді спеціалісти); або люди, які виконують свої управлінські функції, виходячи з тактичних міркувань особистої кар'єри з прицілом на іншу роботу; або це люди з такими рисами характеру, як надмірна доброзичливість, слабка сила волі, зайва довірливість. Причиною ліберального стилю управління може бути і бажання керівника поберегти своє здоров'я.

Ліберал – людина невимоглива, до критики ставиться байдуже: сприймає її з готовністю, обіцяє виправитися, але продовжує працювати по-старому. Ліберальні менеджери постійно проводять консультації, уникають прямих наказів, завжди намагаються дійти згоди з іншими. Деякі керівники

виявляють елементи ліберального управління у відносинах з вищим керівництвом, а от з підлеглими – ніколи. Однак гарний менеджер навіть у сумнівних випадках бере на себе провину своїх підлеглих, якщо це можливо.

Ліберальний стиль управління доцільно використовувати лише там, де цього потребують інтереси справи, колективу, а не особисті зацікавлення та нахили керівника. Зокрема, елементи ліберального стилю управління варто використовувати в управлінні колективами інтелектуалів, оскільки там потрібна вільна та творча атмосфера.

Отже, управління є цілеспрямованою організацією та оптимізацією керівництва колективом за допомогою адміністративних повноважень й особистого авторитету. Управління залежить від майстерності як професійного вміння керівника, яке набувається внаслідок роботи над собою: успіх приходить до того, хто володіє сукупністю професійних та особистісних якостей. Тому основними структурними складовими сучасного освітнього менеджера є глибокі професійні знання, позитивні морально-комунікативні якості та стиль управління.

Завдання і запитання для самоперевірки

1. Розкрийте зміст поняття «культура ділового спілкування».
2. Поясніть особливості вербальної та невербальної мови ділового спілкування.
3. Як дотримуватись етичних норм в усних і письмових видах ділового спілкування?
4. Підготуйте дві-три педагогічні ситуації, з якими Ви стикалися (брали участь, були свідком, чули від інших студентів) у процесі навчання у ЗВО та запропонуйте варіант їх вирішення (суб'єкт-суб'єктні відносини: викладач-студент; студент-студент та ін.).

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇХНЬОЇ ПІДГОТОВКИ

Критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти

Семінарське заняття

- знання вузлових проблем дидактики історії і характеру висвітлення їх в освітніх документах, науковій та методичній літературі;
- розуміння особливостей формування системи вищої історичної освіти в Україні;
- вміння працювати з навчально-методичним комплексом;
- правильне обґрунтування наукових положень історичними фактами, освітніми інноваціями тощо;
- володіння категоріальним апаратом на сучасному рівні;
- послідовне викладення матеріалу з висновками в кінці відповіді;
- вільне володіння нормами сучасної української літературної мови.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 1.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Питання для обговорення:

1. Поняття та сутність кредитно-модульної системи навчання.
2. Основні елементи КМС.

3. Модернізація форм і методів навчання у контексті кредитно-модульної системи.

4. Особливості нормування навчального навантаження. Робочі навчальні програми в умовах КМС.

Рекомендована література

Болюбаш Я. Тимчасове положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців. URL: http://pidruchniki.com/pravo/timchasove_polozhennya_pro_organizatsiyu_navchalnogo_protsestu_kreditno-modulniy_sistemi_pidgotovki_fahi

Драч І. І. Компетентісний підхід як засіб модернізації змісту вищої освіти. *Проблеми освіти: Науковий збірник* / Кол. авт. Київ, 2008. Вип. 57.

Кінаш Р. І., Гладішев Д. Г. Вища освіта України і Болонський процес. Конспект лекцій з курсу «Вища освіта України і Болонський процес» для студентів базового напрямку «Мистецтво». Львів, 2006. URL: <http://nayrok.com.ua/elknugu/183-vischa-osvta-ukrayini-bolonskiy-proces.html>

Січкаренко Г. Г. Трансформація вищої освіти в незалежній Україні. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2009.

Національний звіт України про впровадження положень Болонського процесу. 14 грудня 2006 року. URL: <http://timo.com.ua/node/615>

Хан Є. Реформування вищої освіти як один з виявів цивілізаційного вибору: досвід України та Росії. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/yevgenhan-reformuvannya-vyshhoyi-osvity-yak-odyn-z-vyyaviv-tsyvilizatsijnogo-vyboru-dosvid-ukrayiny-ta-rosiyi/>

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 2.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Питання для обговорення

1. Семінарське заняття у закладі вищої освіти. Мета, функції і задачі.
2. Види семінарських занять. Спецсемінар.
3. Методика організації і проведення семінарського заняття.

Завдання: Змоделювати алгоритм підготовки викладача до семінарського заняття.

Рекомендована література

Гушинець Н. О. Інноваційні методи і форми проведення семінарських занять. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/gushinez.php>

Єфремов С. В. Роль семінарського заняття у навчальному процесі середньої та вищої шкіл. URL: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2011-03/11ysvahs.pdf>

Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі. Київ, 2007. С. 32–38.

Плахтій Т. Методика проведення семінарських занять за алгоритмом роботи динамічної мережі для вирішення творчих та евристичних задач. 14.11.10. (авт. блог). URL: <http://politiko.ua/blogpost45883>

Ротань Н. В. Застосування інноваційних методів навчання при проведенні семінарських занять викладачами спеціальних дисциплін на спеціальності «бухгалтерський облік». URL: <http://sbornik.college.ks.ua/downloads/sbornik4/pdf/27.pdf>

Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ, 2010. С. 176–185, 198–203. URL: https://vk.com/doc137973041_437073701

Шкала оцінок якості проведення семінарських занять

Фактори, що враховуються	Оцінки				
	Відмінно	Добре	Задовільно	Незадовільно	Дуже погано
<i>1. Для доповідачів</i>					
1.1. Дотримання регламенту					
1.2. Розкриття змісту питання					
1.3. Залучення практичного матеріалу, прикладів, ілюстрацій					
1.4. Змістовність, логіка викладання, стиль мовлення					
1.5. Вміння зацікавити аудиторію					
<i>2. Для ведучого</i>					
2.1. Розробка і дотримання регламенту занять					
2.2. Знання питання, вміння виправити, доповнити					
2.3. Вміння організувати обговорення					
2.4. Психологічний такт, стиль мовлення					

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 3. ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ.

Питання для обговорення

1. Загальні засади науково-дослідної діяльності студентів.
2. Види і форми науково-дослідної роботи студентів.
3. Організація науково-дослідної роботи студентів. Шляхи і методи залучення студентів до науково-дослідної роботи.

Рекомендована література

Артемчук Г. І., Курило В. М., Кочерган М. П. Методика організації науково-дослідної роботи. Київ, 2000.

Бріжаний О. В., Грицай С. М. Вибір проблеми і напрямів наукових досліджень. Суми, 2011.

Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016.

Морозов В. В. Предмет наукових досліджень і принципи дослідницької діяльності у системі педагогічного процесу.

Колесников О. В. Основи наукових досліджень. навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2011.

Науково-дослідницька діяльність у фаховій підготовці майбутнього вчителя: збірник статей. Вінниця, 2015. URL: http://www.vspu.edu.ua/faculty/geogr/chemistry/art_web_2015/3.pdf

Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ: Центр учбової літератури, 2010.

П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі. Київ, 2003.

Спіцин Є. С. Методика організації науково-дослідної роботи студентів у вищому закладі освіти. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2003.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРУП СТУДЕНТІВ ІЗ ВИВЧЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМ ІСТОРІЇ. ІСТОРИЧНІ ГУРТКИ

Питання для обговорення

1. Роль наукової праці у розвитку творчих здібностей студента.
2. Методика роботи студентів із виконання навчальних проєктів.

3. Методика проведення занять у проблемних групах.
4. Студентський науковий гурток.

Рекомендована література

Гончарова Н. О. Методика викладання історії у вищій школі: навч. посібник. Харків: ФОП Шейніна О. В., 2009. С. 248–258.

Методичні вказівки до оформлення дипломних проектів (робіт) для студентів всіх спеціальностей / уклад. В. В. Кухарчук, О. Г. Ігнатенко, Р. Р. Обертах. Вінниця, 2002.

Науково-практичні аспекти організації навчальної і методичної роботи: монографія / за ред. В. П. Шевченка. Донецьк, 2004.

Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: навч. посібник / уклад. Я. Я. Чорненький, Н. В. Чорненька, С. Б. Рибак. Київ, 2006.

Петрук В. Г., Володарський Є. Т., Мокій В. Б. Основи науково-дослідної роботи: навч. посібник. Вінниця, 2006.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 5. УПРАВЛІНСЬКЕ СПІЛКУВАННЯ

Питання для обговорення

1. Культура ділового спілкування.
2. Вербальна та невербальна мова ділового спілкування.
3. Етика в усних видах ділового спілкування.

Тема практичного заняття: Управлінська етика. Етикет в управлінні.

Рекомендована література

Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих навчальних закладах освіти. Київ: ВВП «Компас», 1997. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/1_890_43757791.pdf

Етика ділового спілкування: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко, Я. І. Юрків; Держ. закл. Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ: Вид-во ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. 507 с.

Прищак М. Д., Лесько О. Й. Етика та психологія ділових відносин: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Харків: Бурун Книга, 2004. URL:

https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/12lesko_etika_ta_psihologiya_dilovih_vidnosin/index.html

Хриков Є. М. Управління навчальним закладом: навч. посіб. Київ: Знання, 2016. С. 55–63, 283–310.

Чайка Г. Л. Культура ділового спілкування менеджера. Київ: Знання, 2005. 442 с.

Чмут Т. К., Чайка Г. Л. Етика ділового спілкування: навч. посібник. 4 вид., стер. Київ: Вікар, 2004.

Шеломенцев В. М. Етикет і сучасна культура спілкування. Київ: Лібра, 2003. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-170.html>

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Вимоги до виконання самостійної роботи

- актуальність тематики практичного завдання, його професійне спрямування;
- розуміння алгоритму виконання практичного завдання;
- вміння працювати з джерельною базою, навчально-методичним комплексом;
- послідовне викладення матеріалу з висновками в кінці відповіді;
- вільне володіння нормами сучасної української літературної мови.

Вимоги до підготовки доповіді з використанням презентації

Під доповіддю розуміється аналіз опублікованої літератури з проблеми, тобто систематизований виклад чужих обнародованих думок із вказівкою на першоджерело і в обов'язковому порядку із власною оцінкою викладеного матеріалу.

Джерелом може бути будь-який опублікований добуток, включно й роботи в Інтернеті (із вказівкою точної адреси вебсторінки), а також інтерв'ю, що автор узяв у того або іншого фахівця (з обов'язковою вказівкою дати і місця інтерв'ю).

Всі цитати й будь-які маловідомі відомості (думки фахівців, цифри, факти та ін.), почерпнуті із цих джерел, повинні мати свої посилання або виноски. Переписані без посилань і виносок монографії, підручники, реферати, статті з журналів розцінюються як незадовільна робота.

Обсяг доповіді, що рекомендується, – від 10 до 15 аркушів формату А4, без титульного аркуша і сторінки із переліком використаної літератури.

Структура:

- Титульний аркуш .
- Текст реферату (доповіді) відповідно до плану.
- Список використаної літератури та джерел (5–10 назв).

Оформлення:

- шрифт Times New Roman
- кегль 14,
- інтервал – 1,5
- поля: ліве – 3 см, праве – 1 см, верхнє й нижнє – по 2 см.

САМОСТІЙНА РОБОТА 1

Завдання: Схарактеризувати закон України «Про вищу освіту», визначити власне бачення перспектив його втілення в освітню сферу України (повний текст документу виставлений на порталі).

Закон України «Про вищу освіту», прийнятий Верховною Радою України 01.07.2014 р., набув чинності 06.09.2014 р.

1. Вихідні дані закону

Законодавство України про вищу освіту базується на Конституції України і складається із законів України «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» цього Закону та інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку.

2. Мета і задачі документа.
3. Основні терміни та їх визначення.
4. Структура.

Закон складається з 15 розділів та 79 статей:

Розділ I. Загальні положення

Розділ II. Рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти

Розділ III. Стандарти освітньої діяльності та вищої освіти

Розділ IV. Управління у сфері вищої освіти

Розділ V. Забезпечення якості вищої освіти

Розділ VI. Вищі навчальні заклади

Розділ VII. Управління вищим навчальним закладом

Розділ VIII. Доступ до вищої освіти, прийом, відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах

Розділ IX. Організація освітнього процесу

Розділ X. Учасники освітнього процесу

Розділ XI. Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у вищих навчальних закладах

Розділ XII. Фінансово-економічні відносини у сфері вищої освіти

Розділ XIII. Міжнародне співробітництво

Розділ XIV. Контроль у сфері вищої освіти

Розділ XV. Прикінцеві та перехідні положення.

Близько 1/7 всього тексту Закону зайняли зміни до чинного законодавства.

5. Коротка характеристика розділів.

6. Власне бачення корегування закону.

САМОСТІЙНА РОБОТА 2

Завдання: Схарактеризувати систему вищої освіти певної країни чи регіону.

Алгоритм виконання самостійної роботи:

1. Обрати з переліку країну чи регіон:

- Великобританія
- Франція
- Німеччина
- США
- Польща
- Китай
- Країни Прибалтики (порівняльна характеристика)
- *Свій варіант.*

2. Підібрати джерела і літературу, ілюстративний матеріал щодо історії і сучасного стану системи вищої освіти обраної країни.

3. Логічно структурувати доповідь-презентацію за такими положеннями:

- структура системи вищої освіти;
- принципи і пріоритети побудови системи вищої освіти;
- умови для вступу і навчання для громадян країни;
- умови для вступу і навчання для іноземців;

- організація процесу навчання (навчальний рік, іспити, навчальна практика, канікули);
 - змістовна частина (предмети, години, самостійна робота);
 - система управління;
 - результативність системи навчання.
4. Підготувати презентацію за допомогою Microsoft PowerPoint (до 10 кадрів).
5. Магістрантам, яким дозволено індивідуальне навчання, зробити доповідь (10–15 с.).

САМОСТІЙНА ПРАКТИЧНА РОБОТА 3

Завдання: Розробити семінарське заняття за темою, яка є складовою частиною Вашої магістерської роботи.

Алгоритм виконання самостійної роботи:

- обрати тему семінарського заняття;
- розробити план семінарського заняття;
- підібрати основну і додаткову літературу, створити джерельну базу;
- підібрати навчальний матеріал і сформулювати тези відповідей до кожного питання;
- розробити індивідуальні та групові форми контролю з метою закріплення навчального матеріалу.

Тема: Погляди сучасних науковців на голод 1932–1933 рр. в Україні
(зразок)

- План.
- Рекомендована література.
- Короткий виклад питань.
- Форми контролю отриманих знань на семінарському занятті. Теми додаткових доповідей.

САМОСТІЙНА ПРАКТИЧНА РОБОТА 4

Завдання: Розробити і продемонструвати текст лекції закладу вищої освіти.

Алгоритм виконання самостійної роботи:

1. Підготовка тексту лекції

Основні вимоги до лекції:

- високий теоретичний рівень інформації, посилення на законодавчі та нормативні акти, на нові досягнення науки;
- розкриття наукових засад курсу;
- зв'язок теорії з практикою, зосередження уваги студентів на питаннях, які вирішуються у світлі сучасних вимог;
- рекомендації до поглибленого самостійного вивчення тем, необхідних для практичної роботи.

Методика роботи над лекцією передбачає приблизно такі етапи:

- відбір матеріалу для лекції;
- визначення обсягу та змісту лекції;
- вибір послідовності та логіки викладу;
- підбір ілюстративного матеріалу;
- вироблення манери читання лекції.

У структурі лекції виділяють три частини: вступ, основний зміст і висновки.

У *вступі* встановлюється зв'язок теми з вивченим матеріалом, визначаються цілі, завдання лекції, подається план лекції. Список інформаційних джерел та літератури можна запропонувати у вступі, а можна і в кінці лекції.

Мова лектора повинна бути лаконічною і виразною. На *вступ* відводиться 5–8 хв. В *основному змісті* відображаються ключові ідеї, теорія питання. По можливості викладаються різні погляди. Подаються оціночні судження лектора. Формулювання висновків після кожної логічної частини (при цьому починати кожен логічний блок окремим вступом не обов'язково).

У третій частині лекції – *узагальнення / висновки* – розробляються узагальнення і висновки загалом з теми. Відбувається презентація майбутнього лекційного матеріалу. Викладач визначає напрями самостійної роботи студентів.

Щоб добре виступити, треба добре підготуватися. Підготовка лекції містить такий важливий компонент, як повноцінне спілкування.

Лектор повинен враховувати низку вимог, щоб отримати ефективний результат:

- 1) судження має бути сформульоване чітко, зрозуміло, доказово;
- 2) використання наочності полегшує сприйняття і розуміння досліджуваних положень; проте не потрібно перевантажувати аудиторію ілюстративним матеріалом, він повинен відігравати підпорядковану роль;

3) швидке і правильне орієнтування в обстановці виступу, вміння реагувати на репліки, не піддаватися страху, зайвому хвилюванню;

4) контакт із слухачами. Контакт логічний – це активність думки студента у відповідь на розумову діяльність викладача. Психологічний контакт забезпечує співробітництво викладача і студента.

САМОСТІЙНА РОБОТА 5.

Завдання: Написати есе на тему «Моє педагогічне кредо»

Алгоритм виконання самостійної роботи.

План есе:

1. Дані про себе.
 2. Життєве кредо (слово, речення, фраза, висловлювання, яка найбільше розкриває мету, ставлення до життя, життєву позицію).
 3. Педагогічне кредо.
 4. Ілюстрації, що відповідають погляду на професію (мотивація) (сова – мудрість, книга – навчання, дерево – пізнання, дитина – особа учня і т. ін.).
 5. Бажані якості педагога.
 6. Власний стиль спілкування. Пояснити чому.
 7. Мої амбіції.
 8. Мої досягнення.
 9. Як я можу використати отримані компетенції у професійній діяльності.
- Життєве і педагогічне кредо (приклади). URL: http://innagidkih.ucoz.com/publ/prezentaciji/rizni_statti/zhitteve_ta_pedagogichne_kredo/6-1-0-39

САМОСТІЙНА ПРАКТИЧНА РОБОТА 6.

Тренінг-спілкування: педагогічний менеджмент

Завдання: уважно ознайомитися з вправами і виконати ті, які вимагають попередньої підготовки до заняття (перші 6 вправ).

Тренінг як нова педагогічна технологія вбирає у себе зміст усіх визначень цього поняття, бо охоплює різноманітні методи та прийоми. Тренінг допомагає в організації і проведенні навчального процесу, створює комфортні

умови для співпраці вчителя і учнів, викладачів і студентів, виявляє майстерність педагогів.

Ці вправи дають змогу кожному отримати образні й вербальні відображення, асоційовані з архітектурною спорудою, з будь-якою твариною, героєм твору. Тому вони збагачують уявлення людини про себе значущими деталями. Людина зберігає у своїй пам'яті інформацію про себе, побачену іншими, як про стійку архітектурну споруду, тварину, романтичного героя літературного твору. Ця інформація може стати у нагоді їй у критичній ситуації, допоможе уникнути переоцінки або надасть відчуття своєї значущості для інших.

Тренінги партнерського спілкування. Психогімнастичні вправи мають створити такий рівень відкритості, відвертості, довіри, емоційної свободи, згуртованості і такий стан кожного учасника, які б дозволили успішно працювати, просуватися вперед. Вони є містком для переходу до інших етапів тренінгу.

Вправи попереднього виконання

- Позитивні риси характеру людини.
- Негативні риси характеру людини.
- Як змінити риси характеру?

Алгоритм проведення заняття:

- Важливим етапом тренінгу є початок занять, він має назву «знайомство».

Мета вправ: поліпшити настрій учасників, допомогти краще пізнати одне одного.

- Виконання вправ.
- Тренінг сенситивності (проводиться на занятті)

Сенситивність – це цілісна, загальна здібність людини, яка здатна прогнозувати почуття, думки та поведінку іншої людини.

Головні завдання, які вирішує тренінг сенситивності:

- 1) збільшити розуміння себе та розуміння інших;
- 2) розуміти групові процеси через відчуття локальної структури;
- 3) розвивати окремі навички у поведінці.

Рекомендація: ми ускладнюємо цю вправу, яка подібна до першої вправи тренінгу партнерського спілкування.

- Тренінг креативності

Професія педагога – професія творча. Саме від рівня інтелектуального потенціалу вчителя, його вміння творчо мислити і втілювати свої задуми у життя залежить кінцевий результат розвитку учнів / студентів. Отже, чим вищою є креативність педагога, тим більше шансів для розвитку творчого потенціалу у учнів / студентів.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Вимоги до виконання індивідуального творчого завдання

- розкриття теми, історична ерудиція;
- аргументація власної думки із залученням наукової літератури та історичних джерел та наведенням конкретних фактів;
- висновки, що узагальнюють авторську позицію;
- повнота та доречність посилань;
- оформлення;
- мовна грамотність.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

Розробка робочої програми вибіркової навчальної дисципліни

(за основу беруться тема і матеріали магістерської роботи)

Для кожної навчальної дисципліни вищим навчальним закладом складається *робоча програма навчальної дисципліни*, яка є нормативним документом вищого навчального закладу. Робоча програма містить послідовний виклад конкретного змісту навчальної дисципліни, визначає послідовність та організаційно-методичні форми її вивчення, обсяг часу на різні види навчальної роботи, форми і засоби поточного та підсумкового контролю.

Компонентами робочої програми (вибіркової навчальної дисципліни) є:

- пояснювальна записка;
- тематичний виклад змісту навчальної дисципліни;
- перелік лабораторних і практичних занять;

- види самостійної роботи студентів;
- список літератури;
- форми і методи поточного та підсумкового контролю успішності навчання.

Відповідно до сучасних вимог у робочій навчальній програмі повинні бути висвітлені такі аспекти:

– формулювання призначення навчального предмета в системі підготовки фахівця (визначення провідної функції предмета);

– визначення освітньої, виховної і розвивальної мети, які потрібно реалізовувати в процесі навчання (з урахуванням призначення навчального предмета і вимог кваліфікаційної характеристики);

– визначення структури й розділів навчального предмета з урахуванням провідної його функції: основні теми предмета; структурно-логічні зв'язки з іншими предметами; послідовність вивчення навчальних тем на основі встановлених зв'язків;

– визначення вимог до знань і вмінь із кожної теми та рівня їх сформованості;

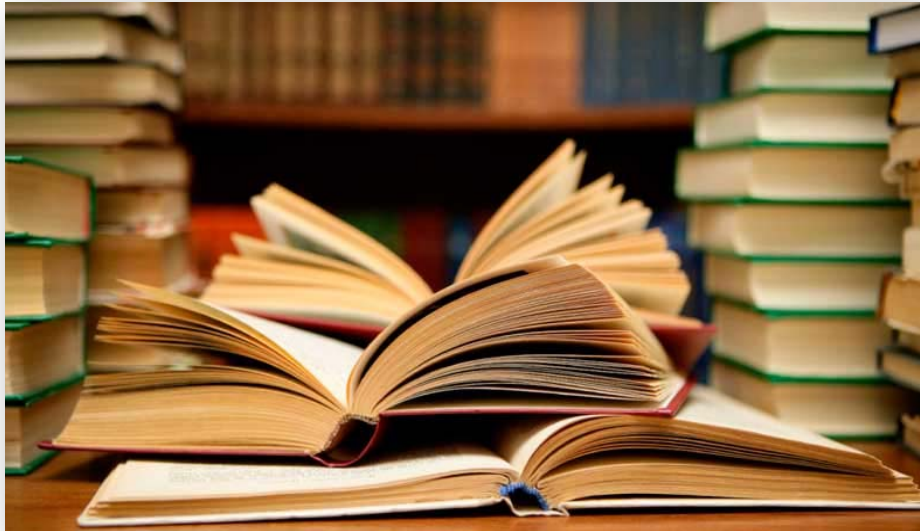
– планування лабораторних і практичних занять з урахуванням їх головної дидактичної мети – формування професійних і практичних навичок;

– відбір змісту навчального матеріалу з кожної навчальної теми з огляду на дидактичні принципи науковості й доступності навчального матеріалу, системності й послідовності навчання, зв'язку навчання з професійною діяльністю тощо;

– визначення обсягу та змісту самостійної роботи студентів (збільшення кількості самостійних аудиторних та позааудиторних занять);

– визначення та розроблення форм і методів контролю успішності навчання;

– оформлення навчальної програми відповідно до дидактичних нормативів.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2145-19

Збірник основних нормативних актів про вищу освіту, наукову діяльність, підготовку та атестацію наукових кадрів / ред. М. І. Панова. Харків: Гриф, 2003. 336 с.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, затверджена Указом Президента України від 25.06.2013. № 344. URL: <http://mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>

Основна література

Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

Гончарова Н. О. Методика викладання історії у вищій школі. Харків–Ізмаїл, 2013. 328 с.

Горохівський П. І. Вивчення курсу «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі». Умань: ПП Жовтий О., 2012. 256 с.

Дидактичні системи у вищій освіті: навч. посіб. / авт.-упоряд. В. В. Бойченко. Умань: ПП Жовтий О. О., 2013. 121 с. (Серія «Педагогіка вищої школи»).

Карамушка Л. П. Психологія освітнього менеджменту: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 2004. 466 с.

Михайличенко О. В. Методика викладання суспільних дисциплін у вищій школі: навч. посібник. Вид. 2-е, доп. та перероблене. Суми, СумДПУ, 2009. 122 с.

Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі: навч. посібник. Київ: ЧП, 2007. 211 с.

П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі: навч. посібник. Київ, 2003. 116 с.

Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 6-те вид., переробл. і доповн. Київ: Знання, 2008. 310 с.

Допоміжна література

Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу. *Вища освіта України*. 2004. № 1. С. 5–9.

Баханов К. О. Специфіка методики навчання історії у вищій школі. URL: <http://vuzlib.com/content/view/239/84/>

Дуткевич Т. В., Терещенко В. А. Психологічна готовність майбутніх учителів до інтерактивної взаємодії з учнями: монографія. Кам'янець-Подільський: Буйницький О. А., 2010. 159 с.

Етика ділового спілкування: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко, Я. І. Юрків; Держ. закл. Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ: Вид-во ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. 507 с.

Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. Вип. 1. / голов. ред. І. А. Зязюн, редкол.: Н. Г. Ничкало та ін. Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2011. 193 с.

Колесников О. В. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 144 с.

Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті. Київ: МАУП, 2000. 286 с.

Кузьмінський А. І. Педагогічна майстерність викладача вищої школи та її вплив на якість навчання. *Е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку»*. 2010. Вип. 2.

Малнацька О., Мирончук Н. М. Педагогічна майстерність викладача ВНЗ. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць* / за заг. ред. проф. С. С. Вітвицької, доц. Н. М. Мирончук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 61–64.

Моргулець О. Б. Управління вищим навчальним закладом як суб'єктом ринку: монографія. Київ: КНУТД, 2017. 454 с.

Нащекина О. Н., Тимошенко І. В. Методология научных исследований: учеб. пособие. Харьков: НТУ ХПИ, 2011. 303 с.

Педагогічна майстерність: хрестоматія: навч. посіб. / упоряд.: І. А. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін.; за ред. І. А. Зязюна. Київ: СПД Богданова А. М., 2008. 462 с.

Плахтій Т. Методика проведення семінарських занять за алгоритмом роботи динамічної мережі для вирішення творчих та евристичних задач. 14.11.10. (авт. блог). URL: <http://politiko.ua/blogpost45883>

Пов'якель Н. І., Котлова Л. О. Ціннісні орієнтації у подоланні конфліктних форм поведінки студентів: монографія. Умань: ПП Жовтий О., 2011. 143 с.

Погребняк Н. М. Науково-дослідницька робота студентів в ВНЗ України. Київ, 2012. 214 с.

П'ятакова Г. П., Заячківська Г. П. Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі: навчально-метод. посібник для студентів та магістрантів вищої школи. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. URL: <http://infotour.in.ua/pedtechno11.htm>

Стрельніков В. Ю., Брітченко І. Г. Сучасні технології навчання у вищій школі: модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МПК ПУЕТ. Полтава: ПУЕТ, 2013. 309 с.

Хриков Є. М. Управління навчальним закладом: навч. посіб. Київ: Знання, 2016. 360 с.

Чайка Г. Л. Культура ділового спілкування менеджера. Київ: Знання, 2005. 442 с.

Чмут Т. К., Чайка Г. Л. Етика ділового спілкування: навч. посібник. 5-е вид., стер. Київ: Вікар, 2006. 224 с. (Серія «Вища освіта ХХІ століття»).

Шеломенцев В. М. Етикет і сучасна культура спілкування. Київ: Лібра, 2003. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-170.html>

Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 6-те вид., переробл. і доповн. Київ: Знання, 2008. 310 с.

Інформаційні ресурси в Інтернет

Європейський освітній портал. URL: <http://www.eu-edu.org/ua/index.html>

Законодавство про освіту. URL: <http://www.osvita.org.ua/pravo/>

Інститут Інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук. URL: <http://www.ime.edu-ua.net/index.html>

Освітній портал osvita.org.ua. URL: <http://www.osvita.org.ua/>

Освітній портал osvita.ua. URL: <http://www.osvita.ua/>

Сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <http://www.mon.gov.ua/education>.

Український інститут інформаційних технологій в освіті. URL: <http://uiite.kpi.ua/>

Методика викладання історії у вищій школі. URL: <http://history.org.ua/JourMALL/journal/199>.

Навчальне видання

Мартинчук Інна Іванівна

ДИДАКТИКА ІСТОРІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

**Навчально-методичний посібник до вивчення дисципліни
для студентів ОП «Публічна історія»**

Електронне видання

Редактор І. М. Колесникова

Технічний редактор Т. О. Алімова

Підписано до друку 22.07.2021 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 8,6
Зам. № 43

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.